

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI**

**HZ. PEYGAMBER'İN TEDBİR UYGULAMALARI VE
SONUÇLARI**

MEHMET ALİ YAVUZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET BAHAÜDDİN VAROL**

KONYA 2021

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Ali YAVUZ		
	Numarası	18811001072		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ İslam Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Tezli Yüksek Lisans
		Doktora		
Tezin Adı	Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Mehmet Ali YAVUZ

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Mehmet Ali YAVUZ		
	Numarası	18811001072		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı/ İslam Tarihi Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Tezli Yüksek Lisans
		Doktora		
	Danışman	Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL		
Tezin Adı	Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları			

Tarihsel süreçte Hz. Peygamber'in uygulamaları, stratejileri ve bunların etkileri başlı başına merak konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları adlı bu araştırma Hz. Peygamber'in tedbir stratejilerini ve bunun yansımalarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber bir beşer olarak hayatında birçok tecrübeyi müşahede etmiştir. Yaşadığı mekân, zaman, topluluk, uğraş verdiği ticaret işleri, devlet başkanlığı, hepsi ona ayrı birer tecrübe kazandırmıştır. Söz konusu tecrübeler, Hz. Peygamber'in hayatında tedbir olgusunun oluşumuna zemin hazırlamış olmalıdır. Öte yandan Hz. Peygamber, yirmi üç yıllık zaman zarfında Hicaz'da bir devlet inşa etmiştir. Bu devletin kurulumunda, gelişim ve mevcudiyetinde takip ettiği birçok stratejinin olduğu aşikârdır. Bu çalışma işte tam da bu noktada tedbirin stratejik konumuna odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Tarihi, Tedbir, Hz. Peygamber, Stratejiler

ABSTRACT

Author's	Name And Surname	Mehmet Ali YAVUZ		
	Student Number	18811001072		
	Department	Islamic History and Arts/ Islamic History		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL		
Title of the Thesis/ Dissertation	Prophet's Measure Practices and Results			

In the historical process, The Prophet's practices, strategies and their effects have been a matter of curiosity on their own. This research, called the Precautionary Practices and Results of the Prophet It aims to identify the Prophet's precautionary strategies and their reflections. The Prophet witnessed many experiences in his life as a human being. The place he lived in, the time, the community, the business he was engaged in, the presidency, all gave him a different experience. These experiences, It must have prepared the ground for the formation of the precautionary phenomenon in the life of the Prophet. On the other hand, The Prophet built a state in the Hejaz within twenty-three years. It is obvious that there are many strategies that this state has followed in its establishment, development and existence. At this point, this study focuses on the strategic position of the measure.

Keywords: Islamic History, Measure, Prophet's, Strategies

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR.....	iv
ÖNSÖZ	v
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Alanı ve Sınırları.....	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı	1
1.2. Yöntem.....	1
1.3. Araştırmanın Kaynakları.....	4
1.4. Tedbir Kavramının Analizi ve Kapsamı	9
I. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER'İN MEKKE DÖNEMİ TEDBİR	
UYGULAMALARI.....	15
1. Gizli Davet Döneminde Tedbir Uygulamaları.....	16
1.1. İslam'a Davetin Gizlice Başlamasının Arka Planında Tedbir Düşüncesi	17
1.2. Baskılara Karşı Müslümanların Hayatta Kalmalarına Yönelik Tedbir Uygulamaları	21
1.3. İbadetlerin Gerçekleşmesinde Tedbir Anlayışı.....	23
1.4. Gizli Davet Döneminde Mekânsal Tedbir	27
1.4.1. Dâru'l-Erkam'ın Tedbir Stratejisi Açısından Değeri.....	29
2. Açık Davet Dönemi'nde Tedbir Stratejileri.....	30
2.1. Mücadele Öncesi Akraba Desteği Arayışı.....	31
2.2. Tehditlere Karşı Hayatta Kalma Stratejisi: Habeşistan Hicreti	34
2.2.1. Habeşistan'a Hicretin Sebepleri.....	35
2.2.2. Habeşistan'ın Seçiminin Gerekçeleri.....	39
2.3. Kureyş'in Boykot Uygulaması	41
2.3.1. Boykot Sürecinde Tatbik Edilen Uygulamalar ve Tedbirler	42

2.4. Yeni Mekân Arayışları: Taif.....	44
2.5. Akabe Görüşmelerine Tedbirin Yansımaları.....	47
2.6. Hicret Özelinde Tedbir Uygulamaları	52
2.6.1. Mekke'den Planlı Ayrılış.....	53
2.6.2. Zamansal Tedbirler	54
2.6.3. Güzergâh-Gözcü Ekseninde Uygulanan Tedbirler	55
2.6.4. Yolda Karşılaşılan Beşerî Tehditlere Karşı Tedbirler	57
3. Mekke Dönemi Tedbir Uygulamalarının Sonuçları	59
II. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE DÖNEMİ TEDBİR	
UYGULAMALARI.....	67
1. Müslümanların Toplumsal Bütünlüğünün İnşasını Sağlamaya Yönelik Tedbir Uygulamaları	68
1.1. Muhacir-Ensar Kardeşliğinin Tesisi	68
1.2. Mekânsal Bütünleşmenin İhdası: Mescid ve Suffa Gölgeliğinin İnşası	70
1.3. Medine Vesikasında Tedbir Anlayışı	73
1.4. Medine'de Nifak ve Münafıklara Karşı Alınan Tedbirler	77
1.4.1. Abdullah b. Übey b. Selûl Sorunu	78
1.4.2. İfk Hadisesi	80
1.4.3. Mescid-i Dırâr	83
1.4.4. Tebük Gazvesi	84
1.5. Asabiyet Anlayışına Yönelik Tedbirler	85
2. Müslümanların Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Askerî Tedbirler	89
2.1. Gayri Müslim Unsura Karşı Alınan Tedbirler	89
2.1.1. Kureyş'e Yönelik Gerçekleştirilen Seriyve ve Gazveler	90
2.1.2. Arap Kabilelerine Yönelik Gerçekleştirilen Seriyve ve Gazveler	97
2.1.3. Yahudilere Yönelik Gerçekleştirilen Seriyve ve Gazveler.....	101
2.1.4. Hristiyanlara Yönelik Gerçekleştirilen Seriyve ve Gazveler.....	103

2.2. Mekke'nin Fethi Öncesi Alınan Tedbirler.....	107
2.2.1. Diplomatik Tedbirler Bağlamında Hudeybiye Anlaşması.....	107
2.2.2. Hayber'in Fethi	109
2.2.3. Büyük Fetih Sürecinde Tedbir Uygulamaları.....	109
2.2.4. Fetih Esnasında Barışı Hedefleyen Tedbirler	111
3. Müslümanların Ekonomik Bağımsızlığına Yönelik Tedbir Uygulamaları.....	112
3.1. Muâhât Antlaşması Ekseninde Ekonomik Tedbirler	112
3.2. Medine'de Pazar Alanının İnşası	114
3.3. Ticaret'in Gelişimine Yönelik Tedbirler	116
3.4. Ganimet Taksiminde Uygulanan Tedbirler	119
4. Medine Dönemi Tedbir Uygulamalarının Sonuçları	122
SONUÇ.....	131
BİBLİYOGRAFYA.....	134

KISALTMALAR

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
Bs.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
H.	: Hicri
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
M.	: Miladi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
OMÜ	: On Dokuz Mayıs Üniversitesi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
TTK	: Türk Tarih Kurumu
ts.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınevi

ÖNSÖZ

Tarih boyunca Hz. Peygamber'in (s) hayatı, yaşamış olduğu olaylar, geçirdiği değişim ve yaşadığı coğrafyada gerçekleştirdiği dönüşümler, davranış ilkeleri birçok araştırmanın konusu olmuştur. Hz. Peygamber'in (s) hayatının yirmi üç yıllık devresi sabit ve statik değil, olabildiğince hareketli bir süreci teşkil etmektedir. Yirmi üç yıllık süre zarfında çeşitli problemlerle mücadele edilmesi, Hicaz'ın hâkimiyetinin sağlanması, Yahudilerin Hicaz üzerinde etkilerinin kırılması, Bizans gibi küresel güçlerle mücadele edilebilmesi ve Habeşistan gibi bölgesel güçlerle iletişim kurulabilmesi eşine az rastlanan durumlardır. Bunun yanı sıra İslam davetinin, bölgenin konjonktüründe ciddi değişim ve dönüşümlere yol açtığına işaret etmektedir. Öte yandan söz konusu değişim ve dönüşüm sadece siyasi alanda meydana gelmemiştir. Toplumda yaşayan şahısların zihinleri, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlar da bu durumdan etkilenmişlerdir. Hz. Peygamber hangi stratejileri uygulayarak böylesine büyük açılımlar sağlayabilmiştir? Bu soru çalışmamızın ana eksenini oluşturmuştur. *Hz. Peygamber'in (s) Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları* başlıklı bu araştırma, İslam davetinin inkişafında tedbir stratejilerinin etkilerini anlama ve yorumlama amacı taşımaktadır.

Araştırmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın giriş bölümünde, konu ve kavramlar hakkında bilgi verildi. Yöntem ve kaynaklara değinildi. Birinci bölümde, davetin başlangıcından hicrete kadar meydana gelen olayların arka planında uygulanan tedbirler ön plana çıkarıldı. Bu çerçevede çalışmamızda şu soruların cevapları arandı: Ne tür gelişmeler üzerine Hz. Peygamber (s) hangi tedbirleri aldı? Hz. Peygamber'in kişisel özellikleri, onun tedbir uygulamalarına hangi ölçüde etki etmiştir? Ayrıca tedbir uygulamalarının sonuçlarına dair araştırmalar yapıldı. İkinci bölümde; Medine'ye hicretten Hz. Peygamber'in (s) vefatına kadar uyguladığı tedbir stratejileri tespit edilmeye çalışıldı. Öte yandan Medine döneminde tedbir uygulamaları toplumsal, siyasi ve ekonomik boyutlar açısından incelendi. Hz. Peygamber'in (s) stratejik daveti,

tedbir çerçevesinde değerlendirilmeye çalışıldı. Sonuç kısmında ise elde edilen bulgular tespit edilerek araştırma tamamlandı.

Araştırma konusundan sürecin sonlanmasına kadar ilmi birikim ve tecrübesinden yararlandığım, yakın ilgi ve iten alakası ile ufkumu aan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Bahaüddin VAROL'a teşekkürlerimi sunarım.

Mehmet Ali YAVUZ

Konya 2021

GİRİŞ

1. Araştırmanın Alanı ve Sınırları

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı

Tarihsel süreçte Hz. Peygamber'in (s) uygulamaları, stratejileri ve bunların etkileri başlı başına merak konusu olmuştur. *Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları* adlı bu araştırma Hz. Peygamber'in uyguladığı tedbir stratejilerini ve bunun yansımalarını tespit etmeyi amaçlamaktadır. Hz. Peygamber (s) bir beşer olarak hayatında birçok tecrübeyi müşahede etmiştir. Yaşadığı mekân, zaman, topluluk, uğraş verdiği ticaret işleri, devlet başkanlığı, hepsi ona ayrı birer tecrübe kazandırmıştır. Söz konusu tecrübeler, Hz. Peygamber'in (s) hayatında tedbir olgusunun oluşumuna zemin hazırlamış olmalıdır. Öte yandan Hz. Peygamber (s), yirmi üç yıllık zaman zarfında Hicaz'da bir devlet inşa etmiştir. Bu devletin kurulumunda, gelişim ve mevcudiyetinde takip ettiği birçok stratejinin olduğu aşikârdır. Bu çalışma işte tam da bu noktada tedbirin stratejik konumuna odaklanmaktadır.

Araştırmamızda yaşanan dönemin genel bir panoramasının çıkarılması zorunludur. Bir olgunun ortaya çıkarılması, onun sebepleri ve süreçlerinin bütüncül şekilde ortaya konulması ile mümkündür. *Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları* adlı bu çalışma farklı alanlarda tedbir stratejisinin uygulandığını öngörmektedir. Bu sebeple zaman, mekân ve bağlam öğeleri dikkate alınarak tedbir durumları ortaya konulacaktır.

1.2. Yöntem

Bilimsel araştırmaların temelinde sorgulayıcılık, merak ve anlama ihtiyacı yatmaktadır. Bu anlama ihtiyacı, araştırma yapan kişiyi, neden ve nasıl sorularına yönlendirmektedir. Bu bağlamda ilk olarak bilimsel bilginin ne olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Eleştirel kültürden beslenen bilimsel bilgi, insan çabası sonucu ortaya çıkmaktadır. Yanı sıra denetlenebilir, yansız ve akla uygun olma kimliklerine sahiptir. Bilimsel bilginin tutarlı biçimde ifade edilebilmesi ise yöntemin net bir biçimde ortaya konulması ile mümkündür.

Bilimsel araştırmaların karakterini araştırma yöntemleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda kendi konumuz özeline araştırma yöntemlerimizi ortaya koymak oldukça önemlidir.

İslam Tarihi disiplininde gerçekleştirilecek bu çalışmanın en temel yöntemi, rivayetlerde mevcut olan olaylardan hareket ederek bir genele ulaşmak ve bunların kabul edilebilirliğini tartışmaktır. Tarihsel araştırmalar geçmişte yapılan eylemlere ilişkin soruları yanıtlayma çabası içindedir. Bu çaba sonucu elde edilen kanıtları yorumlama temel yöntemlerdendir.¹ çalışmamızda temel bulguların saptanması ve bunların yorumlanarak genel bir sonuca ulaştırılması amaçlanmaktadır. Tarihsel süreçte Hz. Peygamber'in (s), olaylar ve gelişmeler karşısında göstermiş olduğu tavır, davranış ve uygulamalar bir tek davranış formu olarak anlaşılsa da onun temel uygulama ilkeleri hakkında bilgiler sunmaktadır.

şüphesiz tarih araştırmalarının odaklandıkları meseleler, tarihin yöntemini belirgin hale getirmiştir. Tarihçiler, Antik ağ'dan bu yana siyaset tarihine ilgi göstermişlerdir.² Bu da ağırlıklı olarak, tarihin siyasi yönüne odaklanılmasına sebep olmuştur. Fakat tarihin ana malzemesi olan geçmiş, sadece siyasi yönü ile değil, ekonomik, sosyal, düşünce, kültür ve insani ilişkileri ile bir bütündür. Bu durumda tarihi tek bir boyuta indirgememek gerekmektedir. Bu temel düşünceden hareketle Annales Ekolü,³ tarihin birçok yönden incelenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.⁴ Buna göre, tarih geçmişten geleceğe akan tek boyutlu bir zaman değildir, dahası çok katmanlıdır. z olarak ifade edilecek olunursa tarih ve toplum tek boyutlu değildir. Tek bir boyuttan incelenerek anlaşılamaz. Öyleyse yatay ve dikey olarak tarihin bütün yönlerinin hesaba katılarak incelenmesi ve her farklılığın kendi düzleminde anlaşılmaya çalışılması gerekir. Siyer zeline de

¹ R.G. Collingwood, *The Idea of History* (Oxford: Oxford University Press, 1946), 9-10.

² John Tosh, *Tarihin Peşinde*, ev. Arıkan, zden (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2013), 76.

³ Annales Ekolü tarihin sadece siyasi yönünün değil, tüm boyutlarının bütünlük içerisinde incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Öncelikleri, 19.yy tarihçilerinin birçoğu üzerinde etkili olan, siyaset, diplomasi ve savaşlar tarihi üzerine yoğunlaşan anlayışın aksine, tarihin; ekonomik, kültürel, coğrafi yönünün incelenmesi olmuştur. *Annales d'histoire conomique et sociale (Sosyal ve İktisadi Tarih Yıllığı)* adlı dergi etrafında toplanan bu ekolün ilk dönem temsilcileri: Marc Bloch, Lucien Febvre, Fernand Braudel'dir. (Bk: Fernand Braudel, *Tarih zerine Yazılar*, ev. Mehmet Ali Kılıçbay (Ankara: Doğu Batı Yay., 2020), 10.

⁴ Tosh, *Tarihin Peşinde*, s.92; Lynn Hunt, *Küresel ağda Tarih Yazmak*, ev. Erdem Kayserilioğlu (İstanbul: Küre Yay., 2021), 22-23.

konumuz sadece siyasi olayları ihtiva etmemektedir. *Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları*, Hicaz'da İslam davetinin oluşumunu, farklı kültürlerle etkileşimini, bölgesel güçlerle ilişkilerini incelemektedir. Dahası tedbir olgusu Hz. Peygamber'in, davetin yayılımında, şehir hayatında, toplumsal yapılarda, siyasi, ekonomik ve kültürel boyutta kullandığı bir stratejidir. Sadece siyasi düzlemde anlaşılması ve aktarılması isabetli gözükmemektedir.

Siyer araştırmalarında, dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise “*kaynak kritiği*”dir. Güvenilir kaynaklara ulaşmak önemlidir. Özellikle de birinci el kaynaklar, doğru bilgi açısından değerlidir. Çalışmamızda kaynakların tespiti ve kaynağın hangi dönemde, kim tarafından, hangi amaca uygun olarak yazıldığının dikkate alınmıştır. Doğru bilgi doğru kaynaklar üzerine inşa edilir.

Araştırmamız çerçevesinde dikkat edilmesi gereken bir diğer mesele ise “*nesnellik/objektifliktir.*” Nesnellik, tarihçinin hiçbir etki altında kalmadan araştırma yapması şeklinde mutlak nesnellik olarak anlaşılıyorsa, bunun imkânsız olduğunu belirtmek gerekir.⁵ Tarihçiyi mensup olduğu din, millet, sosyo-kültürel çevresi daima etkilemektedir. Öyleyse ısrarla vurgulanan nesnellik problemi nasıl aşılmalıdır? Tarihçi kaynaklardaki rivâyetleri, olayları gizlememeli, çarpıtmamalı, olanı olduğu gibi anlatmalı ve müdahale etmemelidir. Kendi duygu, düşünce ve hissiyatlarını yorum safhasında ifade etmelidir. Araştırma bu ilkeye bağlı olarak yapılmaya çalışılmıştır.

Burada dikkat edilecek bir diğer prensip “*objektif/adaletli olma*”dır. Siyer ve tarih araştırmaları, “*betimleyici*” araştırmalardır. Yargılayıcı ve hüküm çıkarıcı bir üslup benimsenemez. Araştırmanın asıl amacı, nasıl olması gerektiğine dair normatif hükümler vermek değil, ne olduğuna dair objektif olguları ortaya koymaktır. Bu açıdan ele alınan konunun, adalet prensibi çerçevesinde objektif bir bakışla değerlendirilmesi gerekir. Araştırmanın, belirtmiş olduğumuz bu esaslar çerçevesinde yürütülmesi amaçlanmıştır.

⁵ Şaban Öz, *İslam Tarihi Metodolojisi* (İz Yay., 2011), 33.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Hz. Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları başlıklı bu çalışmada pek çok kaynak ve araştırmadan faydalanılmıştır. Söz konusu araştırma ve kaynaklar kendi bağlamı içerisinde kıymetli bilgiler sunmaktadırlar. Söz konusu temel kaynakları kategorize etmek ve bu suretle kritiğini yapmak uygun olacaktır.

Araştırmamızın ilk kaynakları Kur'ân-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdir. Gerek tedbir kavramının açıklanmasında gerekse olaylar hakkında ilk müracaat kaynağımız söz konusu iki kaynak olmuştur.

Hz. Peygamber (s) merkezli araştırmalarda, başvuru ilk kaynaklardan biri siyer ve meğâzî eserleridir. Söz konusu eserlerden ilki Hz. Peygamber'in (s) doğumunun öncesinden başlayarak vefatına kadar geçen olayları ele almaktadır. İkinci tür eserler ise daha çok Hz. Peygamber'in (s) seriyye ve gazvelerine odaklanmaktadır. Bu anlamda araştırmamızın ilk başvuru kaynağı siyer ve meğâzî eserleri olmuştur. Bilgi kaynaklarımız arasında yer alan eserlerin ilki Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî el-Medenî'nin (ö. 151/768) *Sîretü İbn İshak* adlı eseri olmuştur. Söz konusu eser Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılmış eserlerin ilki olması sebebiyle oldukça önemlidir. Eser el-Mübtede, el-Meb'as ve el-Meğâzî olmak üzere üç bölümden müteşekkildir. Ancak bu eser üzerine yapılan tahkikli neşrin tam olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Öte yandan Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eseri Hz. Peygamber'in (s) sireti hakkında detay bilgiler içermesi sebebiyle vazgeçilmez kaynaklarımız arasındadır. İbn Hişâm'ın eseri, siyerin en temel eserlerinden biri olmasının yanı sıra muteber bir kaynak olarak kabul edilir. Meğâzî türünden; Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) *el-Meğazi'n-nebeviyye* adlı eserinden çeşitli bilgiler elde ettik. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî el-Vâkîdî'nin (ö. 207/823) *Kitâbü'l-Meğâzî* adlı eseri de bu bağlamda oldukça önemlidir. Bu eserde seriyye ve gazveler hakkında başka kaynaklarda rastlamadığımız çok detay bilgilerle karşılaştık. Bu bağlamda siyasi bağımsızlığın tesisinde savaşlara ait çok kıymetli bilgileri kritik edebildik. Öte yandan müellifin, rivâyetleri aktardıktan

sonra kendi tercihlerini nakletmesi, tenkidi tarih anlayışının ilk örneklerinin bu eserde olduğunu işaret etmektedir. Fütûh kaynakları bağlamında, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Fütûhu'l-büldân* adlı eseri de zaman zaman başvuru kaynaklarımız arasında yer aldı. Siyasi tarih, idari ve iktisadi konuları içeren bu eser, Hayber'in fethi ile başlamaktadır.

Genel İslam Tarihi kaynakları, Orta Çağ İslam tarihi yazıcılığı geleneğine bağlı kalarak genelde eserlerini yaratılıştan başlatmışlardır. Yaşadıkları çağa dek geçen birçok olay eserlerinde ele alınmıştır. Bu tarihi süreç içerisinde Hz. Peygamber'in (s) siretine de odaklanmışlar ve çok kıymetli bilgiler aktarmışlardır. Bu kategoride ilk eserimiz, Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî'nin (ö. 240/854-55) *et-Tarih* adlı eseridir. Söz konusu eser hicretten önce Mekke dönemi ile ilgili bilgiler sunmamakla beraber Medine dönemini muhtasar olarak ele almıştır. İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kubî'nin (ö. 292/905) *Tarîhu'l-Ya'kubî* adlı eserini de bu çerçevede inceledik. Söz konusu eser yaratılıştan başlar H. 259/872 yılı olayları ile son bulur. Düzenli bir şekilde ele alınan ilk dünya tarihi eserleri arasında kabul edilir. Ebû Ca'fer İbn Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî'nin (ö. 310/923) *Tarîhu'l-ümem ve'l-mülûk* adlı eseri eşsiz kaynaklarımızdan olmuştur. Eserde istisnai durumlar hariç müellif kendi görüşlerine yer vermemektedir. Bununla beraber müellif, naklettiği rivâyetlerin isnad zincirine dikkat çekmiştir. Müellif yaratılıştan H. 302/914 yılına kadar olan olayları birçok detay ile beraber aktarmıştır. Söz konusu eserde Medine dönemi kronolojik olarak aktarılmıştır. Bu eser, müellife *şeyhu'l müerrihîn* ünvanını kazandırmış, çalışmamız açısından başat kaynaklar arasında yer almıştır. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *el-Kâmil fi't-târîh* adlı eseri de çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Söz konusu eser güvenilir kaynak değeri taşımasının yanı sıra H. 302'ye kadar olan olaylarda Taberî'nin eserine yaptığı ekleme ve çıkarmalarla da müstesna bir konuma sahiptir. Ayrıca eserde *zikru iddeti havadis* başlığı altında o yıl meydana gelen önemli hadiselerde aktarılmaktadır. Bu eserde müellif, hadiseleri sebep-sonuç bağlamında değerlendirmiş ve bu yönüyle maruf olmuştur. Bir diğer kaynağımız ise Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü'l-Cevzî'nin (ö.

597/1201) *el-Muntazâm fi tevârihi'l-mülûk ve'l-ümem* adlı eseridir. İbn Kesîr künyesiyle maruf, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfî'nin (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* adlı eseri de müracaat kaynaklarımızdan olmuştur. Söz konusu eserde yaratılıştan H. 767/1365 yılına kadar olan hadiseler ele alınır. Siyer bölümü tüm eserin çeyreği hacmindedir.

Tabakât-Ensâb kaynakları, bireyi merkeze alarak dönemin olaylarına dair önemli bilgiler sunmaktadırlar. Söz konusu kaynaklar belli dönemlerde belli kişilere odaklanarak genel bir tarihi perspektifin tamamlayıcısı olmuşlardır. Dolayısıyla bu eserler, tarihin tanığı ve yazıcısı hüviyetindedirler. Hz. *Peygamber'in Tedbir Uygulamaları ve Sonuçları*, olaylar üzerinden araştırma yaptığı gibi, söz konusu olayların aktörlerine de odaklanmıştır. Bu eserler özelinde ilk başvuru kaynağımız; İbn Sa'd künyesiyle maruf, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî'nin (ö. 230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir/et-Tabakâti'l-kübrâ* adlı eseri olmuştur. Eser temelde siyer-meğâzî ve tabakât olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. İhsan Abbas neşrini *et-Tabakâti'l-kübrâ* adıyla yapmış ve eser bu künyeye meşhur olmuştur. Eser siyeri ele almasının yanı sıra sahabe tabakâtı oluşturmuş ve beş kısımda incelemiştir. Eserin ayırıcı özelliği Hz. Peygamber'in (s) Tevrat ve İncil'de yer alan sıfatlarından bahsetmesidir. Bir diğer kaynağımız; Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî'nin (ö. 245/860) *el-Muhabber* adlı eseridir. Söz konusu eser, kültürel bilgiler aktarması yönüyle temayüz etmiştir. Ensâb alanında Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eseri de vazgeçilmez kaynaklarımızdandır. Tenkidi değeri yüksek bu eserin ilk cildi Hz. Peygamber'in (s) siretine odaklanmaktadır. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr'in (ö. 630/1233) *Üsdü'l-gâbe fi marifeti's-sahâbe* adlı eseri de tabakât çerçevesinde incelendi. Eser, alfabetik bir metotla yaklaşık 7500 şahsiyet hakkında bilgiler içermektedir. İbnü'l Esîr alışlagelmiş yazımıyla bu eserde de rivâyetler üzerinden tahliller yapmıştır. Dolayısıyla bu durum eserin tenkidi değerini artırmaktadır. Bir diğer eser Zehebî künyesiyle maruf, Ebû

Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî'nin (ö. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*'sıdır. Müellif bu eserde 7000 civarında şahsiyeti incelemiştir. Söz konusu şahsiyetlerin yelpazesi oldukça geniştir. Bir diğer kaynağımız ise, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'sidir.

Şehir tarihi eserleri, çeşitli beldeleri coğrafya, kültür, şehirleşme, faziletler bağlamında ele almasının yanı sıra o şehirlerin önemli simalarını, ilim adamlarını ele almakta, dönemin siyasi ve iktisadi boyutlarına da odaklanmaktadır. Dolayısıyla çok katmanlı muhtevalara sahiplerdir. Hz. Peygamber (s) Mekke ve Medine olmak üzere iki bölgede ikamet etmiştir. Dolayısıyla bu bölgelerle ilgili kaleme alınan eserler, konumuz açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Bu çerçevede ilk kaynağımız, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî'nin (ö. 199/814) *Ahbârü'l-Medîne* adlı eseridir. Söz konusu eser hicret, Mescid-i Nebi'nin yapısı, oluşumu gibi önemli konuları içermektedir. Bir diğeri, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî'nin (ö. 250/864) *Ahbâru Mekke* adlı eseridir. Bu eserde Hz. Peygamber'in (s) dünyaya teşrif ettiği Mekke coğrafyası hakkında eşsiz bilgiler sunması açısından önemlidir. Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî (ö. 262/876) *Tarihu'l-Medîneti'l-münevvere* adlı çalışması da ayrıca önemli bir kaynağımızdır.

Siyer araştırmalarında önemli kaynaklardan birisi de coğrafya eserleridir. Bu eserler mekân bağlamında oldukça önemli bilgiler sunmaktadırlar. Bu bağlamda çeşitli mekânların araştırılmasında, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ı ile İbn Havkal künyesiyle maruf, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî'nin (IV. /X. yüzyıl) *Sûretü'l-arz* adlı eserinden istifade edilmiştir. Öte yandan her birinin ismini bu kısımda aktaramayacağımız gerek araştırmanın yol haritasını belirlemede gerekse bir bütün halinde olayların aktarımında bilgiler sunan birçok kitap, kitap bölümü, makale, sempozyum bildirisi, ansiklopedi makalesi ve tezlerden istifade edilmiştir.

Hz. Peygamber'in (s) tedbir uygulamalarıyla ilgili iki tezin yapıldığını belirtmemiz gerekmektedir. Temel İslam Bilimleri anabilim dalında yapılan

tezlerden ilki, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hadis bilim dalında, Prof. Dr. Mehmet Ali SÖNMEZ danışmanlığında, İbrahim ÖZTOP tarafından 2003 yılında “Hz. Peygamber’in Şiddete Karşı Aldığı Tedbirler” ismiyle yapılmıştır. Bu tezde tedbir kavramı psikolojik, sosyolojik ve özel olmak üzere üç kısımda incelenmiştir. Daha çok ahlakî normlar üzerinde durulmuştur. Buna göre öfke, üzüntü ve evlilik gibi konularda alınan tedbirler psikolojik olarak değerlendirilmiştir. İçki, hırsızlık gibi konularda alınan tedbirler sosyolojik başlık altında ele alınmıştır. Özel tedbirler başlığı altında ise aile kurumunda uygulanan tedbirler yer almıştır. Diğer tez ise, 2019 yılında Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri dalında, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet DİLEK danışmanlığında, Şerife Gönül BİLGİ tarafından “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Aileyi Korumaya Yönelik Tedbirler” ismiyle tamamlanmıştır. Bu tezin ilk bölümünde aile kavramı üzerinde durulmuş, eşlerin birbirlerine karşı sorumlulukları aktarılmıştır. Diğer bölümde, aile içi sorunlara çözüm önerileri sunulmuş, Hz. Peygamber döneminde meydana gelen çeşitli evliliklerden örnekler getirilmiş ve ahlaki çıkarımlar yapılmıştır. Bu bağlamda araştırmamız çeşitli yönleriyle söz konusu tezlerden ayrılmıştır. Araştırmamızın ilk ayrımı tarihsel süreçtir. Söz konusu diğer tezler belli olaylara -şiddete karşı ve aileyi korumaya dönük tedbirler- odaklanmaktadır. Araştırmamız ise, Mekke ve Medine dönemlerini inceleme konusu yapmıştır. Bu anlamda daha bütüncül bir yöntemle tedbir uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bir diğer ayrım, söz konusu araştırmaların ahlakî normlara ağırlık vermesidir. Araştırmamızda, daha çok somut olaylar üzerinden, tedbir durumları ile alakalı çıkarımlar yapmaya çalıştık. Bir diğer ayrım konu alanlarındaki farklılıktır. Buna göre tezimizde spesifik konulardan ziyade kronolojiye bağlı olarak davetin gelişimi, boykot, hicretler, toplumsal, siyasi ve ekonomik tedbirler konu alanını oluşturmuştur. Araştırmamızın söz konusu tezlerden en önemli ayrımı, tedbir kavramı üzerinden kurgulanmasıdır. Diğer iki tezde de tedbir kavramı incelenmemiştir. Tezimizde ise bu kavram incelenmiş ve kapsamı ortaya konulmuştur.

1.4. Tedbir Kavramının Analizi ve Kapsamı

Araştırmamız, Hz. Peygamber'in (s) tedbir uygulamalarını tespit etme ve anlama üzerine yoğunlaşmıştır. Bu sebeple ilk olarak tedbir ve ilintili olarak tevekkül kelimesinin sözlük anlamlarını belirginleştirmek gerekmektedir. Sözlüklerden kelimelerin anlamını incelediğimizde; دَبَّرَ (*debera*) bir şeyin arkası gerisi⁶ دَبَّرَ (*debbera*) bir şeyin sonucunu incelemek, bakmak⁷, حَذَّرَ (*hizrun*) endişe, dikkatli olmak اِخْتَنَرَ (*ihtezera*) dikkatli olmasını istemek, tetikte olmak⁸ anlamlarına gelmektedir. Söz konusu tedbir ifadeleri ile ilintili olarak ise tevekkül kelimesinin anlamlarını incelediğimizde; وَكَّلَ (*vekile*) birine teslim olmak masdarı تَوَكَّلَ (*tevekkül*) ise güvenmek, bel bağlamak⁹ anlamlarına gelmektedir. Tedbir ifadesinin anlamlarını tetkik ettiğimizde dikkat ve bir işin sonucuna odaklanma anlamlarının öne çıktığını belirtmemiz mümkündür.

TDK'ya göre tedbir ifadesi, önlem ve hazırlık anlamlarını içermektedir.¹⁰ Tedbirli kelimesi zarf olarak kullanıldığında ise, hazırlıklı bir biçimde, önceden düşünen¹¹ anlamlarını ihtiva etmektedir. Ayrıca kötü bir durumu önlemeye ya da var olan böyle bir şeyi kaldırmaya yönelik hazırlıklar da tedbirdir.¹²

Tedbir kelimesi, Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde yer alan bir ifadedir. Kur'an'ı Kerim'de "Ey iman edenler! Düşmana karşı tedbirlerinizi alıp, küçük birlikler halinde yahut topluca savaşa gidin."¹³ âyeti yer almaktadır. Bir diğer âyette "Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah'tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah'ındır. Ben O'na tevekkül ettim"¹⁴ buyrulmaktadır. Söz konusu âyetlerin ilkinde tedbir kelimesi حَذَّرَ (*hazira*) kökünden türeyen حَذَّرَ (*hizrun*) kelimesiyle ifade edilmiştir.

⁶ İbn Manzur Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadır, ts.), 4/ 268.

⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 4/ 273.

⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 4/ 175.

⁹ Firûzâbâdî Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed, *el-Kâmûsü'l-Muhît* (Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 1069.

¹⁰ Büyük Türkçe Sözlük, (TDK. Yayınları: 2005), 1930.

¹¹ Büyük Türkçe Sözlük, (TDK. Yayınları: 2005), 1930.

¹² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007), 5/4671.

¹³ Nisa 4:71

¹⁴ Yusuf 12:67

Diğer âyette ise tedbir kelimesi yer almamış, manâ olarak ifade edilmiştir. Âyet-i kerimelerde geçen anlamlarını tetkik ettiğimizde savaş öncesi tedbir almanın meşruiyetine dikkat çekilmiştir.¹⁵ Bu yöntemin, Hz. Peygamber'in (s) savaşlarında da etkin bir biçimde uygulandığını belirtelim. Öte yandan diğer âyette tedbir kelimesi, lafzen yer almasa da anlamın bu kelimeye delalet ettiği ifade edilebilir.¹⁶ Hz. Yakub, şehre girmeden önce oğullarının dikkat çekmesini önlemek amacıyla hepsinin aynı kapıdan girmeleri yerine farklı kapılardan girmelerini tavsiye etmektedir. Kur'an-ı Kerîm de tefekkür ve planlama sonucu alınan bir tedbir durumuna işaret etmektedir.

İbn Mâce'nin (ö.273/887) tahrir ettiği bir hadis-i şerifte ise; “*Tedbir gibi akıl, sakınmak gibi vera, güzel ahlak gibi izzet ve şeref yoktur*”¹⁷ buyrulmaktadır. Söz konusu hadiste ihtiyatlı davranma, تَدْبِيرٌ (*tedbîr*) olarak ifade edilmiştir. Hadis-i şerifte, tedbir almanın aklı boyutlarına vurgu yapılmaktadır. Buna göre bir kimsenin tedbir alması gereken durumlarda aklını kullanması, düşünerek ve ihtiyatlı hareket etmesi uygun olacaktır.

Bir diğer boyutuyla tedbir hem gerekli olan hem de dengede işletilmesi gereken bir durumdur. Buna göre kişiler tedbirlerini almalı, aşırıya gitmeden sonuçlarına razı olmalıdır. İşte tam da bu noktada tevekkül kavramı, tedbir kavramıyla ilintili olmaktadır. Tevekkül, herhangi bir durum hakkında alınabilecek tüm tedbirleri, gereklilikleri aldıktan sonra işin sonucu Allah'a bırakma, O'na güvenme ve bel bağlamadır. Tedbir ve tevekkül dengesinin kurulması, İslam düşüncesinde önemli bir konuma sahiptir. Siyâsetnâme eserleriyle tanınan Mâverdî'nin, yer verdiği tanımlamaya göre tedbir, olabilecek şeylere karşı temkinli olmaktır. Bu konuda aşırıya gitmemek de bir tedbirdir.¹⁸ Dolayısıyla tedbirin hassas bir boyutunun olduğunu, tevekkül ile dengede

¹⁵ Nisa 4:71

¹⁶ Yusuf 12:67

¹⁷ İbn Mâce Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce* (Beyrut: 1995), Zühhd, 24 (4218).; Süyûtî Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *El-Câmiu's-sagîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), c.2 no: 9910. (Süyûtî, hadisi hasen (ح) olarak nakletmiştir.)

¹⁸ Ebü'l Hasen el-Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, çev. Abdüsselam Arı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay., 2019), 56.

yürütülmesi gereken zihnî ve fiili bir olgu olduğunu belirtmek mümkündür. Fıkhî yaklaşımlarda da tedbirler alındıktan sonra tevekkül edilmesi gerektiği çoğunlukla kabul görmektedir. İbn Teymiyye, tedbirleri büsbütün bırakmanın iş ve çalışma düzenini bozacağını, doğru-yanlış, iyi-kötü gibi kavramları yok edeceğini ve bilgiyi faydasız hale getireceğini¹⁹ ifade etmektedir. İbn Ebü'd-Dünyâ, “yemeden içmeden Allah’ın kendisini doyuracağını söyleyen kimse ahmak, sebepleri terkeden kimse acizdir”²⁰ demektedir. Bu ifadelerden tedbir almadan tevekkül etmenin doğru bir yaklaşım olmadığını anlamaktayız. Tasavvufî yaklaşımlarda, sufilerin tedbir almadan tevekküle daha fazla önem gösterdikleri şeklinde bir anlayış olsa da Kelâbâzî, kişinin tevekkülünü zedelediği, dinine zarar vermediği sürece zanaat, ticaret, ziraat gibi işlerle geçim tedbirlerini sağlamasını, sûfilerin mübah gördüğünü belirtir.²¹

Tüm bu tanımlar sonucunda, tedbir kelimesinin sınırlarını çizmek gerekmektedir. Tedbir uygulamaları, ilk olarak hazırlık anlamını çağrıştırmaktadır. Bu hazırlık durumu, davet öncesi şartların hazırlanması, baskılara karşı ön hazırlıkları, ibadetlerin gerçekleşmesi için yapılan faaliyetleri, hicret öncesi gerçekleştirilen hazırlık faaliyetlerini, savaş öncesi öngörülen hazırlık tedbirlerini kapsar. Öte yandan toplumsal bütünlüğü sağlama adına yapılan, siyasi varlığı korumak için uygulanan, devlet varlığının kaçınılmaz bir gereği olan ekonomik ihtiyaçların temini adına yapılan hazırlıkları da içerir.

Tedbir uygulamalarının bir diğer boyutu, önlem anlamını çağrıştıır. Bu, tedbir almayı ifade eden bir kavram olarak düşünülmektedir. Buna göre, tedbirde sonradan sorun olması mümkün olabilecek tehditleri önleme ve mevcut tehditlerin engellenmesi amacı vardır. Ayrıca sorun teşkil etmeyen mevcut durumları devam ettirme amacıyla alınan önlemleri de kapsar. Bu tedbir, dikkat gerektiren, bir işin sonucuna odaklanma amacı taşıyan pratik uygulamaları ihtiva etmektedir.

¹⁹İbn Teymiyye Takıyüddîn, *et-Tuhfetü'l-İrâkıyye fi'l-a'mâli'l-kalbiyye*, nşr. Yahya b. Muhammed el-Huneydî, (Riyad: 1421/2000), 192.

²⁰İbn Ebü'd-Dünyâ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, *et-Tevekkü'l 'alellâh*, nşr. Câsim el-Füheyd ed-Devserî (Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye, 1987), 19-20.

²¹ Kelâbâzî Muhammed b. İbrâhim, *et-Ta'arufli mezhebi ehli't-Tasavvuf*, (Beyrut: 1407/1986), 24.

Bir diğerk boyutuyla tedbir uygulamaları, akıl ve tefekkür sonucu üretilen bir bilgi anlamını ifade eder. Hz. Peygamber'in (s) uygulamalarında iki tür tedbir olgusunun geliştiğı ifade edilebilir: İlk boyut, doğuştan getirilen refleks durumunda olan tedbirdir. Herhangi bir tehlike, beklenmedik durum karşısında bir beşer olarak, anlık ilerleyen tabii-fitrî bir olgudur. Düşünen her varlık için geçerli olan fitrî tedbir olgusu, aklın zorunlu kılmasıyla oluşmaktadır. Bu zorunluluk kimi durumlarda bir düşünme ve planlama süreçleri gerektirmemektedir. Böylesi durumların tedbir stratejisi olduğunu söylemek oldukça güçtür. Diğerk boyut ise, Hz. Peygamber'in (s) devlet başkanı, toplum lideri, savaş komutanı ve Allah'ın elçisi olmasıyla ilintilidir. Hz. Peygamber'in (s) davetinde, inceleme konusu olarak aldığımız tedbir kısa, orta ve uzun vadede planlanan, tefekkür etmek suretiyle uygulamaya konulan bir strateji durumunu ihtiva etmektedir. Bu tedbir, salt bir önlem alma olarak değil akıl, bilgi ve tecrübe etkenlerinin sonucu oluşan stratejiye vurgu yapmaktadır. Oluşumundan sonuçlanana kadar olan süreçte yol, yöntem ve metod uğraşını gerektirmektedir. Dolayısıyla tefekkür süreçleri sonucunda oluşan tedbir uygulamaları konu kapsamındadır. Anlık gelişen durumlar bu araştırmanın konusu değildir.

Tedbir uygulamalarının bir yönüde, yönetim stratejisi olma hüviyeti taşıyor. Felsefi yaklaşımlarda Tedbîrû'l- Medîne (ülke yönetimi, siyaset ahlakı) isminde eserler kaleme alınmış, kitap bölümleri telif edilmiş ve bu konu pratik ahlakın alanlarından olmuştur.²² Hârizmî ise, tedbiri üç kısma ayırmaktadır. Kişinin kendisini yönetmesini, tedbîrû'r-racül olarak ifade etmiştir. Ailesini yönetmesini, tedbîrû'l menzil olarak belirtmiştir. Bunlardan üçüncüsü tedbîrû'l âmme ise, şehrin, milletin ve mülkün yönetilmesi anlamlarına gelmektedir.²³ Bu noktada tedbir olgusunun, yönetim durumu ile ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in bu anlamda uyguladığı tedbirler araştırmanın konu kapsamındadır.

Hz. Peygamber'in uygulamaları en genel anlamıyla bir icraattır. Bu uygulamalar önlem, tedbir, sonuç ve sebeplere göre incelenebilir. Bununla beraber

²² Mustafa Çağrıncı, "Tedbîrû'l-Medîne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV. Yay., 2011), XL/ 259-260.

²³ Hârizmî Muhammed b. Ahmed, *Mefâtihu 'l-ulûm*, (Kahire: Matbûatı'ş-Şark, 1923), 80.

bakış açısına göre olayların farklı yönlerini görmek mümkündür. Bazı uygulamaların gerçekleştirilmesi sadece tedbir amacı taşımaktayken bazıları ise birden fazla amaç taşıyor olabilir. Bu amaçlardan yalnızca birinin tedbir olması bu uygulamaya değinmemizi gerekli kılmaktadır.

Yüksek oranda tedbir içeren ve kısa vadede etkisini gösteren uygulamaların tedbir olduğu çıkarımını yapabiliriz. Misal, Uhud'da okçuların tepeye yerleştirilmesi, Boykotta Hz. Peygamber'in yatağının değiştirilmesi, hendek kazımı, savaşlarda güneşi arkalarına almaları gibi olaylar yüksek oranda tedbir içerir ve kısa vadede etkisini gösterir. Uhud'da tedbire riayet etmemenin bedeli hemen etkisini göstermiştir. Biz bu türden olayların yüksek oranda tedbir içerdiği çıkarımına ulaşabiliyoruz.

Uzun vadeli gerçekleştirilen tedbir hamleleri ise etkilerini ilerleyen süreçte gösterir. Örneğin, Yahudilerin ekonomik olarak Medine'de etkili olması İslam devleti için potansiyel tehdit mesabesinde. Bu tehdidin engellenmesinin bir yolu da ekonomik güç dağılımının dengelenmesidir. Böylece Mekkelilerin gönderilmesi bir anlamda önlem içermektedir. Muâhât anlaşması ile Müslümanlar kenetlenmiş bir topluluk oluşturdu. Oluşturulan bu topluluk, Kureyş etkisini kırdı. Yahudilerin tehditlerini engelledi. Muhacirlerin ekonomik sıkıntılarını hafifletti. Savaşlarda Medine devletinin birlik olmasını sağladı. Dolayısıyla bu projeyle birçok potansiyel tehdidin engellendiğini, savaş öncesinde ve ekonomik açıdan hazırlık sağlandığını anlıyoruz. Böylece muâhât bir yönüyle önlem ve hazırlık durumlarını içeren bir tedbir uygulamasıdır. Medine'de mescidin inşası, zihniyet birliğini sağlamıştır. Günde beş vakit bir araya gelen Müslümanlar karşısında harici unsurlar etkisiz kalmıştır. Tedbir almak, istenilen bir durumun oluşmasını sağlamak için önceden gerekli hazırlıkları yapmaktır.²⁴ Bir amaca ulaşmak için takip edilen yol, yöntemdir.²⁵ Dolayısıyla toplumsal bütünlüğün amaçlandığını, bunun öncesinde de gerekli hazırlıkların yapıldığını -mescid ve muâhât

²⁴ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5/4671.

²⁵ Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 5/4671.

oluşturulması- bunlarında hazırlık tedbirleri olarak değerlendirilmesinin mümkün olacağını belirtmek gerekmektedir.

Uygulamaların, kısa-uzun vadeli yaklaşımlarla ve önlemi ne kadar içerdiğiyle tedbir anlayışı ortaya çıkmaktadır. Öte yandan birtakım uygulamalara farklı yönlerden mercek tutulduğunda da tedbirlerin anlaşıldığını ifade edebiliriz. Örneğin, Dâru'l-Erkam'ın seçilmesine etki eden sebepler incelendiğinde, Hz. Peygamber'in davetin ifşa olmasını önleme amacıyla olduğunu anlıyoruz. Erkam'ın yaşının küçük olması, kabilesinin İslam'a uzak olması dikkate alınmıştır. Ayrıca evi, davetini kolay yayabilme imkânı olan bir yerdir. Dolayısıyla bu açıdan bakıldığında Kureyş'e yakalanmamaya karşı bir önlem, daveti kesintiye uğramadan devam ettirmeyi amaçlayan bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Yakın akrabadan destek sağlaması, cahili adetlerin hüküm sürdüğü bir toplumda ihtiyaçtır. Bu ihtiyaç tedbir almayı gerekli kılmıştır. Çünkü Hz. Peygamber, davetini topluma açtığında karşılaşacağı zorlukları, tehditleri tahmin etmekteydi. Bu zorluklara ve tehditlere karşı bir önlem alması gerekiyordu. Böylece akraba desteği sağlandı.

Boycot olayı, Kureyş açısından bakıldığında, Hz. Peygamber'in (s) davetini önlemeyi amaçlayan bir tedbirdir. Hz. Peygamber (s) açısından ilk aşamada bir tehdit durumu mevcuttur. Bu tehdit canlarına karşı olmuştur. Gerçekleştirdiği mal infakı, -kesin olmamakla beraber- Şam ticareti yapması, geceyin yatağının yerini değiştirmesi boykot tehdidinin amaçladığı sonuçları engelleyen bir tedbir olarak düşünülebilir.

Taif'e gidiş, hicret etmesi, Hz. Peygamber'in kendisini, Müslümanları, davetin kesintiye uğramadan gelişimini koruma ve devam ettirme adına bir önlemdir. Çünkü hem canları hem İslam daveti tehlikede idi.

Sonuç olarak, uygulamalardan bir kısmı, yüksek oranda tedbir içermiş ve etkilerini ilk anda göstermesi sebebiyle direkt tedbir uygulamaları olarak anlaşılmıştır. Diğer uygulamalar hakkında ise, ilk bakışta tamamen tedbir olduğu çıkarımı yapılmamış, uzun vadeli etkileri ve sebepleri göz önüne alınarak tedbir içerdiği düşünülmüştür. Ayrıca tedbir kelimesinin kapsamının oldukça geniş

olduğu, olaylara bakış açısıyla hazırlık, önlem ve yönetim stratejisi olan durumlara odaklanıldığını belirtmek gerekmektedir.

I. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER'İN MEKKE DÖNEMİ TEDBİR UYGULAMALARI

Hız. Peygamber (s), kişilik özellikleri bakımından, hakkın teslimi konusunda oldukça duyarlı,²⁶ cömert, karşılaştığı menfi durumlara karşın sabırlı ve metanetli,²⁷ öfkelerini nadir şekilde dışı vuran,²⁸ çözüm sunarken insanlara müsamaha gösteren, beraber olduğu insanlarla istişare eden, güvenilir bir kişidir. Öte yandan erken yaşlarda ticaret ile tanışmış, Hız. Hatice ile ticarete devam etmiştir. Bu bağlamda Hız. Peygamber (s), birçok ticari sefere katılmıştır.²⁹

Ticaretin yanında Hız. Peygamber (s), çobanlık mesleğini de zaman zaman yapmıştır.³⁰ Bu durum, ona sorumluluk duygusu yüklemiş olmalıdır. Ticaret işi, dâhilinde risk ve tehlikeler barındırmaktadır. Bir kervanın yola çıkma aşamasında riskler bulunduğu gibi, yolda da çeşitli tehlikeler mevcuttur. Kervanın önünün çeşitli kabileler tarafından kesilmesi, kervanın düzen içinde ilerlemesi bu anlamda örnek olarak verilebilir. Ticaretin gerçekleştirileceği havzada mal alım-satımı başlı başına risk durumu ile alakalıdır. Alım-satım sonucu kazancın sağ salım memlekete ulaştırılması da çeşitli tedbirlerle mümkündür. Dolayısıyla önlem almanın, durumlara karşı ihtiyatlı olmanın bir sebebi de insan olarak Hız. Peygamber'in (s) bu durumları yaşamasıyla alakalıdır. Hız. Peygamber'de (s)

²⁶ Bu durumun en belirgin örneklerinden birisi; Hız. Peygamber'in Hılfu'l Fudûl'a katılmasıdır. Bu anlaşma Abdullah b. Cüd'an'ın evinde gerçekleşmiştir. Zulmeden zulmettiği kişiye hakkını verene kadar beraber mücadele edeceklerine sözleşmişlerdir. Hız. Peygamber, peygamberlikle görevlendirilmesinin ardından bile Hılfu'l Fudûl'a katılmasıyla gurur duymuş bu şerefi, kızıl tüylü bir deve sürüsüne bile değişmeyeceğini ifade etmiştir. (bk: Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 60-61)

²⁷ Dursun Hazer, "Hassan b. Sâbit ve Ka'b b. Malik'in Şiirlerinde Hız. Peygamber (sav) İmajı", *Nüşa Dergisi* 47 (2018), 204.

²⁸ Mustafa Öztoprak, "Bireysel ve Toplumsal Meselelerde Hız. Peygamber'in Problem Çözme Yöntemleri", *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014), 246.

²⁹ Ahmet Turan Yüksel, "Bir Tacir Olarak Hız. Peygamber", *Diyanet İlmi Dergi* Peygamberimiz Hız. Muhammed Özel Sayı (2003), 137-148.

³⁰ İmadüddin Halil, *Muhammed Aleyhisselam*, çev. İsmail Hakkı Sezer, (Konya: Yediveren Yay., 2003) 46.

tedbir olgusu, tehlikelere karşı metanetli oluşu, risk yönetiminde derin vukufiyeti, birden ve kendiliğinden gelişmemiştir. Aksine daha öncesinden uzun bir hazırlık sürecinin söz konusu olduğunu ifade etmemiz mümkündür.

Ticaretin sebep olduğu bir yansıma da Hz. Peygamber'in (s) yarımadanın tümünden Şam'a, Habeşistan'a kadar bölgeyi tanınmasıdır. Bölgenin bu anlamda bilinmesi oldukça önemli dönüm noktalarını içinde barındırmaktadır. Alınacak kararlarda bölgesel güç dengelerini, hassas noktaları, coğrafya ve mekân şartlarını ele alması, Hz. Peygamber'in (s) yönetiminin temelini oluşturmuştur. Onun isabetli kararlarıyla İslam devlet stratejisi temellenmiş, bölge ve toplumlar üzerinde yayılıma zemin hazırlanmıştır. Hz. Peygamber (s) tam da bu noktada değişim çağının öncü lideri konumundadır.

1. Gizli Davet Döneminde Tedbir Uygulamaları

İslam'ın ortaya çıktığı sıralarda, Mekke şehri Kureyş kabilesi tarafından iskân edilmişti. Şehrin nüfusu yabancı menşeli köle ve mevlâlarla birlikte yaklaşık on bin kişi civarındaydı.³¹ Hz. Peygamber'e (s) vahyin gelmesi, davet dönemini başlatmıştır. Davet dönemi kendi içinde iki aşamada ele alınmıştır. Söz konusu dönemlerden ilkini, gizli davet dönemi oluşturmaktadır. Kaynaklarda genel olarak bu dönemin üç yıl olduğu aktarılmıştır.³² Bu dönem kendine has uygulamalarıyla oldukça dikkat çekmektedir. Gizli davet döneminde çeşitli şartların etkisiyle, pasif direniş benimsenmiş, gizliliğe riayet edilmiştir. Gizlilik ve sır saklama, amaca ulaştırılan en güçlü vasıta ve düşmanın hilelerine karşı alınabilecek en etkili

³¹ Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cemu Kabâili'l-Arab* 1/338; Bilal Gök, "Hz. Muhammed'in (as) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri", *Hikmet Yurdu*, 13 (2014), 64.

³² İbn Sa'd Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebir* thk. Ali Muhammed Ömer 11 c. (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1/ 168; Belazürî Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü'l-esrâf* thk. Süheyl Zekkar, Riyad Zirikli 13 c. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1/ 131-132; Taberî Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid, *Târihü't-Taberî : tarihü'l-ümem ve'l-mülûk* thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim 11 c. (Kahire: Dâru'l-Maârif bi Mısır, 1967), 2/ 318; İbnü'l-Esîr Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih* thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kadi 11 c. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987), 1/ 584.

tedbirdir.³³ Bu bağlamda neden gizliliğe başvurulduğunun, pasif direnişin sebeplerinin ve sonuçlarının belirgin hale getirilmesi oldukça önem arz etmektedir.

1.1. İslam'a Davetin Gizlice Başlamasının Arka Planında Tedbir Düşüncesi

Kaynakların aktardıkları rivâyetlere göre, Hz. Muhammed (s) kırk yaşında Peygamber olarak görevlendirilmiştir.³⁴ Bu görevlendirme İslam'da ilk emir olan “Oku!” âyeti³⁵ ile başlamıştır. Sözü edilen âyetler geldiği zaman Hz. Peygamber (s) oldukça tedirgin olmuştur. Bu durumu hanımı Hz. Hatice'nin yardımlarıyla hafifletse de devam eden süreçte kimi İslam âlimlerine göre olgunluğun tamamlanması için vahiy kesilmiştir. Bu durum “Fetret-i Vahiy” olarak isimlendirilmiştir. Bu süre zarfında Hz. Peygamber'in zaman zaman umutsuzluğa kapıldığı, üzüntüsünün arttığı kaynaklarda zikredilmektedir. Bu umutsuzluk ve ruhani çöküş, Müddesir Sûresi âyetlerinin vahyolunması ile sona ermiş³⁶ akabinde gizli davet dönemi fiilen başlamıştır. Başlayan bu dönemde gizlilikten kasıt nedir? Davetin gizli başlamasının arka planı nedir? Bu dönemde hangi tedbirler alınmıştır? Sorularına verilen cevaplar, davetin gelişiminde uygulanan tedbirlerin belirginleşmesi açısından önemli ayrıntıları barındırmaktadır.

Kaynakları incelediğimizde davetin bidâyetinde tam bir gizlilik halinin olmadığına dair güçlü bir izlenim hâsıl olmuştur. Bu izlenime sebebiyet veren rivâyetler, Hz. Peygamber'in (s) davetinin ilk aşamalarında Kureyş'in durumun farkında olduklarını belirtmektedir. Kureyş mensupları, Hz. Peygamber'i gördükleri zaman “*Benî Abdülmuttalib'in delikanlısı semadan haber veriyor*” diyorlardı.³⁷ Yine paralelinde, bir rivâyette de Mekke'ye Hz. Abbâs'a (ö. 32/653) gelen bir misafir, Hz. Peygamber'i, Hz. Hatice ve Hz. Ali'yi (ö. 40/661) namaz kılarken görmüş, bunun üzerine onların kim olduklarını Hz. Abbâs'a sormuştur.

³³ el-Mâverdî, *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*, 42.

³⁴ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 115.

³⁵ Alak 96:1

³⁶ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 119.

³⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*, 1/ 169; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 131. (Bu rivayet Belâzürî'de, Hz. Peygamber açıktan ilahlarını yermeden önce, Kureyş'in bu şekilde laf söyledikleri şeklinde geçiyor. Dolayısıyla net bir tarihlendirme yapamamak da “açıktan” ifadesinden hareketle gizli davet döneminde gerçekleştiğini anlamaktayız.)

Hiz. Abbâs ise isimlerini aktararak kim olduklarını söylemiştir.³⁸ Bu durum daha da dikkat çekmektedir. Acaba Hiz. Peygamber (s) tedbirsiz mi davranmıştır, gizlilik tam anlamıyla bir gizlilik içeriyor mudur? İlk rivâyetin devamında Hiz. Peygamber (s) ile Kureyş arasında ilk zamanlarda durumun uyumlu bir seyir takip ettiğini, onların sapıklık ve inkâr içinde olduğunu söylemesinin akabinde düşmanlığın başladığı ifade edilmektedir.³⁹

Diğer taraftan neden bu dönem içinde açıktan namaz kıldıkları konusunda kaynaklar, Kureyş'in kuşluk namazını yadırgamadığını, Hiz. Peygamber'in, Zeyd b. Hârise (ö. 8/629) ve Hiz. Ali ile birlikte Kâbe'de bu namazı kıldıklarını aktarmaktadır.⁴⁰ Tüm bu rivâyetleri birleştirip olayı tetkik ettiğimizde bu dönem için; gizliliğin devrede olduğunu, Hiz. Peygamber'in gizlilik tedbirini elden bırakmadığını söylemek daha isabetli olacaktır. Çünkü Kureyş, Hiz. Peygamber'den haberdar olmuşlar fakat onu Kus b. Saide, Ümeyye b. Salt, Amr b. Nufeyl gibi Hanif inancına sahip olduğunu düşünmüşler⁴¹ bu yüzden şiddetli tepkilerini ilk planda ortaya çıkarmamışlardır. Fakat İslam, çoğulcu yaklaşıma sahip dinî anlayışa karşıydı. Rivâyetlerde de belirtildiği üzere, Hiz. Peygamber (s) bir müddet sonra dini tebliğ etmeye başlayınca ona karşı şiddetli tepkiler ortaya çıkarılmıştır. Bu tepkilerinden sonra Müslümanlar, Hiz. Peygamber'in (s) önderliğinde kendilerini ve inançlarını koruma yoluna giderek gizliliğe daha fazla riayet göstermişlerdir. İncelediğimiz siyer müelliflerinin eserlerinde yer almayan ama İbn Hibbân'da geçen bir rivâyette, Hiz. Ali'nin, imanını Hiz. Ebûbekir'den (ö. 13/634) bile bir süre gizlediği ifade edilmiştir.⁴² Bu rivâyetin doğruluğu tartışmalı

³⁸ Taberî, *Târihü't-Taberî*, 2/ 312; İbn Kesîr Ebû'l-Fidâ' İmadüddin İsmail b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî', *el-Bidâye ve'n-nihâye* thk. Abdülmuhsin et-Türkî 20 c. (Cize: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998), 4/ 63.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 169; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 131; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 322.; İbn Kayyim el-Cevziyye Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşkî, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd*, thk. Şuayb el Arnaut, Abdulkadir Arnaut 5 c. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 3/ 19.

⁴⁰ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 126; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 583. (Bu rivayet hem Belâzürî'nin eserinde hem de İbnü'l-Esîr'in eserinde açık davet öncesinde ele alınmıştır. Ayrıca Belâzürî'de geçen bu rivayetın hemen devamında Ebû Talib'in, Hiz. Ali'den kuşkulandığı aktarılmıştır. Dolayısıyla bu durumda gizli davet döneminde gerçekleştiğine işaret etmektedir. Net tarihlendirme bu rivayette de mevcut değildir.)

⁴¹ Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 82.

⁴² İbn Hibbân Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *es-Siretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*, (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübî's-Sekafiyye, 1987), 67.

olsa da tamamen realiteden kopuk olmadığını ifade edebiliriz. Siyer kaynaklarını incelediğimizde, ilk iman eden kişinin Hz. Hatice olduğu konusunda genel bir ittifak olduğunu anlamaktayız. Eş-Şâmî, Hz. Hatice'den sonra kimin iman ettiği konusunda Hz. Ali, Hz. Ebûbekir ve Zeyd b. Hârise etrafında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴³ Bu bağlamda henüz imanda kimin ilk kişi olduğu bile net değilken bu rivâyeti esas almamakla beraber, gizliliğe ne kadar önem gösterildiğine dikkat çekilmiş olabileceği düşünülebilir.

Davetin gizli başlamasının nedenini incelemek konumuz açısından önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Bûtî'ye göre; Allah Teâlâ bu yolla sonraki davetçilere şunu öğretmeyi irade etti: Davet ve tebliğde dikkatli olmak, zahiri sebeplere riayet etmek, davetin hedeflerine ulaşmak için düşünce ve sağduyunun gerektirdiği yöntem ve vesileleri kullanmak meşru ve gereklidir. Hz. Peygamber'in ilk dönemlerdeki bu davet üslubu, dini tebliğ siyaseti açısından gereklidir. Bir peygamber olarak Allah'tan kendisine vahiy edilen mesajların özü ile alakalı değildi.⁴⁴ İslam, cahili davranışlara fırsat vermemiş, toplumu tamamen doğru yola iletmeyi amaç edinmiştir. Nitekim Hanif inancına mensup bireyler, bu gayeyi gütmemişler ve toplumu değiştirmeye çalışmadıklarından bu yolda sıkıntı çekmemişlerdir. Fakat İslam, cahiliye ile bir uzlaşma sürecine girmemiş direkt olarak cahili davranış ve inanışlara karşı durmuştur. Bu tutum Müslümanları birtakım sıkıntılara maruz bırakmıştır. Davetin gizli başlaması henüz doğuş aşamasında olan bu yeni dinin mensuplarını bir süre de olsa baskılardan korumuştur.⁴⁵ Dolayısıyla davetin gizli başlaması bir yönüyle inanan kesimin sıkıntılardan belli bir süre korunmasına imkân veren bir tedbir olmuştur.

Toplumun tümünü hedefleyen bir tebliğ stratejisi gizlilik prensibiyle hareket etmeyi gerekli kılıyordu. Bu sebeple kendisine güvenilebilen samimi kimselerin seçilerek davete başlanması gerekiyordu. O seçeceği hedef kitleyi çok iyi biliyor ve gizli davet aşamasında onlara tebliğ ediyordu. Çünkü O biliyordu ki

⁴³ Şâmî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf Sâlihî, *Sübülü'l-hüda ve'r reşâd fi sireti hayri'l-ibâd*, thk. Mustafa Abdulvahid 12 c. (Kahire: Lecnetü' İhyâi't-Turasi'l İslamiyye, 1997), 2/ 402-403.

⁴⁴ Bkz: Ramazan, el-Butî, *Fıkhu's Siyre*, çev. Aydın, Atik (İstanbul: Bilge Adamlar Yay., 2012), 90.

⁴⁵ Margolhouth, *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi*, 112.

Allah, bu dinin tamamlanması görevini ona vermişti ve bir gün bu din, mevcut coğrafya ve hatta daha ötesinde tanınacaktı. Mekke dışından gelen Amr b. Abese'ye "bir gün insanları açıktan çağırdığımı duyunca bana gel" demişti.⁴⁶ Bu sözlerden Hz. Peygamber'in (s) davetin gelişimini tahmin ettiğini anlamamız mümkündür. Bu sebeple ashaba bu zaman diliminde tebliği ulaştırmıştı. Çünkü büyük plana, kutlu davete yürüyecek yegâne yüreklere ihtiyaç vardı. Ashab ise Hz. Peygamber'in (s) tebliğinde ve Allah'ın davasında sebat göstermiş, zorluklara olabildiğince direnmiş, zaman zaman en yakınlarına dahi yüzünü çevirme olgunluğunu göstermiştir. Bu eğitimden sonra büyük komutanlar, büyük devlet adamları, yegâne dinin savunucusu olmuşlardır. Nitekim onların yaşadığı asır "Asr-ı Saadet", kendileri de "Ashâb-ı Kirâm" olarak isimlendirilmişlerdir.

Hız. Peygamber (s), asıl kadroyu oluşturma safhasında da birtakım tedbirler uygulamıştır. Kendisi, insanlara tebliği ulaştıracağı zaman güvenebileceği, sır saklayabilecek potansiyelde olan kişilere dikkat etmiştir.⁴⁷ Güvenip, sır saklayabilecek insanların aynı zamanda daveti kabul edecek potansiyelde olmasına bakmış, bu çerçevede insanlara daveti ulaştırmıştır.⁴⁸ Bu bağlamda daveti ulaştırdığı kimseden daveti kabul etmezse de sır olarak saklamasını istemiştir. Örneğin İslam'a davet ettiği, Ebû Zer (ö. 32/653) cahiliye pisliklerinden uzak kalmış, hakkı arayan bir kimse idi, Amr b. Abese ise putlardan uzak kalmış bir kimseydi.⁴⁹ Bu kişilere baktığımız zaman, toplumun inanç anlamında dayatmalarına direnen, açık görüşlü ve hakkı arayan kimseler olduğunu anlamaktayız. Bu kişilerle olan temas ise elbette gelişigüzel olmamış, stratejik harekât noktası belirlenmiştir. Bu durumdan hareketle davet edilen her muhatabın, tedbir anlayışıyla seçildiği sonucuna varılmamalıdır. Ancak, dinî tebliğin gizlilik aşamasında, daveti ulaştırmada tedbir olgusuna dikkat edilmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s) ilk iman eden Müslümanlara da ihtiyatlı davranmalarını

⁴⁶ Ahmet Önkâl, "Amr b. Abese" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1991), III/ 79.

⁴⁷ İbn İshak, Ebû Abdullah Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hıyâr el-Muttalibî el-Kureşî, *Sîretu İbn İshak* thk. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981). 120; İbrahim Sarıçam, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara: DİB Yay., 2014), 87.

⁴⁸ Adem Apak, *Siyer-i Nebi-Hız. Peygamber'in Hayatı-Şahsiyeti-Daveti* (İstanbul: Ensar Yay., 2020), 103.

⁴⁹ Ahmet Önkâl, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu* (Konya: Hibaş Yay., 1984), 77.

telkin ettiği rivâyetler oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu rivâyetlerden birisinde Hz. Ali, Rasûlullah ve hanımı Hz. Hatice'nin namaz kıldığını görünce, Hz. Peygamber'e (s) bunun ne olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber (s) bunun üzerine tebliği Hz. Ali'ye de ulaştırmıştır. Yaşı o zamanlarda biraz küçük olan Hz. Ali, babasından da çekinerek durumu ona danışacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber tedbir olarak ona “*Ya inan yahut gizli tut!*” demiştir.⁵⁰ Davetin gizlilik tedbirleri bu şekilde devam etmiştir. Söz konusu rivâyetlerden bir diğerinde ise Hz. Peygamber'in isteği ile Hz. Ebûbekir'in sadece güvendiği kimselere daveti ulaştırdığı aktarılmaktadır.⁵¹

Konu kapsamında verdiğimiz örneklerden hareketle, Hz. Peygamber (s) ilk emri aldığı andan itibaren durumun gelişimini tahmin ettiğini ifade edebiliriz. Bir gün bu davetin açığa çıkacağını, çeşitli baskı ve şiddet uygulamalarıyla yüz yüze geleceğini bildiğini, çeşitli sahabilere bu dönemde söylediği sözlerden de anlamaktayız. Bu sebeple hem asıl kadroyu seçerken hem de bu aşamada gizliliğin gerekliliğini bilerek çeşitli tedbirler almıştır. O bu anlamda davet stratejisinin ilk adımlarını ihtiyat ile atmış, kemik kadroyu bu şekilde oluşturmuştur. Amaca ulaşmada en etkili stratejilerinden birisi de zamanında ve gereği gibi tedbir almak olmuştur.

1.2. Baskılara Karşı Müslümanların Hayatta Kalmalarına Yönelik Tedbir Uygulamaları

Kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre, davetin gizlilik aşamasında da Müslümanlar birtakım baskı ve şiddete maruz kalmışlardır. Gizli davet aşamasında karşılaşılan, baskı ve şiddet uygulamaları sistematik olmasa da kısmen Müslümanları uğraştırmıştır. Hz. Peygamber (s) bu aşamada duruma göre bazen kişiler özelinde bazen topluluk bünyesinde, bazen de sorunlar belirginleşmeden tedbir alma yoluna gitmiştir.

⁵⁰ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 118; Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/ 126; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 61.; Halebî Ebü'l-Ferec Nûrüdîn Ali b. İbrâhim b. Ahmed, *es-Sîretü'l-Halebiyye İnsânü'l-uyûn fî sîreti'l emîni'l me'mûn*, thk. Abdullah Muhammed el-Halili 3 c. (Beirut: Dârül Maârif, 2002) 1/ 383.

⁵¹ Margolouth, *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi*, 99.

Gizli davet döneminde Mekke’de inananların kenetlenmesi için bir tedbir alınmıştır. Buna Mekke dönemindeki muâhât anlaşması denilmektedir.⁵² Bu anlaşma, Hz. Peygamber’in uygulamalarında mevcut olan tedbir anlayışını daha belirgin hale getirmektedir. Hz. Peygamber (s) Müslümanlar arasında Mekke döneminde dayanışma sağlamak amacıyla kardeşlik ilan etmiştir.⁵³ Bu bağlamda Hz. Peygamber ile Hz. Ali, Hz. Hamza (ö.3/625) ile Zeyd b. Hârise (ö. 8/629), Osman b. Affân (ö. 35/656) ile Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652), Zübeyr b. Avvâm (ö. 36/656) ile Abdullah b. Mes’ud (ö. 32/652-53), Mus’ab b. Umeyr (ö. 3/625) ile Sa’d b. Ebi Vakkâs (ö.55/675), Ebû Ubeyde b. El Cerrâh (ö. 18/639) ile Sâlim, Said b. Zeyd (ö. 51/671?) ile Talhâ b. Ubeydullah, (ö. 36/656) Hz. Ebûbekir (ö.13/634) ile Hz. Ömer (ö. 23/644) kardeş ilan edilmişlerdir.⁵⁴ Net bir tarihlendirme yapabilmenin oldukça güç olduğu bu olayda, söz konusu anlaşmaya muhatap kişilere baktığımızda onların ilk ihtida eden kimselerden olduğunu anlamaktayız. Bu bağlamda, ilk muâhât anlaşmasının İslam’a davetin erken dönemlerinde olduğu anlaşılmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi Kureyşliler ilk aşamada tahakküm göstermediler. Bu durum onların, Hanifler gibi kendilerine aykırı inanç sahiplerini tanımalarından kaynaklanmaktadır. Kus b. Saide, Ümeyye b. Salt, Amr b. Nufeyl bazı rivâyetlere göre Varaka b. Nevfel gibi meşhur Hanifler o toplumda tanınmaktaydı. Fakat anlayışları eleştirilmeye başlayınca derinden etkilenmişler ve tepkide aşamalı sertleşmelerini ortaya koymuşlardır. Buna karşılık Hz. Peygamber de (s) çeşitli tedbirleri uygulamıştır.

O dönemde Arap toplumunda kabilevi yaşam tarzının hâkim olduğu, toplumda ahlaki ve hukuki normların ise bu bağlamda şekillendiği aşikârdır. Hz. Peygamber de (s) bunun farkında olduğu için bu yönde tedbir almıştır. Nitekim Ebû Zer, bu dönemde Hz. Peygamber’e gelmiş, onu bir dağda inziva halinde

⁵² Kardeşleştirme olarak dilimize yansıyan bu olayın mahiyeti, tamamen Müslümanların birbirlerini ekonomik, siyasi ve toplumsal anlamda korumasını, gözetmesini ve dayanışma içinde olmalarını içeren bir tedbir uygulamasına dayanmaktadır.

⁵³ İbn Habîb Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Kitabü'l-Muhabber* (Beyrut: Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde, 860), 70-71; İbn Seyyidünnâs Ebü'l Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *Uyûnü'l-eser fi fûnuni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*, thk. Muhammed el-İdü'l-Hatravî, Muhyiddin Müstü 2 c. (Medine: Darü't-Türas, 1992), 1/ 321.

⁵⁴ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 70-71.

bulmuştur. Aralarında geçen birtakım konuşmalardan sonra da iman etmiştir.⁵⁵ Başka birtakım rivâyetlere göre de o Mekke topraklarına gelmiş, fakat on gün boyunca Hz. Peygamber'e (s) ulaşamamış, belirtilen günün sonunda ulaşıp davete muhatap olunca iman etmiştir.⁵⁶ Ebû Zer bilindiği üzere Benî Gıfâr kabilesine mensuptu. Hz. Peygamber (s) sosyal yapının temel olgusu olan kabileci (asabiyyet) anlayışı bilmesi sebebiyle, Ebû Zer'in Mekke'de emansız kalmasını uygun görmemiş, onu kendi kabilesine göndererek tebliğ faaliyetine orada devam etmesini istemiştir.⁵⁷ Diğer bir örnek de Amr b. Abese ile ilgilidir. Süleym kabilesinin Becîle boyuna mensup olan Amr b. Abese, kendisinin ifadesine göre İslam'a giren üçüncü kişidir. O Hz. Peygamber'e (s) iman ettikten sonra onun yanında Mekke'de kalmak istemiş, ancak Hz. Peygamber bunu uygun görmemiştir.⁵⁸

Bütün bunları dikkate aldığımızda Hz. Peygamber'in (s) hem kişiler özelinde hem de muâhât ile toplumuna dönük aldığı tedbirler dikkate değer gelişmelerdir. Bu dönemde Müslümanlar siyasi olarak tam bir güç oluşturamamışlar, bu sebeple tehlikeleri bertaraf etmeye yönelik tedbirler alınmıştır. Sabır tavsiye edilmiş, muhatabın isteği kırılmamış, açık davetin izhar olacağı gün herkese yanlarına gelebilecekleri belirtilmiştir. Bu tutum, inanan kimselere dinamizm kazandırdığı gibi, alınan tedbirlerin de davetin gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Ayrıca alınan tedbirler, yeknesak olmamış durum tespitinin akabinde çeşitlilik arz etmiştir.

1.3. İbadetlerin Gerçekleşmesinde Tedbir Anlayışı

İslam, sadece imandan ibaret olmayıp, ibadet etmeyi de gerektiren bir dindir. Özellikle toplu olarak yapılacak ibadetler ise daveti, daha görünür, farkedilir hale getirecekti. Mekke toplumunda Müslümanlar, bu aşamada dinlerini yaşarken daha tedbirli olmak durumundaydılar.

⁵⁵ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 122.

⁵⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yay., 2019), 91.

⁵⁷ Zehebî Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* thk. Şuayb el-Arnaut 23 c. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 2/ 54.

⁵⁸ Ahmet Önkâl, "Amr b. Abese" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, III/79.

Namaz, İslam'ın temel direklerinden bir ibadet olup, Müslümanlar için çok ayrı bir öneme sahiptir. İslam'da akıtılan ilk kan namaz uğrunadır, ilk farz kılınan ibadet de namazdır. Gizli davet dönemi içerisinde, ibadetlerin gizli gerçekleşmesinde alınan tedbirlerden kastımız; namazı eda etmeye ve Kur'ân-ı Kerîm'i öğrenmeye yöneliktir. Bilindiği üzere İslam dininin diğer ibadet emirleri Medine'ye hicretten sonra gelmiştir. Mekke dönemi diğer uygulamalarda olduğu gibi ibadetler açısından da oldukça zor bir dönemdir. Bu sebeple hem Hz. Peygamber'in (s) hem de onun emri ile ashabın zorluklara direnme yöntemlerini irdelememiz gerekmektedir. Bu bağlamda kaynaklarda rastladığımız olay ve örneklere başvurarak tedbir uygulamalarını tespit etmek önemlidir.

Namazın Müslümanlara nasıl farz kılındığı ile ilgili temel kaynaklarımızın aynı olay üzerinde ittifak ettiğini anlamaktayız. Mevzu bahis rivâyetlere göre Hz. Peygamber'e (s), Cebrail (a.s) namazı öğretmiştir. Olay bir vadide gerçekleşmiş, Cebrail (a.s) önce toprağa vurmuş, oradan çıkan su ile abdest almış ve dört secde iki rekat olmak üzere namaz kılmıştır. Hz. Peygamber ise bu namazı öğrenmiş ve hanımı Hz. Hatice'yi de vadiye çağırıp orada namaz kılmışlardır.⁵⁹ Buna göre namazın oldukça erken dönemde ifa edildiğini söylememiz mümkündür.

Devam eden süreçte bu namaz halkasına Hz. Ali'nin katıldığı anlatılmıştır. Gizlice ibadetlerine devam etmişlerdir. Fakat gizlilik çok sürmemiştir. Bir gün Ebû Tâlib, bazı kaynaklara göre hanımı Fatıma'nın uyarısı sebebiyle,⁶⁰ bazı kaynaklara göre ise kendisi Hz. Peygamber (s) ile Hz. Ali'nin gizli bir iş yaptıklarından şüphelenerek onları takip etmiştir. Onları bir vadide namaz kılarken görmüştür. Bunun üzerine yanlarına giderek ne yaptıklarını sormuş, Hz. Peygamber ise daveti amcasına ulaştırarak, onu hak dine çağırmıştır.⁶¹ Burada aklımıza birtakım sorular takılmaktadır. Bu davetin gizli olması konusunda Rasûlullah Hz. Ali'yi uyarmamış mıydı? Rasûlullah amcasına daveti açıklarken acaba tedbirsiz mi davranmıştı?

⁵⁹ İshak, *Sîretu İbn İshak*, 117.; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 125; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/ 577.

⁶⁰ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 126-127.

⁶¹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî, *es-Sîretü'n-nebeviyye* thk. Mustafa es- Sekka 4 c. (Beyrut: Daru't Turasi'l- Arabî, 1995), 1/ 282-283; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 126-127; Taberî, *Târihu't-Taberi*, 2/ 313-314; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/ 582.

Taberî'den gelen bir rivâyete göre bu davetten önce Rasûlullah (s) amcalarından namazı gizlemiştir.⁶² Girift bir mesele gibi görünen bu durumda rivâyetlerin devamında bulunan birtakım ipuçları konuyu anlamamızı kolaylaştıracak niteliktedir. Buna göre Ebû Tâlib, ona destek vererek tam ifade ile *Ben hayatta olduğum sürece senin başına hoşuna gitmeyen bir şeyler gelmez* demiştir.⁶³ Devamında Hz. Peygamber (s), amcasına *Sen bana yardım edecek olanların en hayırlısıdır*⁶⁴ diyerek diyalogu tamamlamıştır. Geniş bir perspektiften bakıldığında kanaatimizce Hz. Peygamber (s), amcası Ebû Tâlib'e İslam'ı anlatarak aslında onun desteğini almıştır. Hz. Peygamber (s) bir gün açık davete gideceğini, sorumluluklarının ve gelen emirlerin adım adım kendisini oraya götüreceğini hissetmekteydi. Açık davete gittiği zaman, sosyal kodlarını kabileciliğin oluşturduğu toplumda, himaye ve desteğe ihtiyacı olduğu açıktı. Bu, kendisinin tebliğde ulaştırmada ihtiyaç duyduğu bir destektir. Bu sebeple kabileci bir toplumda diğer amcalarına değil de kabilenin reisi ve en çok saygı duyulan amcası Ebû Tâlib'e bu konuyu açması, kanaatimizce bir tesadüf olmasa gerektir. İleriye dönük alınan bir tedbirdir. Rivayetler Ebû Tâlib'in yardım ve himayelerini çok net bir biçimde bize aktarmıştır. Diğer yönü ile Hz. Peygamber'in (s) *sen bana yardım edecek olanların en hayırlısıdır* demesi, kendisinin daveti açmak için doğru kişiyi seçtiğini göstermektedir. Bu umut ilerleyen zamanda Ebû Tâlib'in yeğenine destekleriyle vücut bulacaktır.

Tüm bu olanlarla beraber bu dönemde Müslümanların, namaz kılmak için ne tür tedbirler aldığı ve hangi zorluklarla karşılaştıkları, tarihi rivâyetlerde mevcuttur. Said b. Amr b. Nüfeyl'den gelen bir rivâyete göre Müslümanlar sadece kapısı kilitli evlerde ya da boş vadilerde namaz kılabilmişlerdir.⁶⁵ Hz. Peygamber (s) ve ashabı ikindi vakti girdiğinde vadilere dağılır, birer ikişer kişi olmak üzere namaz kılarlardı.⁶⁶ Bu rivâyete benzer mahiyette olan diğer bir rivâyette de Hz. Peygamber ve ashabının mahalle aralarına dağıldıkları ve namazları bu şekilde

⁶² Taberî, *Târihu't-Taberi*, 2/ 313.

⁶³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 283.

⁶⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 283.

⁶⁵ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 132.

⁶⁶ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 133.

uygun yerlerde eda ettikleri anlatılmaktadır.⁶⁷ Daha önce ifade edildiği gibi Hz. Peygamber'in (s) bazı sahabilerle birlikte kuşluk namazını kılmalarını Kureyş'in yadırgamadığına işaret edilmişti.⁶⁸ Fakat bu rivâyetin devamında ve bazı kaynaklarda, günün diğer zamanlarında Hz. Peygamber namaz kıldığında Hz. Ali ve Zeyd b. Harise'nin ona gözcülük yaptıkları ifade edilmiştir.⁶⁹ İslam adına ilk kanın akıtıldığını betimleyen bir rivâyete göre de, Müslümanlar Ebû Düb⁷⁰ veya başka bir vadiye namaz kılmaya giderler. Vadiye gelen Kureyşli bir grup ile aralarında önce tartışma geçer, sonrasında çıkan arbedede Sa'd b. Ebî Vakkas orada bulunduğu bir deve kemiğini onlardan birisine vurur ve İslam uğruna ilk kanı akıtmış olur.⁷¹

Bu dönemde Kur'ân-ı Kerîm de, gizlilik içinde okunmuştur.⁷² Bu bağlamda Hz. Peygamber (s) ilk Müslümanları çeşitli gruplara ayırmış, yeni Müslüman olanlar bir gruba dâhil olup güçlü olanın yanında, evinde kalmışlar ve Kur'ân-ı Kerîm ile dini, ahlaki ilkeleri de bu şekilde öğrenmişlerdir.⁷³ Bu duruma örnek olarak; Fatıma binti Hattâb ve kocası Said b. Zeyd ile Nuaym İbni Abdullah en-Nehham bir gruptular ve hocaları Habbab b. Eret idi.⁷⁴ Nitekim Hz. Ömer kız kardeşi ve eniştesinin Müslüman olduğunu duyunca bu eve baskın yapmıştır ki evde bulunan Habbab o sırada gizlenmek zorunda kalmıştır.⁷⁵

Rivâyetlere baktığımız zaman dönemin genel tablosunu şu şekilde ifade edebiliriz: Bu dönemde gizlilik ilkesi, tedbir amaçlı olarak Hz. Peygamber (s) tarafından uygulanmıştır. Sadece kendi uygulamakla kalmayıp, ashabına da bunu uygulatmıştır. Bu tedbirler karşımıza namazı toplu olarak kılmama, gruplara ayrılıp dikkat çekmeme, davetin gizliliği ilkesi, namaz kılarken Müslümanların birbirlerine gözcülük etmesi, namaz kılarken ev kapılarını kilitleme, boş vadilerde

⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/ 584.

⁶⁸ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 133.

⁶⁹ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/ 577.

⁷⁰ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/132

⁷¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 296; Taberî, *Târîhu't-taberi*, 2/ 318.

⁷² Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 87.

⁷³ Ali Muhammed, Sallabi, *Siyer-i Nebi* (İstanbul: Ravza Yay., 2017), 116.

⁷⁴ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 118.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 248.

namazı eda etme, Kur'ân-ı Kerîm'i herkesin bir arada okumasından ziyade bilen kimselerin grup öğretmeni olarak tayin edilmesi olarak çıkmaktadır.

1.4. Gizli Davet Döneminde Mekânsal Tedbir

Büyük planlara giden yolda, sağlam temellere oturmuş bir vizyon ve özverili, cesur ama tedbirlere riayet eden bir ekibe ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber (s) bu yönden de ashabını eğitmeyi amaçlamıştır. Kureyş'in ilk zamanlar Müslümanlara aşırı baskı uygulamaması, onları Hanifler gibi telakki etmeleri, davetin gizliliği sayesinde rahat hareket imkânı sunmuştur. Zamanla Müslüman olanların sayısı artınca Hz. Peygamber (s), onlarla ve yeni davet edilecek insanlarla buluşabileceği güvenli bir mekâna ihtiyaç duymuştur. Kendi evi bu iş için uygun değildi. Davetin lideri olduğundan devamlı bir gözetim altındaydı. Dine girecek insanlar onun evine rahatça gelemeslerdi. Bu sebeple Erkam b. Ebi'l Erkam'ın evini seçmişti. Hz. Peygamber'in (s) bu evi seçmesi aslında konumuz ile oldukça bağlantılıdır. Söz konusu bağlantıyı anlama adına bazı sorulara aranacak cevaplar bulunmaktadır. Bu evde neler yapılmıştır? Neden bu evde toplanma ihtiyacı hissedilmiştir? Eve girip çıkarken acaba tedbirler alınmış mıdır? Bu sorularının cevaplarını belirgin hale getirecek rivâyetlere geçmeden önce bu evin oldukça önem kazandığını, aynı zamanda bu evin "Dâru'l İslam" olarak da adlandırıldığını belirtmemiz gerekmektedir.⁷⁶

Erkam'ın, yedinci⁷⁷ veya on ikinci Müslüman⁷⁸ olduğu belirtilir. Buradan onun ilk Müslümanların arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ O Mahzumoğulları kabilesine mensuptur. Baskı ve şiddetin artış göstermesi Hz. Peygamber'in (s), Erkam'ın evine geçmesine sebep olmuş, toplu yapılacak ibadetler bu evde icra edilmiştir.⁸⁰ İbn Sad'ın Tabakât'ında geçen bir rivâyete göre Erkam'ın oğlu Osman şöyle demiştir: *Babam ilk Müslümanlardandır. Onun evi Mekke'de Safa tepesi üzerindeydi. Rasûlullah İslam bidâyetinde orada bulunmuş ve pek çok kişi orada*

⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 224.

⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 224.

⁷⁸ Ahmet Önkal, "Erkam b. Ebü'l-Erkam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1995), 305.

⁷⁹ Kasım Şulul, *Son Peygamber Hz. Muhammed (sas)'in Hayatı* (İstanbul: Siyer Yay., 2011), 185.

⁸⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 369; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 95.

*Müslüman olmuştur.*⁸¹ Diğer taraftan, Hz. Ömer'in Müslüman olması ile bu evden çıkıldığına işaret edilmektedir.⁸² İbn Kesîr'in verdiği bir bilgiye göre, Müslümanlar otuz sekiz kişi iken Hz. Ebûbekir'in telkiniyle -Hz. Peygamber (s) sayımız az dese de- Kâbe'de insanları İslam'a davet etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ebûbekir feci bir şekilde dövülmüştür. İmdadına kendi kabilesi Teymoğulları yetişmiş ve onu kurtarmışlardır. Aynı gün Hz. Hamza da Müslüman olmuştur. Hz. Ebûbekir kendine gelince Rasûlullah'ı sormuş Dâru'l-Erkam'da olduğu cevabını almıştır. Bu yaşananlara oldukça üzülen Hz. Peygamber (s), Allah'a dua etmiş ve ertesi gün Ömer b. Hattab ihtida etmiştir.⁸³

Hz. Peygamber'in (s), alenen yüksek sesle davet edeceği günün geleceğini hissettiğini ifade etmiştik. Bu zor günün öncesinde tedbir olarak cemaati ile bir araya gelmesi ve onların başlarında bulunması gerekiyordu. Hz. Hatice'nin evine inananlar sığınmaya başladı ve Dâru'l-Erkam'a geçtiler.⁸⁴ Birlik ve beraberliğin sağlamanın yanı sıra bu evde temerküz edilmesinin bir sebebi de Hz. Peygamber (s) ve ashabının buraya eğitim için geçtikleridir. İnanan toplumun eğitilmesi, acilen geniş bir vizyon kazanması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Rasûlullah ferdi ibadetler aşamasından toplu ibadet aşamasına bu evi kullanarak geçmiş ve kutlu davetini bir seviye yukarıya çıkarmıştır. Bu seviyeyi ileri taşıma, birtakım sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Hz. Ebûbekir'in Kâbe'de darp edilmesi bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gelişme şiddete karşı alınan bir tedbir olarak anlaşılabilir.

Diğer taraftan Müslümanlar bu eve giriş çıkışta hangi tedbirleri göz önüne almışlardır sorusu akla gelmektedir. Acaba rahatça girip çıkabilmişler midir? Rahatlığın yanında giriş çıkış aşamalarında tedbir almışlar mıdır? Bu bağlamda bir olayın aktarılacak soruların cevaplarını yansıtacağını düşünmekteyiz. İbn Sa'd'ın rivayet ettiği bir bilgiye göre, Ammar b. Yâsir (ö. 37/657) ile Suheyb b. Sinân (ö. 38/659) Dâru'l-Erkam'ın kapısında karşılaşılır ve birbirlerine ne için geldiklerini sorarlar. Diyalogun devam ettiği aşamada iki sahabe de neden geldiklerini ifşa

⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 224.

⁸² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 369.

⁸³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 76-78.

⁸⁴ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 119.

etmezler. Fakat emin oldukları bir anda Ammar b. Yasir, Hz. Peygamber’i (s) dinlemek üzere geldiğini söyler Suheyb de aynı cevabı verince içeri girerler. Rivâyetin devamında ise akşama kadar orada kaldıkları ve akşam gizlice ayrıldıkları anlatılmaktadır.⁸⁵ Bu rivâyet ışığında belli başlı tedbirler karşımıza çıkmaktadır; gizlilik atmosferinin etkin olduğu bir anda, iki sahabi de ilk karşılaştıkları zaman neden orada bulduklarını ifşa etmemişlerdir. Bu durum hayli ilgi çekici olmakla beraber bizim aklımıza bir ihtimali getirmektedir. Kanaatimizce, sahabiler davetin bu aşamasında gizlilik tedbirlerinin esas alındığını biliyorlardı. Bunu da bizzat Hz. Peygamber (s) onlara telkin etmiş olmalıdır. Söz konusu rivâyetin devamında akşama kadar kaldıkları ve sonra gizlice oradan ayrılmaları aktarılmaktadır. Bu bilgidен onların tedbiri elden bırakmadıklarını anlamaktayız. Bu tedbirleri bizzat Hz. Peygamber’in (s) uyguladığı açıktır ki bu sırada onlar bizzat Hz. Peygamber ile birlikteydiler. Çünkü rivâyete göre iki sahabi de onu dinlemeye gelmişlerdir.

1.4.1. Dâru’l-Erkam’ın Tedbir Stratejisi Açısından Değeri

Erkam’ın evini seçim aşamasında uygulanan stratejinin arka planında, tedbir düşüncesi vardır. Neden Dâru’l-Erkam’ın tercih edildiği konusunda sebepleri şu şekilde aktarabiliriz:

- 1) Erkam’ın Müslüman olduğu bilinmiyordu. Bu yüzden herhangi bir kimsenin oraya gelip Müslümanlara zarar vermesi ihtimali düşüktü.
- 2) Erkam, Benî Mahzum kabilesine mensuptu. Mahzumoğulları ise bu dönemde Haşimoğullarına olabildiğince düşmandı. Onun Müslüman olduğuna ilk etapta imkân verilemezdi. Dolayısıyla bu yönüyle de zarara karşı tedbir alınmıştır. Rivâyetlere göre Mahzum kabilesinin reislerinden olan ve Müslümanlara karşı şiddet uygulamalarıyla bilinen Ebû Cehil, Abdümenâfoğulları ile rekabetini anlatmış ve onlardan Peygamber çıkmasını, doğru olsa dahi kabul etmeyeceğini bildirmiştir.⁸⁶

⁸⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 3/ 208; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/ 19.

⁸⁶ Makrîzî Ebü’l Abbas Takıyüddîn Ahmed b. Ali b. Abdilkadir b. Muhammed, *İmtâ’u’l-esmâ’ bima li’n-nebi mine’l-ahvâl ve’l-emvâl ve’l-hafede ve’l-metâ’*, şrh. Mahmud Muhammed Şakir (Kahire: Lecnetü’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1941), 72.

- 3) Yaşının on altı, on yedi civarlarında olması sebebiyle ilk akla gelenlerden değildi. Toplumun, daha ziyade tanınan ve yaşça daha büyük olan sahabenin evlerini gözetim altında tutması daha muhtemeldi.⁸⁷ Nitekim Erkam'ın evine kaynaklarda baskın yapıldığına dair bir rivâyet tespit edemedik. Erkam'ın evi konusunda alınan tedbirin altında yatan hikmet bu bağlamda ortaya çıkmıştır.
- 4) Ayrıca Dâru'l-Erkam, Kureyş'in yönetim yeri olan Dâru'n Nedve'yi tamamen görme potansiyeline sahip yüksek bir yerdeydi.⁸⁸
- 5) Hac ve umre için gelenlerle dikkat çekmeden bu ev içinde görüşme imkânı vardı, Müslümanların kolayca gidip gelebildiği bir yerdi.⁸⁹

Bu sebeplerden hareketle Erkam'ın evinin seçimini rastgele olmadığını anlamaktayız. Dâru'l-Erkam'da icra edilen uygulamalar sadece canı muhafaza bağlamında alınan bir tedbir değildir. İslam'ı kabilelere yayma, Müslümanlara öğretme ve uygulatma bağlamında da bu evin tercihi isabetli bir tedbir olmuştur. Diğer taraftan ihtimal verilmeyen bir kişinin evi seçilmiş, yaş ve kabile bağları bu bağlamda düşünülmüştür. Ayrıca Köksal'a göre, Erkam'ın evinin seçiminde kalabalık bir çevrede olması, giren çıkanların belli olmaması ve halkla kolay temas edilebilmesi gibi faktörler etkili olmuştur.⁹⁰ Anlaşılan Hz. Peygamber (s), davayı stratejik ve temelleri sağlam şekilde yaymaya devam etmiştir. Stratejik davranmasının, en önemli temellerinden biri de tedbirli, ihtiyatlı karar alması olarak anlaşılmaktadır. Bu şekilde İslam daveti, ferdi teşebbüsler aşamasından artık toplu teşebbüslere, birlik olmaya evirilmeye başlamıştır.

2. Açık Davet Dönemi'nde Tedbir Stratejileri

Gizli davet olarak adlandırılan dönem genel kabule göre üç yıl sürmüştür.⁹¹ Bu üç yılın ardından, Cenâb-ı Allah'ın (c.c), Hz. Peygamber'e "Yakın akrabalarını

⁸⁷ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 125.

⁸⁸ Önkal, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 79.

⁸⁹ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 88.

⁹⁰ M. Asım Köksal, "Erkam'ın Evi", *Diyanet Dergisi*, 10/3 (1984), 3-8.

⁹¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 168; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 131-132; Taberî, *Târihu't-taberi*, 2/ 318; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 584; İhsan Süreyya Sırma, *Müslümanların Târihi* (İstanbul: Beyan Yay, 2016), 2/ 48.

inzar et!"⁹² âyeti ile davet yeni bir boyut kazanmıştır. Bu vahiy ile açık davet dönemi başlamıştır.⁹³ Âyetin siyak ve sibakı hayli ilgi çekicidir. Bu âyetin yer aldığı Şuara Sûresi'nde, Hz. Musa'nın karşılaştığı güçlükler anlatılmıştır. Bu minvalde Müslümanlar psikolojik olarak bu yeni duruma hazırlanmış, nüksetmesi mümkün krizlere karşı ihtiyatlı olmaları sağlanmıştır diyebiliriz. Diğer taraftan söz konusu âyet ile artık gizliliğin ortadan kalktığı, insanların yeni dini tanımaya başladığı, bu tanıma ile baskı ve şiddetlerin artarak devam edeceği bir sürece girilmiştir. Bu dönem, Hz. Peygamber'in tüm Mekke'yi ve hac ile panayır sebepleriyle Mekke topraklarına gelen insanları davet ettiği bir aşamadır.

Bu dönemde Kureyş, aşamalar halinde uzlaşma, yalanlama, alaya alma, baskı, şiddet, boykot ve son olarak suikaste kadar tepkilerini gittikçe sertleştirmişlerdir. Hz. Peygamber, Kureyş'in uygulamalarına karşı farklı tedbirleri bu dönemde çeşitli boyutlarıyla uygulamıştır. Müslümanlar sosyal statüleri ve kabile bağları çerçevesinde farklı zulümlere uğramışlardır. Mahiyetleri tamamen farklılık arz eden durumlara göre Hz. Peygamber (s), kimilerine direkt Mekke'yi terk etmesini söylemiş, kimilerine sabrı tavsiye etmiş, cennet ile müjdelemiş, kimilerine geçmiş ümmetlerden örnekler vermiş, kimilerini kurtarmak için amansız bir mücadeleye girişmiştir. Öte yandan açık davet aşamasında hicret etme ve müttefik sağlama girişimleri de tedbir olarak Müslümanları yeni dönemeçlere ittiğini ifade edebiliriz. Tüm bunlar olurken, Hz. Peygamber'i (s) canından çok seven, bağlandıkları din ve ideal uğruna her şeylerinden vazgeçen bir kadro teşekkül etmiştir.⁹⁴ Bu, geleceğe dönük alınan bir tedbirin neticesidir. Araştırmanın bu bölümünde, Hz. Peygamber'in (s) açık davet döneminde sadece aldığı tedbirleri değil, o tedbirlerin altında yatan sebepler de irdelenerek dönemin genel bir perspektifi çıkarılmaya çalışılmıştır.

2.1. Mücadele Öncesi Akraba Desteği Arayışı

Açık davet, önce yakın akrabaları uyarma emri ile başlamıştır. Mekke toplumunda dönemin şartlarına baktığımızda, toplumu meydana getiren ve

⁹² Şuara: 26/214

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kāmil fi't-tārîh*, 1/ 584; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 96.

⁹⁴ Önkâl, *Rasulü Allah'ın İslam'a Davet Metodu*, 84.

devamını sağlayan ana unsurlarından birinin kabilecilik anlayışı olduğu aşıkârdır. Bu yaşam tarzının bir yansıması olsa gerek, Hz. Peygamber'in en yakın akrabalarına, amcaları ve halalarına tebliği ulaştırarak açık davete başladığı bilinmektedir. Akrabalara yapılan davet, dönemin şartları esas alınarak atılan ilk tedbir adımı olarak dikkat çekmektedir. Nitekim başta amcası Ebû Tâlib olmak üzere, Benî Haşim'in büyük bir kesiminin bu dönemde kenetlenmeleri, Müslüman müşrik fark etmeksizin Hz. Peygamber'i himaye etmeleri tebliğ faaliyetine ara vermeksizin devam edebilmesi, imkânı sağlamıştır. Hz. Peygamber'in (s) en öncelikli sorumluluğu olan tebliği başarıya ulaştırma konusunda attığı adımlar incelenmesi gereken önemli hususlardır.

Yakın akrabalar ile açıktan davete başlamasının bir yansıması da şu olsa gerektir: Tebliğe muhatap olan kişilerin, davetçinin yakınlarının tutumlarına bakması en olağan durumdu. Acaba ailesi, yakınları yani onu en iyi tanıyan kişiler bu durum hakkında ne düşünüyor, demeleri işten bile değildi.⁹⁵ Nitekim Hz. Peygamber panayırlar vesilesiyle insanlara tebliği ulaştırdığı zaman amcası Ebû Leheb, arkasından gidip “*Bu, Benî Abdülmuttalib'dendir. Kezzab'tır*” ifadelerini kullanınca, birçok kişi inanmaktan vazgeçmişti.⁹⁶ Bilindiği üzere Hz. Peygamber'in (s) neredeyse tüm Kureyş ile hemşehriler olarak münasebeti bulunuyordu. Fakat Hz. Peygamber (s) ilk olarak Benî Haşim'i yani en yakınlarını davete çağırmıştır. Davet çemberi adım adım genişlemektedir. Bu da belli bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü en yakından destek alamadan tüm Kureyş'e duyurması oldukça riskli bir duruma yol açabilirdi.

Hz. Peygamber (s) ilk olarak, Benî Haşim'e mensup akrabalarını davet etmiştir. Bu daveti de bir yemekle süslemiştir. Bu davete gelen akrabaları yiyip içmişler, devamında Hz. Peygamber (s) onlara daveti ulaştırmayı düşündüğü bir anda Ebû Leheb tarafından bölünmüş ve atalara saygısızlıkla suçlanmıştır. Sonra yılmamış ve akrabalarını tekrar çağırmış, tekrar yemek ziyafeti vermiş ve davetini

⁹⁵ Bkz: Önkâl, *Rasulü Allah'ın İslam'a Davet Metodu*, 84-85.

⁹⁶ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 105.; Beyhakî Abû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sâhibi's-şerî'a*, thk. Abdulmu'ti Kal'aci 7 c. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l İlmîyye, 1988), 2/ 186; Halebî, *es-Siretü'l-Halebîyye*, 2/ 3-4.

onlara açmıştır.⁹⁷ Davete katılan kırk-kırk beş civarında akrabası, Ebû Leheb hariç ona himaye sözü vermiştir. Hatta Ebû Talib'in onu yalnız bırakmaya gönlünün razı gelmediği, yeğenine sahip çıkacağını dile getirdiği, rivâyetlerde mevcuttur.⁹⁸ Diğer taraftan halaları da başta Safiyye bt. Abtulmuttalib olmak üzere onu destekleyeceklerini ifade etmişlerdir.⁹⁹ Hz. Peygamber (s) kabilelerden gelecek olan şiddet ve baskılara karşı tedbirini almış, akrabalarının himayesini alarak amacına ulaşmıştır. Bundan sonra tüm Kureyş açık davetin hedefi olacaktır. Bunun üzerine Safa Tepesi diye bildiğimiz meşhur tepeye çıkmış ve bilinen meşhur davetini tüm Kureyş ahalisine yapmıştır. Davet çemberi bir halka daha genişlemiştir.

Bu meşhur daveti tam ayrıntısı ile vermemizin konu sınırlarını aşacağı düşüncesiyle, sadece Hz. Peygamber'in (s) davet ederken attığı stratejik adımları tahlil etmeye çalışacağız. Bu davette de çağdaş dönem araştırmacılarımız, Hz. Peygamber'in (s) belli ihtiyati tedbirlere göre hareket ettiğini bildirmektedirler. Hitap edilecek yer ve kullanılacak söz, betimleme ve davranışlar titizlikle seçilmeliydi.¹⁰⁰ Safa Tepesi bu iş için uygundu, kalabalığa hitap edecek bir yükseklikte olması konuşmasının müdahale edilerek kolayca bölünmemesi için elverişliydi. Diğer taraftan *Size bu dağın arkasında bir düşman var desem inanır mısınız?* benzetmesini yapması için ideal bir yer seçimiydi. Hz. Peygamber (s) kanaatimizce herkese aynı anda duyurmak için, Arap örflerine göre hareket ederek topluluğun tüm dikkatini konuşmaya çekmiştir. Eski geleneklere göre konuşmaya başlayacak kişi *Ya Sabahah!* diye bağırdı. Hz. Peygamber de aynı şekilde konuşmasına başlamıştır.¹⁰¹ Konuşmayı bu açıdan tahlil ettiğimiz zaman oldukça detay düşünüldüğünü, kendini ifade etmeden sözünün bölünmesinin önüne geçildiğini anlıyoruz. Nitekim en yakın akrabalarını davet ettiği zaman, ilk davette Ebû Leheb tarafından konuşması bölünen Hz. Peygamber (s), burada daha temkinli olmuştur. Hz. Peygamber (s) amaçladığı daveti Kureyş'e ulaştırdıktan sonra

⁹⁷ Taberî, *Târihu't-Taberi*, 2/ 321-322.

⁹⁸ Taberî, *Târihu't-Taberi*, 2/ 323.

⁹⁹ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 134-135.

¹⁰⁰ Önkal, *Rasulü Allah'ın İslam'a Davet Metodu*, 85.

¹⁰¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 584.

amcası Ebû Leheb tarafından konuşması tekrar bölünmüştür.¹⁰² Fakat amaca ulaşılmış ve Kureyş davete muhatap olmuştur. Tüm bu olanlardan sonra artık geri dönüş yoktu ve âyetler inmeye devam etti. Allah (c.c) şöyle buyurdu: “*Şimdi sen ne ile emrolunuyorsan apaçık bildir! Müşriklere aldırış etme!*”¹⁰³ Bu âyet ile de cesaretlendirilen Hz. Peygamber (s) artık dava yolundan dönmeyecek, herkesi davete devam edecektir.

2.2. Tehditlere Karşı Hayatta Kalma Stratejisi: Habeşistan Hicreti

İnananların sayısı davet çemberi genişledikçe artmaya devam etmiştir. Bu aşamalar Kureyş’in eziyet dozajını artırmalarına sebebiyet vermiştir. Kaynaklar genel anlamda Habeşistan’a hicretin sebebini, Kureyş’ten gelen eziyetlere bağlamaktadır. Bunun yadsınamaz bir gerçek olduğunu kabul etmekle beraber sadece bu sebep için gerçekleşmediğini ifade edebiliriz. Baskılar artınca Hz. Peygamber’in (s) tedbir almak zorunda kalması¹⁰⁴ elbette hicret düşüncesinin temel sebebidir. Fakat tüm bunların yanında müstaz’af olarak isimlendirilen toplumda desteği oldukça az olan kişilerin ilk kabilede -Abdullah b. Mes’ud-haricinde yer almaması, sadece canı muhafaza amacıyla hicret tedbirinin alınmadığı kanısı oluşturmaktadır.

Habeşistan’a ilk gerçekleşen hicret bisetin 5. yılı Recep ayındadır. Bu kabilede dört kadın ve on bir erkek bulunmaktadır.¹⁰⁵ Hicret eden ilk kabileye baktığımız zaman, grup içerisinde Kureyş ileri gelenlerinden, Osman b. Affan, Ümmü Habibe, Abdurrahman b. Avf, Ebû Huzeyfe b. Utbe b. Rebia, Mus’ab b. Umeyr gibi sahabiler yer almaktaydı.¹⁰⁶ Bu bağlamda giden ilk ekibi incelediğimizde, onların da çeşitli zulümlere maruz kalan kişiler olduklarını, aileleri ile dinleri arasında kaldıklarını ve bu zulümlerden kurtulmak adına hicret ettiklerini ifade edebiliriz. Bu hicret tedbirinin ilk ve en önemli sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan bu kabilede müstaz’af olarak adlandırılan, toplumun kabile dengeleri açısından güçsüz kesimini oluşturan kişilerin olmaması

¹⁰² Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 136-137.

¹⁰³ Hicr: 15/94

¹⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*. 1/ 349.

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 173.

¹⁰⁶ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*. 1/ 225.

acaba hicretin başka sebepleri de olabilir mi sorusunu akla getirmektedir. Yine paralelinde giden ilk heyette kişi sayısının az olması da hayli dikkat çekicidir. Kanaatimizce, bu ilk giden kabileyle, Necaşi'ye (kendisi ehli kitaptan olması sebebiyle) durumun izah edilmesi, Kureyş'in Müslümanlara yaptıkları işkencelerin aktarılması, gelecek ikinci ve daha büyük bir ekibe ortam sağlanması amaçlanmış olabilir. Aynı zamanda bu hicret için yola çıkış esnasında, Müslümanların gizlice evlerinden çıktıkları, gece vaktini bekleyerek bu işi yaptıkları aktarılmaktadır.¹⁰⁷ Bunların her biri ayrı tedbir uygulamaları olarak değerlendirilebilir.

Habeşistan'a yapılan ikinci hicret de ilk hicretten bir yıl sonra vuku bulmuştur. Habeşistan'dan Mekke'ye dönen muhacirlerle beraber Mekke'de olan Müslümanlara baskı ve şiddet artmış,¹⁰⁸ Hz. Peygamber (s) tekrar Habeşistan'a hicreti tedbir olarak devreye almıştır.¹⁰⁹ Bu hicrete seksen üç erkek, on bir kadın katılmıştır.¹¹⁰ Bu hicrete katılan sahabelerden müstaz'af olanlar da mevcuttur.¹¹¹

Hz. Peygamber (s) ilk ekibi göndermiş ve onlar Kureyş'e tekrar döndüklerinde Necaşi ve Habeşistanlıların hoşgörüsünden, orada rahat olduklarından bahsetmişlerdir. Bu bağlamda Osman b. Affan'ın Hz. Peygamber'e (s) Habeşistan'ı anlatması¹¹² Hz. Peygamber'in (s) daha gönlü rahat bir şekilde ahabının hicretine izin vermesine sebep olmuş olabilir. Kanaatimizce ilk ve ikinci hicret arasında olan hatırı sayılır bir sayı farkının sebebi de Necaşi'ye duyulan güven olmuştur. Gönderilen ilk kafilenin, ortamın güven durumunu tespit etmesinin akabinde ikinci büyük kafilenin hicreti, tedbir ile hareket edildiğine işaret etmektedir.

2.2.1. Habeşistan'a Hicretin Sebepleri

Hz. Peygamber'in (s) ahabını Habeş topraklarına göndermesi, önemli bir karardır. Söz konusu hicretin sebepleri ve sonuçlarını tedbir kavramı açısından ele

¹⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 173; Taberî, *Târihu't-Taberi*, 2/ 329.

¹⁰⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 176.

¹⁰⁹ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 337-338.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 176.

¹¹¹ Detaylı liste için bkz: Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*. 1/ 225; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 209.

¹¹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 176.

almak gerekmektedir. Bu hicretin sebeplerinin irdelenmesi ve tedbir bağlamında değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Müslümanlara karşı uygulanan, baskı ve şiddet uygulamalarını ve söz konusu uygulamalara karşı Hz. Peygamber'in (s) hangi tedbirleri devreye koyduğunu ele almak istiyoruz.

Hz. Peygamber'e (s), Kâbe'de namaz kıldığı esnada Ebû Cehil'in kışkırtması sonucunda Ukbe b. Ebî Muayt deve işkembesini onun sırtına koymuş ve bunun neticesinde Hz. Peygamber (s) onları Allah'a havale etmiştir.¹¹³ Bir diğer olayda, Hz. Peygamber'in (s) komşuları olan Ebû Leheb ve Ukbe b. Ebî Muayt onun kapısının önüne necis maddeler atmış, Hz. Peygamber bu duruma olan üzüntüsünü *Ey Abdümenâfoğulları! Bu nasıl komşuluk böyle?* sözleriyle dile getirmiştir.¹¹⁴ Benzer bir durumda, Ukbe b. Ebi Muayt, Rasûlullah'ın boğazını sıkırmaya kalkmış, bunun üzerine Hz. Ebûbekir, *Rabbim Allah diyen bir adamı öldürecek misiniz* diye tepki göstermiş ve bunun üzerine çekip gitmişlerdir.¹¹⁵ Hz. Peygamber'in kendisine yönelik aldığı tedbirler genelde sabretmek olarak ifade edilse de o da kimi zaman baskılara karşı bazı tedbirler almıştır. Hamidullah'a göre, Hz. Peygamber (s) şiddet ile karşılaştığı bazı zamanlarda tedbir olarak Ebû Sufyan'ın evine sığınmış ve orada emanda olmuştur. O, bu himayeyi unutmamış ve Mekke'nin fethi gününde o eve sığınanlara eman verildiğini bildirmiştir.¹¹⁶

Amcası Hz. Osman'ı, hurma yaprağına sararak altından duman vermiş, annesi Mus'ab b. Umeyr'i aç bırakıp kovmuştur. Yasir ailesi şehit edilmiş, Bilal-i Habeşî Umeyye b. Halef tarafından ağır işkenceye tabi tutulmuş, Ebû Fukeyhe, Abdudaroğulları tarafından işkenceye maruz kalmış, Habbâb b. Eret, Nehdiye ve kızı gibi birçok kişi bu işkencelere maruz kalmıştı.¹¹⁷ Habbâb b. Eret ağır işkenceden sonra Hz. Peygamber'e bizim için dua etmeyecek misin demiş, Hz. Peygamber de onlardan önce nice şiddet görenler olduğunu ama Allah'ın nurunu tamamladığını bildirmiştir.¹¹⁸ Ammar ve ailesi Mahzumoğullarından şiddet görünce Peygamber onları görmüş ve onlara sabır tavsiye ederek cennetle

¹¹³ Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*. 1/ 131-132.

¹¹⁴ Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*. 1/ 148.

¹¹⁵ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 333.

¹¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 95-96.

¹¹⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*. 2/ 589-590.

¹¹⁸ Butî, *Fıkhu's Siyre*, 98.

müjdelemiştir.¹¹⁹ Ümmü Ubeys, Zinnîre, Nehdiye, Lubeyne'yi Hz. Ebûbekir satın alıp özgürlüğüne kavuşturmuştur.¹²⁰ Aynı zamanda Bilal-i Habeşî (ö. 20/641) gibi sahabeleri de Hz. Ebûbekir işkencelerin kısıkcından kurtarmıştır.¹²¹

Eziyet türünden uygulamalarına maruz kalan Müslümanların listesi epey uzundur. Kimi müellifler bu olaylar için ayrı başlık açmış, tek tek işkence gören Müslümanları anlatmışlardır. Konumuzun sınırları gereği bu kadar örnek vermeyi yeterli görüyoruz. Genel anlamda eziyet görüldüğü yadsınamaz bir gerçektir. İşkence gören kişiler, toplumun farklı kesimindedir. Hz. Peygamber (s) ise, daha çok hayati tehlikede olanlara acil tedbirler almıştır. Bu anlamda kalbi maddiyatla dolu olan Kureyş önderlerinden, tabiri caizse satın alma suretiyle, müstaz'af Müslümanlar kurtarılmıştır. Diğer taraftan gerçekten kurtarılamayacak durumda olanlara sabır tavsiye edilmiş, İslam uğruna şehit olmanın karşılığının cennet olacağı açıklanarak acıları hafifletilmeye çalışılmıştır. Habbâb b. Eret örneğinde olduğu üzere, Müslümanların uğrayacağı şiddet ve baskılar, gidecekleri yol bir anlamda tayin edilerek muhataplara bu yükümlülükleri hatırlatılmış, sadece “iman ettik” diyerek bu yolun tamamlanamayacağı bildirilmiştir.¹²²

Kureyş eziyet ve baskı ile istedikleri sonuçları elde edememişlerdir. Hz. Peygamber (s) ile anlaşarak kendilerince sorun olarak gördükleri bu yeni din problemini çözüme yoluna gitmişlerdir. Onlara göre çözüm kapısı olan pazarlık teşebbüsleri Hz. Peygamber (s) tarafından kesin bir dille reddedilmiştir. Bu olaya örnek olarak, Hz. Peygamber (s) Kâbe'yi tavaf ettiği bir zamanda Esved b. Muttalib b. Esed b. Abduluzza, Velîd b. Muğîre, Ümeyye b. Halef gibi önderlerinin onun yanına gelmesi verilebilir. Hz. Peygamber'e (s) *senin ibadet ettiğine biz ibadet edelim sende bizim ibadet ettiğimize ibadet edersin* teklifinde bulunmuşlardır. Böylece herkesin ibadetten nasibini alacağını ifade etmişlerdir. Devamında Kafirun Sûresi nazil olarak cevap verilmiştir.¹²³ Mahiyetini

¹¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 589; İbn Hacer Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fi't-temyizi's-sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz 8 c. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 4/ 473.

¹²⁰ Bkz: Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 93.

¹²¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 589.

¹²² Bkz: İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*. 2/ 589-590; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 93.

¹²³ Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 89.

anlayamadıkları İslam, tevhid üzerine kuruluydu ve bunu kesin bir dille reddederek gerekirse barış sağlanamıyorsa, savaş halinde olabileceklerini bildirmiştir. Bu bağlamda taviz verilmemesi Müslüman kesimin üzerine gelebilecek tehditlere kapı aralamıştır.

Müslümanların, Habeşistan'a hicret etmelerinin sebebini M. Watt oldukça farklı yorumlamıştır. O, hicret sebebini, Müslümanlar arasındaki bölünmelere ve bu bölünmeleri fark eden Hz. Muhammed'in Müslümanları hicrete teşvik etmesine, dinden dönme gibi ihtimallere bağlamaktadır.¹²⁴ Ayrıca Hz. Peygamber'in (s) Kureyş'e karşı Habeşistan'dan askerî destek sağlaması veya muhacirlerin ticaret maksadıyla hicret etmiş olabilecekleri gibi birtakım zorlama ihtimaller üzerinde durmakta ve hicretin asıl sebebi olan eziyet ve işkence uygulamalarını adeta görmemezlikten gelmektedir.¹²⁵ Görüşleri bu eksende toplanan Watt'ın, Habeşistan'a hicret olayını isabetli değerlendirmedeğini söylememiz mümkündür. Müslüman toplum arasında bu dönemde, ciddi anlamda bir bölünme olayı kaynaklarımızda yer almamaktadır. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in askeri yardım istediği yönünde bir olayı da kaynaklarda bulamadık. Habeşistan hicretinden kısa bir süre sonra Medine döneminde Müslümanlar hatırı sayılır miktarda gazve ve seriyye icra etmişlerdir. Bu gazve ve seriyyeler incelendiğinde Müslümanların hiçbir zaman askerî destek amacıyla Habeşistan'dan herhangi bir yardım talebinin olmadığını belirtmemiz gerekir. Hatta tarihi rivâyetlere bakıldığı zaman Habeşistan'a hicret eden Müslümanların bir savaşta Necaşi'ye yardım ettiği anlaşılmaktadır.¹²⁶ Bu yardımların da etkisiyle Necaşi'nin hâkimiyetini perçinlediği aktarılır. Döneme ait en eski tarih kaynaklarından günümüzde neşredilen eserlere kadar, baskı ve şiddet uygulamaları örnekleri ve farklı boyutları ile alınmış, Peygamber'in bu tedbiri neden uygulamaya geçirdiğinin sebepleri ortaya koyulmuştur.

¹²⁴ W. Montgomery Watt, *H. Muhammed Mekke'de*, çev. Süleyman Kalkan (İstanbul: Kuramer Yay., 2016), 150.

¹²⁵ Bkz: Watt, *H. Muhammed Mekke'de*, 148-149.

¹²⁶ İbn İshak, *Sîretü İbn İshak*, 197-198.

2.2.2. Habeşistan'ın Seçiminin Gerekçeleri

Hz. Peygamber'in (s) ashabına neden Habeşistan yolunu gösterdiğinin sebepleri ve sonuçlarını incelediğimizde, kendisinin bu konuda da stratejik bir karar aldığını ve bölge coğrafyasına dair vukufiyetini anlamaktayız. İçinde bulunulan şartlar düşünüldüğü zaman, coğrafya bağlamında Habeşistan yerine daha yakın bir bölgeye hicret edilmesi en kolay yol gibi gözükmektedir. Hz. Peygamber (s), Müslümanları neden herhangi bir Arap kabilesine, Şam bölgesine yahut İran topraklarına yönlendirmedir? Neden coğrafi anlamda yakın bölgeleri tercih etmedi? Bu soruları ele almak ve bu bağlamda meseleyi incelemeyi gerekli görüyoruz.

Müslümanların Arap kabilelerinden herhangi birisinin bölgesine göndermesi aslında akla gelen ilk ihtimal gibi gözükmektedir. Arap kabileleri her ne kadar cahili adet ve anlayışa sahip olmalarına karşın misafirperver ve sığınanı himaye eden insanlardı. Fakat birtakım sebeplerden dolayı Müslümanları kabul edemezlerdi. Bu sebepleri şu şekilde aktarabiliriz: İlk sebep nüfusa bağlı olarak ortaya çıkacak ekonomik yüküdür. Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sayısının 100'ü aştığını anlıyoruz. Bunun bir kabile açısından ekonomik götürüleri olacağı açıktır. Bu ekonomik yükü civar kabilelerin rahatça kaldırdığını söylemek oldukça güçtür. Ayrıca civar kabileler, Kureyş eşrafını lider olarak kabul etmektedirler. Söz konusu kabullenme olayı güç bakımından değildir. Nitekim meşhur bir olayda Kureyş eşrafı, imanını açıklayan Ebû Zer'e saldırmışlar ama Benî Gıfâr'dan çekinmeleri¹²⁷ sebebiyle daha fazla ileri gidememişlerdi. Güç anlamında olmasa da kutsiyet açısından Kâbe'ye ev sahipliği yapan Kureyş kendisini, bedevi olarak gördüğü Arap kabilelerine karşı hürmet mefhumunu ortaya çıkararak üstün kabul ettirmiştir.¹²⁸ Bu sebeple jeopolitik konumları itibarıyla hicret için Hicazdaki bir kabilenin seçilemeyeceği, Kureyş'i karşılığın alamayacakları, alsalar dahi kısa bir müddet direnebileceklerini söylemek mümkündür. Diğer taraftan Kureyş'i karşılığın almaları durumunda bir birlikten yoksun diğer kabilelerin Kureyş'in yanında yer alması kuvvetle muhtemeldir.

¹²⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/ 54.

¹²⁸ Wadah Khanfar, *İlk Bahar & Hz. Peygamber (sav)'in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma*, çev. Mehmet Yuşa Solak, Hasan Hacak (İstanbul: Vadi Yay., 2020), 126.

Nitekim Hz. Peygamber (s) Benî Amir b. Sasa kabilesini İslam'a davet ettiği zaman onların önderlerinden biri *tüm Araplara karşı sana siper mi olalım!*¹²⁹ sözleriyle buna güç yetiremeyeceklerini anlatmıştır.

Medine'nin o dönem içinde neden tercih edilmediği konusuna değinmek gerekirse onların da o dönemlerde Buas harbi ile iç savaşa sürüklendiğini, tabiri caizse kendilerine bile faydaları olmadığını belirtmek gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s) ile tanışmalarına sebep olan amilin Buas Savaşı olduğu tarih kaynaklarında ifade edilmiştir. Tüm bu şartlar göz önüne alındığı zaman elbette bir devletin koruma ve himayesinin, bir kabileden çok daha üst düzeyde olacağı açıktır.

Komşu ülkelerden birisi de o zaman semavi bir dine mensup olan Bizans İmparatorluğu'du. Peki, bu İmparatorluk yardım edemez miydi? O dönem göz önüne alındığı zaman Bizans, İran karşısında ağır bir yenilgi almıştı. Nitekim Rum Sûresinde bu olay anlatılmaktadır.¹³⁰ İran ile Bizans arasında o dönem geçmişten gelen mücadeleler çatışmaya dönüşmüştür. Bunun bedelini kimi bölge halkları canları ile ödemek zorunda kalmışlardı. Bu bağlamda Yemen topraklarında bir kriz ortaya çıkmış, Zûnüvas el-Himyerî, Necran Hristiyanlarını *uhdud* adı verilen çukurlarda yakmıştır.¹³¹ Bu sebeplerle beraber, Bizans'ın genel olarak söz konusu bölgeye ve özelde Araplara karşı tutumları olumsuz seyretmektedir. İlerleyen zamanlarda da iki devlet arasında devam eden savaşlar aslında hiçbir zaman Bizans bölgesinin, sığınılacak bir liman olmadığına işaret ediyor.

Diğer taraftan İran ile baştan beri ilişkilerin gergin olduğunu ifade edebiliriz. İran Kısrasının Hz. Peygamber'in mektubunu yırtması,¹³² elçiye hakaret etmesi, ayrıca Yemen valisi Bazan'ı Hz. Peygamber'e karşı teyakkuza geçirme isteği¹³³ gibi sebepler orasının da sığınılmaması konusunda Hz. Peygamber'in ileri görüşlülüğüne işaret etmektedir. Sonuç olarak bu devir gerek İran gerek Bizans'ta

¹²⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*. 2/ 73.

¹³⁰ Bkz: Rum 30: 1-3

¹³¹ Bkz: Bürûc 85: 4-10; Nuh Arslantaş, "Zûnüvâs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2013), 511-513.

¹³² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 97.

¹³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 98.

istibdat ve tahakkümün zirvede olduğu bir devirdir.¹³⁴ Tüm bu sebepler sonucunda yer seçiminde de ihtiyatlı olduğunu anlamaktayız.

2.3. Kureys'in Boykot Uygulaması

Kureys önderleri, Müslümanlara yaptıkları eziyetlerden istediği neticeyi alamamış, bundan dolayı uzlaşma amacıyla ile Benî Haşim'in lideri Ebû Tâlib'e gitmişlerdir. Kendi açılarından meydana gelen sorunu çözmek için çeşitli teklifler ileri sürmüşlerdir. Yapılan söz konusu görüşmelere genel bir çerçevede değinmek konuyu anlaşılır kılacaktır.

Ebû Tâlib ile yaptıkları ilk görüşmede, ilâhlarına karşı hakaret işittiklerini, ya yeğenini durdurmasını ya da aradan çekilip kendilerini onunla baş başa bırakmasını istemişlerdir. Ebû Tâlib ise yumuşak sözlerle onları geçiştirmiştir.¹³⁵ Ebû Tâlib'e ikinci gelişlerinde, ilkinde uyardıklarını ama müdahale etmediğini, artık gerekirse kendisi ile de savaşacaklarını bildirmişler, Ebû Tâlib ise arada kalmıştır. Hz. Peygamber'e haber göndermiş ve davasından vazgeçmesini başlarına bir iş getirmemesini istemiştir. Hz. Peygamber (s) bunun üzerine, *güneşi sağ elime, ayı da sol elime verseler vazgeçmem* diyerek kararlılığını göstermiştir. Ebû Tâlib buna dayanamamış, *ey kardeşimin oğlu seni onlara asla teslim etmem* demiştir.¹³⁶ Boykot öncesinde son gelişlerinde, Kureys Umare b. Velid el-Mahzumi ile gelerek Hz. Peygamber'i kendilerine vermelerine karşılık (s) bu genci Ebû Tâlib'e evlat olarak vermek istemişlerdir. Ebû Tâlib ise kendi evladını (yeğeni) öldüreceklerini buna karşın onların oğlunu kendisi besleyeceğini, bunun ne kötü bir teklif olduğunu ifade ederek reddetmiştir.¹³⁷ Müslümanlara uyguladıkları şiddetten sonuç alamayan, Ebû Tâlib ile uzlaşmayan, Habeşistan'dan da eli boş dönen¹³⁸ Kureys bu aşamalardan sonra çok farklı bir uygulamayı, boykot hamlesini devreye koymuştur.

¹³⁴ Ebu'l Hasen Ali Nedvî, *Rahmet Peygamberi*, çev. Abdülkerim, Özeydın (İstanbul: İz Yay., 2020), 31.

¹³⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 298.

¹³⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 298-299; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 265-266.

¹³⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 1/ 300.

¹³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 178.

2.3.1. Boykot Sürecinde Tatbik Edilen Uygulamalar ve Tedbirler

Kureyş önderleri, uyguladıkları boykot ile tepkilerini daha da sertleştirmeyi sürdürmüşlerdir. Süreç içerisinde daha çok Benî Haşim ve Benî Abdülmuttalib'i mahrum bırakmaya yönelik uygulamalarıyla ön plana çıkmışlardır. Bu bağlamda Kureyş'in ekonomik çıkarlar uğruna tesis ettiği uyum süreci yerle yeksan olmuştur. Diğer taraftan Haşim ve Abdülmüttaliboğulları ise Hz. Peygamber'i (s) ve diğer akrabalarını koruma çabalarıyla adından söz ettirmişlerdir.

Boykot bi'setin yedinci yılı Muharrem ayında uygulamaya konmuştur.¹³⁹ Bu uygulama Hz. Peygamber'i kendilerine teslim edinceye kadar iki kabileye çeşitli eziyetlerin edilmesi amacıyla tatbik edilmiştir. Koruma amacına matuf olarak bu iki kabile, eşrafı ile beraber Şi'bu' Ebû Tâlib olarak adlandırılan mahalleye çekilmişlerdir.¹⁴⁰ Bu mahalle Mekke'nin dışında olmakla beraber,¹⁴¹ çok da uzağında olan bir yer değildir. İbnü'l Cevzî, hicretin dokuzuncu yılında boykotun son bulunduğunu ifade etse de¹⁴² genel kabule göre üç yıl veya üç yıla yakın bir zaman bu uygulama devam etmiştir.¹⁴³ Söz konusu boykot iki kabilenin sadece Müslüman üyelerine değil tüm üyelerine uygulanmıştır.¹⁴⁴

Kendi aralarında yaptığı boykot antlaşmasında, Kureyş'in kabileleri Benî Haşim'e kız vermemek, onlarla ticaret yapmamak ve onların yanına gitmemek üzere ittifak etmişlerdir.¹⁴⁵ Öte yandan bu kararlarla yetinmemişler erzak, gıda gibi temel ihtiyaç maddelerinin mahalleye girişini engellemişlerdir.¹⁴⁶ Şi'bu Ebi Tâlib halkı hac mevsimlerinde dinî gelenekler gereği kendilerine dokunulmadığı için, buldukları yerden çıkıp alışveriş yapabiliyorlarsa da bu amaçla gittikleri her yerde onların alım satımlarını önlemek için her türlü engel çıkarılmıştır. Ebû Leheb gibi Kureyş önderleri, tacirlere zararlarını karşılama sözü vererek Haşimilere mal satmamalarını sağlamışlardır. Bu sebeple mal fiyatları boykota maruz kalanların

¹³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 178.

¹⁴⁰ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 266.

¹⁴¹ Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 1/ 475.

¹⁴² İbnü'l-Cevzî Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali, *el-Muntazâm fi tevârihi'l-mülûk ve'l-ümem* thk. Mustafa Abdukadir Atâ', Muhammed A. Atâ' 8 c.(Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 3/ 3-5.

¹⁴³ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 270.

¹⁴⁴ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 266.

¹⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 178; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 604.

¹⁴⁶ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 222.

almasını engellemek için yüksek tutulmuştur.¹⁴⁷ Buradan anlaşıldığı üzere boykot uygulaması farklı düzlemlerde gerçekleşmiştir. Bir taraftan sosyal hayatla irtibatı oldukça yüksek, hayatı tehdit eden uygulamalar yürürlüğe konmuş öte yandan ekonomik yaptırımlar da ihmal edilmemiştir. Durum oldukça vahim gözükmele beraber söz konusu iki kabile çeşitli tedbirlerle bu uygulamaların etkilerinden kurtulmaya çalışmış, en azından şiddetin tesirini azaltmışlardır. Kabilelerin mensupları başta Hz. Peygamber, Ebû Tâlib ve Hz. Hatice bu anlaşmaya karşı kader birliği yapmışlardır.

Boykot uygulamasının bidâyetiyle beraber Benî Haşim ve Abdülmuttaliboğulları, Şi'bu Ebû Tâlib'de toplanmışlardır. Hz. Peygamber'i (s) korumak amacıyla gerekirse son kişi kalana kadar savaşıacaklarına dair yemin etmişlerdir.¹⁴⁸ Bu yeminle beraber iki kabilenin ilişkileri pekişmiş, dinamik bir hüviyet kazanmıştır. Diğer taraftan kendilerine yönelik ekonomik yaptırım uygulamalarına karşı ilk icraat, Ebû Tâlib, Hz. Peygamber (s) ve Hz. Hatice tarafından alınmış ve onlar, bu uğurda ellerinde bulunan malları infak etmişlerdir.¹⁴⁹ Bu icraatın akabinde mevcut malların tükeneceği realitesinden hareketle Hz. Hatice kanalıyla akrabası olan, Zem'a b. Esved'e haber gönderilmiştir. Ona kendilerine gelen malları Ebû Cehil'in engellediği aktarılarak bu sorun bir nebze de olsa çözüme kavuşturulmuştur.¹⁵⁰ Bu süreçte bir diğer ihtimal de Mekke bölgesinde ticaret yapamayan Şib' sakinlerinin Suriye ile ticaret yapma tedbirine başvurmasıdır.¹⁵¹ Bu çare arayışının ne derece gerçeği yansıttığını bilemiyoruz. Bu sebeple sadece bir ihtimal olarak bahsetmeyi uygun görüyoruz.

Akıllıca düşünülen bir tedbir ise, Hz. Peygamber'in (s) canını muhafaza amacıyla yatağının değiştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Boykot süresi boyunca Hz. Peygamber (s) yatağına yatmış, herkes uyuduktan sonra da Ebû Tâlib vasıtasıyla yatağının yeri değiştirilmiştir.¹⁵² Burada alınan tedbir casusların

¹⁴⁷ Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 1/ 476.

¹⁴⁸ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 266.

¹⁴⁹ Ya'kubî İbn Vazih Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Târihu'l-Ya'kubî* thk. Abdülemir Mahnâ 2 c. (Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 2001), 1/350.

¹⁵⁰ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 272.

¹⁵¹ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 156.

¹⁵² İbn Kesîr, *El-Bidâye*, 4/208.

yapabileceği bir suikast teşebbüsüne yönelik olabilir. İçeride casus olmasa da dışarıdan gelip görebilen yahut içlerine karışan kişilerin olma ihtimali mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber'in (s) yattığı yerin tespiti oldukça zorlaştırılmıştır. Üç yılın sonunda ise birlikten yoksun Kureyş önderlerinden Mut'im b. Âdî, Adî b. Kays, Zem'a b. el-Esved, Ebü'l-Bahteri b. Haşim ve Züheyr b. Ebî Ümeyye gibi kişiler boykotun sona ermesi için el ele verip çözüm arayışına girmişlerdir.¹⁵³

2.4. Yeni Mekân Arayışları: Taif

Boykot başarısızlığa uğramışsa da davetin önündeki zorluklar sona ermemiştir. Nitekim boykotun bitişinin hemen akabinde Hz. Peygamber'in (s) amcası Ebû Tâlib ve Hz. Hatice peş peşe vefat etmiştir. Bu gelişmelerden sonra ise Haşimoğullarından Hz. Peygamber'in (s) diğer amcası Ebû Leheb, kabilenin başına geçmiştir. Bu liderlik teslimiyle beraber Arap himaye müktesebatına sahip olan Ebû Leheb, Hz. Peygamber'i (s) tıpkı kardeşi gibi koruma yoluna gitmiştir.¹⁵⁴ Fakat Ebû Leheb'in içinde bulunduğu ortamı, ekonomik kaygıları ve cahili telakkileri sebebiyle devam eden süreçte bu himaye kalkmıştır. Himayenin kalkmasıyla beraber şartlar daha da ağırlaşmış ve yeni müttefik arayışı zorunlu hale gelmiştir. Bu minvalde Kureyş toplumunda en büyük desteğini kaybeden Hz. Peygamber'e (s) zulümler artmış,¹⁵⁵ Mekke'den çıkış gündeme gelmiştir. Bu zorunluluk ilk olarak, Mekke'ye on iki fersah uzaklıkta bulunan Taif şehrine yönelik olmuştur.¹⁵⁶ Peki, neden bu şehir seçilmiştir? Acaba Kureyş ile ilişkileri oldukça iyi olan ve birbirleriyle oldukça denk olan¹⁵⁷ bu şehre gidilerek tedbirsiz mi davranılmıştır? Bu girişimin başarısız olacağı baştan belli değil midir?

Tarihsel rivâyetleri incelediğimiz zaman, olaylarla ilgili her ayrıntıyı hazır sunmadıklarını, satır aralarından çıkarımlar yapılması gerektiği gerçeğiyle karşılaşmaktayız. Buna göre Taif'e gidişte birtakım kriterlerin uygulandığı,

¹⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 179; İbn Abdilberr Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî, *ed-Dürrer fi ihtisârî'l-meğâzî ve's-siyer*, thk. Şevki Dayf (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1983), 57; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 605.

¹⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 180.

¹⁵⁵ Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 1/ 355.

¹⁵⁶ Hamevî Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkut b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Yakut, *Mu'cemü'l-büldân*. 5 c. (Beyrut: Beyrut : Dâru Sadır, ts.), 4/ 9.

¹⁵⁷ İzzet Derveze, *Kuran'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Düşün Yay., 2012), 1/ 40.

konuşma esnasında ve Mekke'ye geri dönüşte de uygulanan tedbirler rivâyetlerde mevcuttur. Fakat neden bu bölgeye gidildiği konusunda net ifadeler kaynaklarımızda yer almamaktadır. Söz konusu olayda ana sebep olarak, Ebû Tâlib ve Hz. Hatice'nin vefatı dolayısıyla desteklerin kaybedilmesi noktasında kaynaklar ittifak halindedir. Elbette bu iki ölüm üzerine ittifak arayışı zorunlu hale geldiği gibi, Mekke'de yaşamı idame ettirmek imkânsızlaşmıştır. Fakat Taif'e gidiş için bu sebep kanaatimizce yeterli değildir. Kaynaklarda bahsedilmese de birtakım sebepler Taif yolunu açmış olabilir. Bu bağlamda toplumun atmosferini dikkate aldığımızda, bir kısım Müslümanlar Habeş topraklarına gitmişti ve oraya yapılan hicrette süreklilik sağlanmamış veya sağlanamamıştı. Geride kalanlar ise baskı ve şiddet uygulamalarının tabiri caizse zirvesini yaşamaktaydı. Davetin imkânı ise oldukça güçleşmişti. Bu sebepler neticesinde tamamen Mekke ile ilişki kesilerek yapılacak bir hicrete ihtiyaç olduğu açıktır. Öncesinde gerçekleştirilen Habeşistan hicretinde yurt edinme gayesi yoktu. Fakat söz konusu gerçekleştirilecek hicrette Mekke'den tamamen ayrılma ve yeni bir yurt edinme durumu gündeme gelmiştir. Bu anlamda iki hicretin mahiyetinde farklılık olduğunu ifade etmemiz gerekir. Yeni hicretin merkezi otoritenin nispeten daha az etkin olduğu, gidişin daha kolay olacağı bir yere olması daha mantıklı gözükmektedir. Anladığımız kadarıyla Hz. Peygamber (s) Taif konusunda bir durum tespiti yapmıştır. Bu doğal bir sebeptir ve oldukça makuldür. Diğer taraftan tarihi rivâyetlere yansımaya da zulümden iyice bunalan Müslümanlar, Hz. Peygamber'den (s) Taif yolunu denemesini istememişler midir? Kanaatimizce o toplumda da en azından Taif'i denemek isteyenler olmuştur. Coğrafi açıdan hicretin nispeten yakın bir bölgeye yapılması Taif'e götüren sebeplerden bir diğeri olarak düşünülebilir. Taif'te Mekke'ye en yakın bölgedir.¹⁵⁸ Hz. Peygamber'i (s) bu sebepler o yolculuğa çıkarmış olabilir.

Diğer taraftan bu yolculukta Hz. Peygamber'in (s) çeşitli tedbirler aldığını belirtmemiz gerekir. İlk olarak Hz. Peygamber'in (s), Zeyd b. Hârise ile yolculuğa çıkmasının¹⁵⁹ bir tesadüf olmadığını düşünmekteyiz. Hz. Peygamber (s), Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer gibi ashabın ileri gelenleriyle aynı zamanda Arap toplumunda

¹⁵⁸ W. Montgomery Watt, *Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı* (İstanbul: İletişim Yay., 2019), 96.

¹⁵⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 180; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 231.

tanınmış simalarla bu yola çıkmamıştır. Onları yanına almadığı gibi sadece iki kişi olarak yola koyulmaları oldukça manidardır. Kanaatimizce bu şekilde olayın büyümemesi, Müslümanlara Taif'in sığınılacak bir yer olmadığı gösterilmesi amaçlanmıştır.

Kaynakların belirttiğine göre Hz. Peygamber (s) yanında Zeyd b. Hârise ile bi'setin onuncu yılında Taif bölgesine gitmiştir.¹⁶⁰ Sakif liderleri ile görüşülmüştür. Liderlerden birinin evinde Kureyş'in Benî Cumah koluna mensup bir kadın olduğu rivâyet edilir.¹⁶¹ Hz. Peygamber (s) tamamen olumsuz cevaplar almış, hatta şehrin ayak takımı peşine düşürülerek eziyet edilmiştir. Bunun üzerine Benî Cumah'tan olan o kadına “*senin kayınpederlerin ne yaptı böyle!*” diyerek serzenişte bulunmuştur.¹⁶² Anladığımız kadarıyla daveti kabul etmeseler bile, en azından işin bu durumlara getirilmesi umulmamıştır. Hz. Peygamber (s), son çare olarak onlardan gösterdikleri tüm olumsuz davranışlara rağmen, davetini gizli tutmalarını istemiştir.¹⁶³ Bu istek karşımıza bir tedbir uygulaması olarak çıkmaktadır. Mekke topraklarında durum zaten oldukça vahim seyretmektedir. Yapılan baskı, şiddet uygulamaları son haddine gelmiştir. Hz. Peygamber (s) bu sebeple Mekke topraklarında yeni bir krizin nüksetmemesi için bu istekte bulunmuştur. Fakat Taif halkı bu isteği de reddederek gidişatı oldukça çıkmaza sokmuştur.

Hz. Peygamber (s) gizli tutulma işinde de onlardan olumsuz cevap alınca Mekke yolunu tutmuştur. Yanında Zeyd b. Harise olduğu halde Mekke yakınlarına gelmiş fakat şehre direkt giriş yapmamıştır. Gizlilik talebinin reddedilmesi sebebiyle, Kureyş'in bu durumdan haberi olacağı ihtimalini göz önünde bulundurmuştur. Bir diğer taraftan Hz. Peygamber (s) sadece Kureyş'ten gelebilecek tehditlere karşı değil, davet devam ettiği sürece bu topraklarda onu himaye edecek bir kişiden eman alması zorunlu¹⁶⁴ olduğu için tedbire başvurmuştur. Bu sebeple çeşitli himaye talepleri olmuş ve en sonunda Mut'im b.

¹⁶⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 180.

¹⁶¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 67.

¹⁶² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 68.

¹⁶³ Makdisî Ebû Nasr Mutahhâr b. Tahir, *el-Bed' ve't-târih*, 6 c. (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti't-Diniyye, ts.), 4/ 156; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 232.

¹⁶⁴ İmadüddin Halil, *Muhammed Aleyhisselam*, 97.

Adî bunu kabul etmiştir. O ve evlatları silahlanarak, Hz. Peygamber (s) ve Zeyd'i himayeye almışlar¹⁶⁵ ve Mekke'ye girişini sağlamışlardır. Bütün bunları dikkate aldığımızda şiddetin katbekat arttığı dönemde Taif'e gidişi bir çare arayışı olarak Hz. Peygamber (s) denemiş, muhataplarla meydana gelen diyaloglarda ihtiyatlı davranılmış, geri dönüşte ve Mekke'ye girişte de tedbir elden bırakılmamıştır.

2.5. Akabe Görüşmelerine Tedbirin Yansımaları

Hz. Peygamber (s), Taif dönüşünde artık Mekke'de kalamayacağını, davetin yeni bir merkeze taşınması gerektiğini hissetmiş olmalıdır. Evrensel boyutta İlahî davete süreklilik kazandıracığı bir merkez arayışına bu bağlamda hız kazandırılmıştır. Bu düşünceyi Hz. Peygamber'in (s) Taif dönüşü yaptığı faaliyetlerden anlamak mümkündür. O, Mekke'ye döndükten sonra kabilelerle iletişime geçmiş ve onlara da dini tebliğ başlamıştır. Bu tebliğ faaliyetlerinde belli stratejik tedbirler uygulamıştır. Söz konusu bu adımları, uygulamaları incelemek konumuz açısından önem arz etmektedir.

Hz. Peygamber (s), tebliğ için uygun zaman ve uygun mekân mefhumlarına oldukça dikkat etmiştir. Buna göre o, çeşitli Arap kabilelerin hac veya ticaret amacıyla Mekke'ye geldiği zamanları ve dönemin kültürel etkileşiminin zirvede yaşandığı Ukaz, Zülmecaz, Minâ, Mecenne gibi mekânları tebliğ için seçmiştir.¹⁶⁶ Zaman ve mekân bağlamında atılan bu stratejik adımlar oldukça dikkat çekicidir. Dönemin şartları dikkate alındığında böyle bir imkânı her an bulamayacak olan Hz. Peygamber (s), bu şartları değerlendirmiştir. Diğer taraftan alışveriş yerlerini, insanların toplantı bölgelerini ve merasimleri mekân olarak seçmiştir.¹⁶⁷ Zaman olarak bu ayların seçilmesi de hayli dikkat çekicidir. Bu tür panayırlar haram aylar denilen aylarda düzenlenirdi. Dönemin Arabistan yarımadası sakinleri bu aylara ayrı bir değer atfeder, savaşlar ve çatışmalar terk edilir, nispeten güvenli bir süreç yaşanırdı. İşte bu zaman dilimini Hz. Peygamber (s) tebliğini iletme açısından bir

¹⁶⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 181; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazâm*, 3/ 12-15; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 608.

¹⁶⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 71; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 185.

¹⁶⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 344.

imkân olarak değerlendirmiştir.¹⁶⁸ Tebliğ ederken de belli başlı uygulamaları gündeme almıştır. Davet ettiği kabilelerle sıcak temas içinde olmuş ve muhataplarının gönlünü yumuşatma yoluna gitmiştir. Benî Kelb'den gelen bir kabileye daveti ulaştırmadan önce babalarının isminin güzelliğinden bahsetmesi¹⁶⁹ bu bağlamda bizim için bir örnek teşkil etmektedir. Bu bir tedbir uygulaması olarak değerlendirilebilir. Muhatabın sert tavırlarını en azından minimize ederek önleme amacı taşımaktadır. Daha önce bahsettiğimiz gibi Kureyş'i lider kabul eden kabilelerin sert tavırlarla karşılık vermeleri muhtemeldir. Diğer taraftan Hz. Peygamber (s), davet aşamasında kabilelerle iletişime geçmeden, yanına ensab bilgisi ile meşhur olan Hz. Ebûbekir'i almış, kabileler hakkında ön bilgileri temin etmiştir.¹⁷⁰ Yeni mekân arayışında olan Hz. Peygamber (s), bu minvalde kabilelerin güç durumlarını da sorgulamıştır.

Tebliğ faaliyetleri devam ederken, Nübüvvetin 11. yılında Hz. Peygamber (s) Yesrib'den gelen bir grupla karşılaştı.¹⁷¹ Hz. Peygamber (s) ile karşılaşan bu grupta altı Hazrecli bulunuyordu. Aralarında olan Buas Savaşlarında Evs'e karşı Kureyş'ten destek almaya gelen bu topluluk onlardan cevap beklerken Hz. Peygamber (s) ile görüşmüştür.¹⁷² Hz. Peygamber (s) diğer kabilelere yaptığı davet tedbirini burada da uygulayarak Hazrecliler'e akrabalık bağlarından bahsetmiştir.¹⁷³ Bu akrabalık bağı Hz. Peygamber'in (s) annesinden kaynaklanıyordu.¹⁷⁴ Akrabalık bağlarını davet aşamasında olumlu yönde kullanmıştır. Bu davranışla kabilevi yaşam tarzının, toplumda en etkin damarı olan akrabalık bağlarını Hz. Peygamber'in (s) olumlu anlamda kullanması oldukça etkin bir tedbir ve gerekli bir stratejidir. Burada Hz. Peygamber (s) ile görüşen Medineli grup, sözleşerek bir yıl sonra buluşmuşlar ve ilk akabe biatı

¹⁶⁸ Elnure Azizova, "Ukaz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay, 2012) XLII/ 61-62.

¹⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 72.

¹⁷⁰ Câbirî Muhammed Âbid el-, *Arap-İslâm Siyasal Akli*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yay., 2001), 113.

¹⁷¹ Ahmet Önkal, "Akabe Biatları" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay, 1989), II/211.

¹⁷² Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem* (Ankara: Ankara Okulu Yay., 2015), 257.

¹⁷³ İbn Zebâle Ebû'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî, *Ahbârü'l Medine* (Medine: Merkez Buhus ve Dirasat'l-Medineti'l-Münevvere, 2003), 69.

¹⁷⁴ Philip K. Hitti, *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: Boğaziçi Yay., 1989), 171.

gerçekleşmiştir.¹⁷⁵ Bu aşamadan sonra Hz. Peygamber (s) Dâru'l-Erkam'da vizyon kazandırdığı Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye dini anlatması ve toplumda yaygınlık kazandırması için göndermiştir.¹⁷⁶ Mus'ab b. Umeyr'in oraya gönderilmesi ise hayli dikkat çekicidir. Bunu Mus'ab'ın uygulamalarından çıkarmak mümkündür. İlk olarak Hz. Peygamber (s), Evs ve Hazrec arasında mevcut olan kabileciliği bastırma yolunu tutmamış, tedricen yok etmiştir. Bu bağlamda birbirlerinin arkasında namaz kılmaktan kaçınabilecek olan ensarın başına Mus'ab b. Umeyr gibi Evs ve Hazrec'ten olmayan birisi tayin edilerek, bu yeni Müslüman grubun ayrışmasının önüne geçilmiştir.¹⁷⁷ Bu açıdan bakıldığı zaman henüz doğuş aşamasında olan İslam Devleti'nde sorunlar bastırılmadan çözülmeye çalışılmıştır. Hicretin başlangıç aşamasında ortaya çıkacak krizlerin önüne bu tarz tedbirlerle geçilmiştir. Mus'ab b. Umeyr, Medine'de Abdüleşheloğulları liderlerini İslam'a kazandırmıştır. Bu bağlamda Üseyd b. Hudayr ve Sa'd b. Muaz'ı İslam'a davet etmiş ve onların Müslüman olmalarına vesile olmuştur.¹⁷⁸ Meydana gelen bu olaydan sonra o günün akşamına kadar Abdüleşhel'den Müslüman olmayan kalmamıştır.¹⁷⁹ Tüm bu olanlar göz önüne alındığı zaman gönderilen davetçinin seçimindeki isabeti anlamaktayız. Kanaatimizce davetçinin tercihi gelişi güzel yapılmamıştır.

Akabe biatlarının yapıldığı yer, etrafı dağlarla çevrili olan kuytu bir vadidir.¹⁸⁰ İkinci Akabe Biati de bu vadiye gerçekleşmiştir. Bu biat, diğerlerinden oldukça farklı, zorlu bir görünüm arz etmektedir. Çünkü bu biate henüz iman etmeyen Medineliler grup da iştirak etmiştir. Tedbirler burada had safhada uygulanmıştır.

Mekke topraklarına gelen ensar, Hz. Peygamber (s) ile görüşmek için onu ziyaret etmişlerdir. Kendilerine, kabilelerinden herkesin iman etmediği belirtilerek, gelip gitmelerini azaltmaları ve hacı kabilelerinin ayrılmaya başladığı günün

¹⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 187.

¹⁷⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 357; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 376.

¹⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 82.

¹⁷⁸ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 109; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 611; İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 268-269.

¹⁷⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 359.

¹⁸⁰ Hamevi, *Mu'cemü'l-büldân*, 4/ 134.

gecesinde uyuyanları uyandırmadan gizlice buluşmaya gelmeleri söylenmiştir.¹⁸¹ Bunun üzerine ensar, gece kabileleriyle beraber uyumuş, gecenin uzun bir bölümü geçince uykunun derinleştiği bir anda vadiye inmişlerdir.¹⁸² Bir diğer rivâyete göre de Hz. Peygamber'in (s) tavsiyesi ile kafiledekileri uyandırmamak için birer ikişer kafileden ayrılarak vadiye inmişlerdir.¹⁸³ Zaman açısından incelediğimizde, uykunun en derinleştiği anda yola koyulmalarını herhalde Hz. Peygamber (s) söylemiş olmalıdır. Diğer taraftan hacıların ayrıldığı bir zamanın seçilmesi de oldukça manidardır. Bu zaman seçiminde düşman olayın farkına varsa dahi etki alanı daralacaktır. Tahminimize göre düşmanın hemen olayın farkına varması kolay olmayacaktır. Çünkü kabilelerin gidişleri, yolculuk telaşı onların bir yere gittiklerinin farkedilmesini önleyecektir ki bu da biatin gözlerden kaçmasına sebebiyet verecektir. Mekân seçiminde ıssız ve kuytu bir vadinin seçimi de elbette alınan bir tedbirdir. Kişiler açısından baktığımız zaman onların direkt Hz. Peygamber'in tavsiyesi ile birer ikişer kafileden ayrılması ise kafilenin diğer üyelerinin uyanmasına sebebiyet vermemek içindir. Görüldüğü üzere tam bir gizlilik tedbiri içinde yürütülen bir süreç anlaşılmaktadır. Bu tedbirler, Kureyş ve müşrik olan Medine kafilesindeki kimselere karşı alınmıştır. Söz konusu biat, hicretten önce son görüşme, son ahitleşmedir. Tüm bu aktarılanları göz önüne aldığımızda bu görüşmenin gizlilik içinde yapılmasının zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

İkinci Akabe Biatinde başlangıç aşamasında alınan tedbirler kadar olayın oluş safhasında da tedbirler alınmıştır. İlk olarak kaynaklar tetkik edildiğinde Hz. Peygamber (s) bu buluşmaya amcası Abbâs ile beraber gelmiştir. Amcasının buluşmaya gelmesi, Hz. Peygamber'i (s) koruma icraatı olarak görülebilir. Nitekim ensara hitaben yaptığı konuşmasında, eğer desteksiz ve yardımsız bırakacaklarsa bu işe kalkışmamalarını, onu kabilesinin koruyacağını söylemiştir.¹⁸⁴ Ayrıca tüm

¹⁸¹ Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/ 295.

¹⁸² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 88; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 362; İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 121; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 400.

¹⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 188; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 1/ 612; İbn Hazm, *Cevamiu's-Sire (Siyerin Özü)*, çev. Mehmet Salih Arı (İstanbul: Çıra Yay., 2004), 93-94.

¹⁸⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 89.

Arapların onlara düşman olacağı hatırlatılarak,¹⁸⁵ durumun ehemmiyeti kavratılmak istenmiştir.

Bir diğer taraftan İbn Sa'd tarafından aktarılan bir rivâyette Hz. Peygamber (s) bu buluşmaya sadece amcası ile katılmıştır.¹⁸⁶ Makrîzî'ye göre ise Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali, vadinin kritik noktalarına gözcü olarak tayin edilmiş ve görüşme esnasında hazır bulunmuşlardır.¹⁸⁷ İbn Sa'd'dan gelen rivâyeti incelediğimizde olayı aktaran sahabilerin görüşme esnasında hazır bulunan ensardan olduklarını görmekteyiz. Bu rivâyetlerde özellikle ensardan olan sahabilerin öne çıktığını ifade edebiliriz. İbn Sa'd'da aktarılan bir diğer rivâyette Hz. Peygamber'in (s) amcası, ensara seslerini alçaltmalarını etraflarında casusların olabileceğini söylemiştir.¹⁸⁸ Belâzürî'den gelen bir rivâyette ise biatten hemen sonra ensarın kaldıkları yerlere dönmeleri istenmiştir.¹⁸⁹ Çağdaş dönem araştırmacılarından Sallabi ise Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'nin gözcü tayin edilmelerini muhacirlerin bile bilmediğini ifade etmiştir.¹⁹⁰ Tüm bu rivâyetleri aktardıktan sonra, olay esnasında Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'nin söz konusu vadide gözcü olmaları son derece makul gözükmektedir. Abbâs'ın casuslardan bahsetmesini ele aldığımızda, bu görüşmede her olasılığa karşı tedbir alan Hz. Peygamber'in (s) casuslara karşı tedbir alması oldukça doğaldır. Diğer taraftan Akabe de yaşananları daha çok ensarın rivâyet etmesi, gözcü durumundan onların, muhacir cephesini tam olarak bilemeyecekleri gerçeğine götürmektedir. Sallabi'nin görüşüne baktığımızda bu tedbirden Hz. Ali ve Hz. Ebûbekir dışında muhacirlerin bile haberinin olmaması durumu ensarın da haliyle haberinin olmayacağını, bu sebeple de rivâyetlere yansımamış olabileceğini göstermektedir. Tüm bu sebepleri irdelediğimiz zaman, en ince ayrıntısına kadar düşünülmüş olan İkinci Akabe Biati'nde Hz. Ebûbekir ve Hz. Ali'nin gözcü tayin edilmesi tedbirine gidildiği kanısı hâsıl olmuştur. Son olarak Hz. Peygamber, ensardan kendi ailelerini korudukları gibi kendisini korumaları

¹⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 189.

¹⁸⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 189.

¹⁸⁷ Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 35.

¹⁸⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 189.

¹⁸⁹ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 295.

¹⁹⁰ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 415.

sözünü alarak¹⁹¹ görüşmeyi sonlandırmıştır. Bu söz ile hicret için gidilecek yeni beldeye oraya hicret edecek Müslümanların güvenliğinin sağlanması amaçlanmıştır.

2.6. Hicret Özelinde Tedbir Uygulamaları

Hicret terim anlamı olarak genelde, gayri müslim ülkeden İslam ülkesine göç etmeyi, özelde ise Hz. Peygamber'in (s) ve Mekkeli Müslümanların Medine'ye göç etmesi anlamlarını ihtiva etmektedir.¹⁹² Bunlarla beraber hicretin temel hareket noktasının dini saikler olduğu ve Peygamberlerin emriyle gerçekleştiği açıktır.¹⁹³ En genel anlamıyla da hicret, küfre karşı Allah'ın rızası için kişinin yurdunu terk etmesidir.¹⁹⁴ İslami davetin Mekke dönemindeki bu yeni yöntem¹⁹⁵ Kureyş'in Müslümanlar için çizdiği sınırın dışına çıkmak anlamına geliyordu. Söz konusu dışa çıkış Kureyş'in gerilemesine, eskinin çökerken yeninin ivme kazanmasına sebebiyet verecekti. Bilindiği üzere Müslümanların Hz. Peygamber (s) önderliğinde gerçekleştirdiği bu hicret, tamamen Mekke'den kopmayı değil, güç kazanarak yeniden dönmeyi içeriyordu. Hz. Peygamber (s) doğduğu topraklarda, davetin gelişiminin imkânsızlığını anlamış ve tehlikeler sebebiyle, Medine heyeti ile görüşmüştü. Bu görüşme vesilesiyle hicretin gerçekleşeceği yer netleşmişti. Artık, Mekke'nin dışa kapalı gerçekliğinden kurtulma vakti gelmişti. Bu minvalde Müslümanlar gruplar halinde Medine'ye göç etmiştir.

Hicretin bir sebebi Müslümanların dinlerini özgürce yaşamasıyken bir diğer sebebi de davetin olanağını artıran bir İslam Devletinin teşekkülü olsa gerektir. Böyle bir devlet için üzerinde kontrollerinin olabileceği bir araziye ihtiyaç vardır.¹⁹⁶ Bu teşebbüsler, Medine yolunu Hz. Peygamber ve ashabına açmıştır.

¹⁹¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 89.

¹⁹² Ahmet Önkal, "Hicret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), XVII/458-462.

¹⁹³ Cahit Külekçi, *Hicret* (İstanbul: Endülüs Yay., 2018), 19.

¹⁹⁴ Adnan Demircan, *Nebevi Direniş Hicret* (İstanbul: Beyan Yay., 2015), 14.

¹⁹⁵ Ebû'l-Fazl İzzetî, *İslamın Yayılış Tarihine Giriş*, çev. Cahit Koçtak (İstanbul: İnsan Yay., 1984), 309.

¹⁹⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam'da Devlet İdaresi*, çev. Kemal, Kuşçu (Ankara: Nur Yay., 1979), 147.

2.6.1. Mekke'den Planlı Ayrılış

Hız. Peygamber (s), bi'setten on üç yıl sonra¹⁹⁷ Rebiulevvel ayının ikinci günü hicret yoluna çıkmıştır.¹⁹⁸ Kendisi bu yola çıkmadan ashabının neredeyse tamamının hicreti tamamlanmıştır. Hız. Peygamber'in (s) ashabını Medine'ye hicret etmek amacıyla gönderirken de belli tedbirleri gözettiğini rivâyetlerden anlamaktayız. Buna göre Müslümanlar Medine'ye hicreti gerçekleştirme aşamasında gruplara bölünmüşler ve tam bir gizlilik içinde hareket etmişlerdir.¹⁹⁹ Bu gruplar halinde hicret sebebiyle ilk hicret eden Müslüman ile son hicret eden arasında bir yıldan fazla süre olduğu belirtilmiştir.²⁰⁰ Aktarılan rivâyetleri ele aldığımız zaman gizliliğin bu aşamada da göz önünde bulundurularak Kureyş'in tepkisine karşı önlem alındığını, bunun yanı sıra ashabın gruplar halinde gönderilerek çeşitli yol tehditlerine karşı tedbirli davrandıklarını ifade etmemiz mümkündür.

Kureyş her ne kadar durumun ciddiyetini kavramamış gözükse de ashabın lideri konumunda olan Hız. Peygamber'e (s) karşı birtakım planlar içine girmişlerdir. Ashabın belli bir bölgede toplanıp güç kazandığını,²⁰¹ Hız. Peygamber'in (s) yaptıkları dolayısıyla onlara hesap soracağını,²⁰² aynı zamanda gittikleri bölgenin jeopolitik konum itibarıyla Şam ticaret yollarında kendileri açısından tehlike oluşturacağını farkındaydılar.²⁰³ Tüm bu sebepler neticesinde Ebû Cehil'in fikriyle Hız. Peygamber'e (s) karşı suikast tasarlamışlardır. Plana göre her kabileden bir kişi silahını kuşanarak topluca bu işi gerçekleştirecektir.²⁰⁴ Bu açık tehdit durumuna karşı Hız. Peygamber'de (s) birtakım tedbirler almıştır. İlk olarak suikast haberini Cebraîl vasıtasıyla haber almıştır.²⁰⁵ Evinde durumdan haberdar olan Hız. Peygamber (s) her gece giydiği geceliğini Hız. Ali'den giymesini

¹⁹⁷ Dineverî Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd b. Venend, *Ahbârü't-tvâl*, (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Tûras, ts.), 74.

¹⁹⁸ el-Butî, *Fıkhu's Siyre*, 167.

¹⁹⁹ İmadüddin Halil, *Muhammed Aleyhisselam*, 138.; Watt, *Hız. Muhammed Mekke'de*, 187.

²⁰⁰ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 303.

²⁰¹ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 307.

²⁰² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 123.

²⁰³ Efdaleddin İbnu'l-Cevâd, *Muhtasar İslâm Tarihi* (Kahramanmaraş: Samer Yay., 2020), 54.

²⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 123; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 194;

Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 372.

²⁰⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/ 4.

istemmiş ve kendi yerine yatağına yatmasını, kendisine bir zarar gelmeyeceğini söylemiştir.²⁰⁶ Buradan Yasin Sûresini okuyarak suikast ekibinin arasından çıkıp gitmiştir.²⁰⁷ Kaynaklarda yeşil veya kırmızı renkte olduğu bahsedilen, her zaman giydiği geceliği Hz. Ali'den giymesini isteyen Hz. Peygamber (s) tedbiri bu son aşamada da gözetmiştir diyebiliriz. Diğer taraftan Hz. Ali'yi yatağına yatırmış ve Kureyş'e karşı hem yanıltma hem de zaman kazanma imkânı sağlanmıştır. Aynı zamanda tüm psikolojik kodlarını bildiği toplumun Hz. Ali'ye zarar vermeyeceğini öngörerek onu da teskin etmiştir. Buradan sonra Mekke'deki durağı Hz. Ebûbekir'in evi olmuştur.

2.6.2. Zamansal Tedbirler

Tarihsel verilerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber (s) ashabını Medine'ye gönderdikten sonra Mekke'de kalan ashabın sayısı oldukça azalmıştır.²⁰⁸ Hz. Ebûbekir bu durumdan önce, Hz. Peygamber'den (s) hicret için izin istemiş, Hz. Peygamber (s) sabretmesini, hayırlı bir hicret arkadaşının olacağını ifade etmiştir.²⁰⁹ Hz. Ebûbekir bu ifadeden kendisiyle beraber hicret edeceğini çıkarmış ve iki deve satın alarak onları bizzat kendi eliyle hicret için beslemiş,²¹⁰ bu durum dört ay sürmüştür.²¹¹ Buradan aktardığımız rivâyetler ışığında Hz. Peygamber'in (s) yolun tehditlerine karşı belki de ashabından en samimi olan kişiyi hicret arkadaşı edindiğini ve develerin alınarak bu zorlu yol için uzun bir zaman beslenip hazırlandığını anlamaktayız. Bu bağlamda tedbirler alınmaya devam edilmiştir.

Hz. Peygamber (s), kendi evini terk ettikten sonra, Hz. Ebûbekir'in evine gelmiştir. Kaynakların neredeyse hepsinde ittifak edilen bir bilgiye göre normalde Hz. Peygamber (s), sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez bu eve gelirdi. Bu, onun bilinen bir adeti idi. Fakat o gün, öğle vakti beklenmedik bir anda

²⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 124; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 307.

²⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 124; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 4.

²⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 121; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 306; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 3.

²⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe*, 3/ 315.

²¹⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 126.

²¹¹ Munîr, *Fıkhu's-Sire*, 371.

çıkagelmiştir.²¹² İbn Hibbân'da geçen bir rivâyete göre de bu geliş esnasında Hz. Peygamber (s) başını örtmüştür.²¹³ Eve geldikten sonra herkesin çıkmasını istemiş, Hz. Ebûbekir kızları olduğunu, başka yabancı olmadığını ifade etmiş ve Hz. Peygamber (s) bu aşamadan sonra hicret edeceklerini açıklamıştır.²¹⁴ Bu hicretin gerçekleşeceğini de Hz. Peygamber (s), Hz. Ali, Hz. Ebûbekir ve ev halkı dışında kimse bilmiyordu.²¹⁵ Bu olay örgüsünü tetkik ettiğimizde hicretin tüm detaylarına kadar planlanan bir girişim olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu minvalde Hz. Peygamber (s) dönemin mevsimsel şartları göz önüne alındığında herkesin sıcaktan bunaldığı, kendi köşesine çekildiği bir zamanda eve gelmiştir. Aynı zamanda kendisini gözetleyenler varsa bile adeti üzere olan saatlerin dışında bir zaman diliminde eve geldiği için onları da saf dışı bırakmayı amaçlamıştır. Başına bir örtü sararak eve gelmesi de tanınmaması için alınan bir tedbir olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.6.3. Güzergâh-Gözcü Ekseninde Uygulanan Tedbirler

Hz. Peygamber (s) zamanlama tedbirlerini yürürlüğe geçirdikten sonra bir sonraki aşama da güzergâh ve gözcü tedbirlerini devreye almıştır. Bu kadar sistematize bir hicret planının, Kureyş tehdidinin Medine topraklarına ulaşınca kadar devam edeceğini Hz. Peygamber'in (s) öngörmesi olarak açıklamamız mümkündür. Hz. Peygamber (s), Hz. Ebûbekir'in evinde hicreti açıklamıştı. Fakat güzergâhın burada ifşa edilmediğini söyleyebiliriz. Kaynaklarımızda Sevr dağına doğru gidecekleri hakkında konuştuklarına dair bir rivâyete rastlamadık. Diğer taraftan Kureyş'in geride kalanlara gelip soracakları düşünülerek bu güzergâhı Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir dışında kimse bilmemiştir. Bu aşamadan sonra Hz. Peygamber (s) ve Hz. Ebûbekir, evin arka tarafında bulunan küçük bir pencereden çıkarak Sevr dağına doğru yol almışlardır.²¹⁶ Arka pencerede iki deve eğrildiği ve hazır tutulduğu da ifade edilmiştir.²¹⁷ Sevr yolunda iken birisi Hz. Ebûbekir'i

²¹² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 126; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 375; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 5; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, 1/ 296.

²¹³ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 128.

²¹⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 126; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, 1/ 296.

²¹⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 127; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 378.

²¹⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 127; Belazürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/ 307; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 40.

²¹⁷ Martin Lings, *Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Nazife Şişman (İstanbul: İnsan Yay., 2006), 131.

tanısa da savuşturmayı başaran²¹⁸ yolcular mağaraya ulaşmışlardır. Bu rivâyetler ışığında tedbir anlayışına değinmek yerinde olacaktır. Sevr güzergâhının kimseye ifşa edilmemesi Kureyş'e karşı alınan bir tedbirdir. Onlara, geride kalanların bile açıklayamayacağı bir yanılma uygulanmıştır. Her ne kadar Hz. Peygamber (s) eve geliş esnasında tüm tedbirleri uygulasa da bu tedbirleri yeterli görmemiş olacaklar ki, evin arka kapısından çıkmışlar ve gözetlenme ihtimallerine karşı tedbir almışlardır. Sevr yolunda karşılaşılan kişiler bir şekilde atlatılarak gittikleri yerin gizliliğine oldukça dikkat etmişlerdir. Sevr, Mekke ve Medine arasındaki yol güzergâhında olan bir yer değil, tam tersi bir istikamettir. Takip edileceklerinden oldukça emin olduklarından ters istikamete girmişler ve Kureyş'i yanılmayı amaçlamışlardır. Nitekim öyle de olmuş, onları aramaya çıkan Kureyş kabilesi hangi yoldan Medine'ye gittiklerini fark edememiştir.²¹⁹

Diğer taraftan o günün şartlarında bilinen meşhur bir rehber tutulmuştur. Abdullah b. Uraykıt meşhur bir rehber olup,²²⁰ bizzat Hz. Peygamber (s) tarafından bu yolculuk için kiralanmıştır.²²¹ Ona develeri teslim etmişler ve otlatmasını istemişlerdir.²²² Bu rehber kaynaklarda aktarıldığına göre ihtida etmemiş fakat güvendikleri bir kimsedir.²²³ Bu rivâyetler bağlamında düşündüğümüz zaman, iş ehline başvurularak, olumsuz durumların ortaya çıkmasına karşı tedbir alındığını, kiralanınan rehberine güven duyduklarını anlamaktayız. Rivâyetlere baktığımızda rehberin sanki o gün içinde hemen ayarlandığı şeklinde aktardıklarını söylememiz mümkündür. Fakat hicretin birden ve kendiliğinden gelişmediği aksine daha öncesinden uzun bir hazırlık sürecinin olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda günün şartları düşünüldüğü zaman bir anda ayarlanamayacağı, bir ön araştırma yapıldığını ve hatta belki de önceden görüştükleri düşüncesi bizde hâsıl olmaktadır.

Hz. Peygamber (s) ve Hz. Ebûbekir mağaraya vardıktan sonra çeşitli önlemler alınmıştır. Buna göre Âmir b. Fühayra, güttüğü koyunların sütlerini

²¹⁸ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 147.

²¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 196.

²²⁰ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 148.

²²¹ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 129.

²²² İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 300; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 2/ 57.

²²³ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 1/ 300.

onlara vermiş, ayrıca ayak izlerinin olduğu yerlerden koyunları geçirerek izleri silmiş, Abdullah b. Ebûbekir Mekke’de olan havadisleri mağarada olanlara aktarmış, Esmâ bt. Ebûbekir ise, yemek işini üstlenmiştir.²²⁴ Bir taraftan düşmana karşı izler birer birer silinmiş, diğer taraftan onların kendilerine karşı yapacakları müdahaleler hakkında ön bilgi sahibi olunmuştur. Yaklaşık dört- beş kişinin el birliğiyle Kureyş adeta açmaza sokulmuş ve onları yakalama teşebbüsünde başarısızlığa uğratılmıştır. Kanaatimizce tedbire riayet ve bu kadar sistematik bir plan neticesinde hicret mümkün olmuştur. Bu planın yegâne kaynağı da Hz. Peygamber (s) olsa gerektir.

Mağarada üç gün bekleyen Hz. Peygamber ve Hz. Ebûbekir,²²⁵ ortalığın sükûnet bulduğu bir zamanda²²⁶ tekrar yola koyulmuşlardır. Ortalığın sakinleşmesini beklemeleri, bu sürede olan biteni öğrenmeleri, düşmanlara karşı alınan bir tedbir ve tabiri caizse bir öne geçiştir. Bu aşamadan sonra işin ehli olan rehber, hicret ehlini hemen hemen kimsenin bilmediği bir yol olan Kızıldeniz’in sahil tarafından Medine’ye götürmüştür.²²⁷ Hz. Peygamber’in hicret güzergâhı, Mekke-Medine arasında herkes tarafından bilinen yoldan oldukça farklıdır.²²⁸ Daha güneyde kalan sahil yolu tercih edilmiştir.²²⁹ Kureyş’in, bilinen güzergâhı çevre Arap kabileleri ittifakıyla arayacağı tahmin edilmiştir. Bu sebepten dolayı bilinmeyen yollar, ters istikametler, meşhur yol rehberleri gibi birçok tedbir yürürlüğe konmuştur. Düşman gerek işin plan safhasında gerek uygulama safhasında egale edilmiş ve her ayrıntıya dikkat edilmiştir.

2.6.4. Yolda Karşılaşılan Beşerî Tehditlere Karşı Tedbirler

Hicret gibi zor bir süreçte yolda alınan tedbirlerin de oldukça önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Bunun sebebi ise Hz. Peygamber’in (s) Mekke’den ayrılması, Medinelilerinde sorumluluğunun olmadığı bir bölgede

²²⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 127; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 196; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 378-379; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 5.

²²⁵ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/308.

²²⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 128; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 375.

²²⁷ Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 172.

²²⁸ Detaylı güzergâh için bkz: İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 132; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/199-200; Taberî, *Târihu't-taberî*, 2/ 376.

²²⁹ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 138; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 2/ 57.

seyahat etmesiydi.²³⁰ Diğer taraftan uçsuz bucaksız çöller, dar vadiler bu yolun fiziki özellikleri²³¹ olarak betimlenebilir. Dolayısıyla bu bölgeden Medine'ye ulaşmak oldukça stratejik planlarla mümkün gözükmektedir.

Hz. Peygamber'i (s) bu yolda tehdit eden ilk olay, Süraka b. Malik adında bir şahsın yolunu kesmesidir. O, hicret ekibini takip etmiş, Hz. Ebûbekir zaman zaman dehşete düşmüş fakat Hz. Peygamber (s) tarafından teskin edilmiştir.²³² Büyük tehlikelerin vuku bulduğu anlarda Hz. Peygamber'in (s) sükûnet içinde olması beraberinde olan kişilere de cesaret vermiştir. Bu bağlamda yoldaşını telaşa düşürmeyerek durumu kontrol altına almıştır. Kaynaklara göre Süraka yaklaştıkça atının ayakları kuma batmış,²³³ o da bundan dolayı pes etmiştir. Hz. Peygamber (s) onun için dua etmiş ve yanlarından ayrılırken bu yolculuğu gizlemesini sıkıca tembihlemiştir.²³⁴ Hz. Peygamber (s) bu aşamada da gizliliğe riayet göstererek düşmanın kendilerini bulmasına karşı tedbir almıştır. Diğer taraftan aynı Süraka gibi Büreyde b. Husayb adında bir şahıs yollarını kesmiş arada geçen diyalogdan sonra da ihtida etmiştir.²³⁵ Hz. Peygamber'in (s) teşvik ve gayretleri burada etkili olmuştur. Düşmanla savaştan önce sözün en güzeli ile uyarmak, çeşitli diyaloglarla muhatabın kalbini ısıdırmak da kanaatimizce Peygamberlerde mevcut olan bir özelliktir. Bu anlamda çekişmenin, inatlaşmanın ne getireceği belli olmayan sonuçlarından önce bu yolun denenmesi de bir iyi iletişim metodu olarak değerlendirilebilir.

Devam eden hicret yolunda Sevr'den ilk çıktıkları gece gizlenip gündüz göz aydınlığında yollarına devam etmişlerdir.²³⁶ Bu ilk bakışta bir tedbirsizlik gibi telakki edilebilir. Gündüz gizlenmek sonuç olarak daha muteber gözükse de göz aydınlığında çok bilinmeyen hicret yolundan sapmamayı amaçlamış olabilirler. Tabi yolda gizlenmeleri tam olarak mümkün olmamış, çeşitli insanlar bu ekibi görünce kim olduklarını sormuştur. Hz. Ebûbekir, kendisinin yolunu kaybettiğini,

²³⁰ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 188.

²³¹ Margoliouth, *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi*, 191.

²³² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 131.

²³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/199.

²³⁴ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 458.

²³⁵ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf.*, 1/ 309; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ'*, 43.

²³⁶ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 130.

arkasında duran kişinin yani Hz. Peygamber'in (s) ise ona yol gösteren bir kişi olduğunu ifade etmiştir.²³⁷ Rivâyetlerin devamında Hz. Ebûbekir'in yol göstermeden kastının mecazen olduğu, hidayet anlamında yol ifadesini kullandığı aktarılmıştır. Burada yalan söylemeden tedbir alabilmeyi, tehlikeleri çeşitli edebî dil ifadeleriyle savuşturabilmeyi Hz. Peygamber (s) ve ekibinin şaşırtma taktikleri olarak değerlendirebiliriz. Ne tedbir anlayışı elden bırakılmış ne de yalan söylenmiştir. Yolun son aşamasına geldiklerinde Hz. Peygamber (s) Harre mevkinde ensarı yanına çağırması ve onların refakatinde Medine'ye girmiştir.²³⁸ Kanaatimize göre bu biçimde yapılan bir giriş şehirde bulunan, gelişlerine sevinmeyen kendilerine karşı olan unsura karşı hem bir tedbir hem de bir gözdağı olsa gerektir. Şehre girişten sonra herkes kendi evine davet etmek istemiş, Hz. Peygamber'in (s) devesi de Ebû Eyyûb el- Ensârî'nin evine yakın bir yere çökmüştü.²³⁹ Hz. Peygamber burada ilk olarak hangi evin yakın olduğunu sormuş,²⁴⁰ sonra akrabası olan Ebû Eyyub onun eşyalarını alarak eve götürmüş, bunun üzerine *kişi eşyası ile beraberdir*, demiştir.²⁴¹ Böylece onun evine geçerek bir orta yol bulmak istemiştir.²⁴² Bu açıdan bakıldığı zaman ilk geliş anında olası bir huzursuzluğun önüne geçilmiş, küçük bir manevra ile kimsenin gönlünün kırılmasına sebebiyet verilmemiştir. Bu da vuku bulacak tatsızlıklara karşı alınan küçük çaplı bir tedbir hareketi olarak değerlendirilebilir.

3. Mekke Dönemi Tedbir Uygulamalarının Sonuçları

Konumuzun Mekke dönemi, hicret ile sonlanmıştır. Mekke yılları, Hz. Peygamber ve ashabı için zorlu, çetin ve sıkıntılı bir dönem olmuştur. Hatırı sayılı miktarda tehditle karşılaşmışlardır. Hz. Peygamber (s), karşılaştıkları sıkıntılara karşın farklı tedbir stratejilerini uygulamıştır. Mekke döneminde tebliğin başarılı bir şekilde sürdürülmesi, Müslümanların hayatlarını koruma, Hz. Peygamber'in kendi hayatını muhafaza noktasında söz konusu tedbir stratejilerinin oldukça etkili

²³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 201; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 2/ 57.

²³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 202.

²³⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 138; Belazürî, *Fütuhu'l-büldân*, 12.

²⁴⁰ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 461.

²⁴¹ Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-büldân* thk. Abdullah Enîs *et-Tabbâ'*, Ömer Enîs *et-Tabbâ'* (Beyrut : Müessesetü'l-Maârif, 1987), 12.

²⁴² İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, 72.

olmuştur. Tüm bu stratejik tedbirler, birçok sonuca da etki etmiştir. Sonuç açısından bu dönemi değerlendirmeye çalışacağız.

Davetin gizli başlamasını tedbir olarak ele aldığımızda, bu durum henüz doğuş aşamasında olan yeni dinin mensuplarını bir süre baskılardan korumuştur. Kureyş bu gizlilik sebebiyle, sayıları artan Müslümanları ilk başlarda fark edememişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber'e (s) rahat hareket imkânı sunmuştur. Hz. Peygamber (s), seçeceği kitlede oldukça titiz davranmış, bu sebeple Müslüman toplum birbirine kenetlenen insanlardan oluşmuştur. Böylece davet bir anda herkesçe bilinmemiş, bir strateji çerçevesinde yayılmıştır. Bu durum açık davet döneminde birbirine bağlı bir kitlenin oluşumunu sağlamıştır. Dolayısıyla uygulanan stratejinin, davetin başarısında etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. İlk aşamada herkes tarafından bilinmesi çeşitli tehditleri gündeme taşıyacaktır. Dolayısıyla gizlilik tedbirlerinin sonucu sistematik bir planla ilerleme, toplumsal tabanı oluşturma, sonrasında davetin tüm topluma açıklanmasıdır.

Bu dönemde Müslümanlar siyasi olarak tam bir güç oluşturamamışlar, bu sebeple tehlikeleri bertaraf etmeye yönelik tedbirler alınmıştır. Sabır tavsiye edilmiş, muhatabın isteği kırılmamış, açık davetin izhar olacağı gün herkese yanlarına gelebilecekleri belirtilmiştir. Bu tutum, inanan kimselere dinamizm kazandırdığı gibi, alınan tedbirlerin de davetin gelişimine katkı sağladığı söylenebilir. Ebû Zer ve Amr b. Abese gibi sahabilerin Mekke'de zarar görmelerine karşın tedbir olarak kabilelerine geri gönderilmesi hem onları Mekke topraklarında zulümden kurtarmış hem de daveti kabilelerinde yaymalarına dolayısıyla davetin bölgesel çapta yayılmasına etki etmiştir. Öte yandan Mekke dönemi muahatı, potansiyel tehditler açısından Müslümanları Kureyş baskısından korumuş, dayanışma ve iş birliğine katkı sunmuştur. Kabile asabiyetinin yerini kardeşliğin, ümmetin almasını sağlamıştır. Samimi ve özverili bir ekip oluşmuştur. Bu ekip hem din anlatımında hem de yayılmasında etkili olmuştur.

Hz. Peygamber'in gizli davet döneminde Ebû Talib'e açılmasının arka planında tedbir olgusu olduğunu ifade etmiştik. Ebû Talib kabilenin lideri, yaşlısı konumundaydı. Hz. Peygamber'i koruma konusunda diğer üyelere onun etkisi olmayacak mıydı? Dolayısıyla bir gün davetle karşılaştıklarında kabilenin diğer

üyelerinin Hz. Peygamber'e karşı tehdit oluşturmalarının önünde bir engel olmuştur. Tarih, Ebû Tâlib'in yardım ve himayelerini çok net bir biçimde bize aktarmıştır. Diğer yönü ile Hz. Peygamber'in (s) *sen bana yardım edecek olanların en hayırlısıdır* demesi, tedbir amaçlı Ebû Talib'e daveti açıkladığına işaret etmektedir.

İbadetlerin gizli gerçekleşmesi davetin gizliliğini sağlamıştır. Henüz tam güç oluşturamayan Müslümanları Kureyş tehdidine karşı korumuştur. Müslümanların gruplara ayrılması, din öğretiminin sekteye uğramamasıyla sonuçlanmıştır. Tüm inananların toplu ibadet yapması yakalanma tehdidini gündeme getirebilirdi.

Hz. Peygamber'in Erkam'ın evini seçmesinin arka planında tedbir anlayışı olduğunu ifade etmiştik. İslam daveti, o zaman içerisinde gizli olarak yayılmaktaydı. Dolayısıyla seçilecek yerde Kureyş'in haberi olmamalıydı. Ayrıca davetin gelişimi sekteye uğramamalıydı. Bu noktada Erkam'ın evi gündeme gelmiş olmalıdır. Bunun sebebi Erkam'ın genç yaşta olması ve Mahzumoğulları kabilesine mensup olmasıydı. Erkam'ın evinin seçimi aşamasında bu sebeplerin göz önünde tutularak tedbir anlayışı ile hareket edildiğini belirtmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla bir tedbir sonucu seçilen bu evde Müslümanlar baskına uğramamışlardır. Bu evin seçilmesiyle, ashabın İslam'a göre eğitilmesi sağlanmış ve meşhur dini davetçiler yetişmiştir. Müslümanlar gruplar halinde ve Hz. Peygamber ile bir araya gelmiştir. Bu durum, dini doğru öğrenmelerine ve birbirleriyle dostluk geliştirmelerine etki etmiştir. Toplumsal infiale yol açması muhtemel açık davet öncesi, Hz. Peygamber kitesini oluşturmuştur. Ayrıca evin konumu sebebiyle, hac ve umre gibi kutsal zamanlar sebebiyle Mekke topraklarına gelen hacılarla temas kurulmuştur. Sonucunda davetin gelişimi devam etmiştir. Eve giriş ve çıkışlarda alınan gizlilik tedbirleri Müslümanların ifşa olmalarını önlemiştir. Böylece kesintiye uğramadan ve daha büyük tehditlerle yüzleşmeden epey mesafe kat edilmiştir.

Hz. Peygamber (s) açık davet öncesinde yakın akrabaların desteğini almayı amaçlamıştır. Kendi yakın çevresinin desteğini sağlamadan Kureyş'in tamamına ulaştıracağı bir davet, oldukça tehlikeli olabilirdi. Bu yüzden Hz. Peygamber (s)

Kureyş'e açık daveti ilan etmeden önce akrabalarına durumu anlatmıştır. Kabileciliğin olduğu bir toplumda böyle bir tedbir alınması zorunluluktur. Akrabaya davet ile başlanması ilk olarak onların büyük çoğunluğunun desteğini sağlamıştır. Akrabaları, Kureyş'e karşın Hz. Peygamber'i (s) desteklemişler ve yalnız bırakmamışlardır. Bu durum boykot, hicret gibi olaylarda etkisini göstermiştir. Kabilenin diğer mensupları da inanmasalar dahi destek sağlamışlardır. Kureyş tehdidinin önüne adeta set çekmişlerdir. Ebû Talib bu duruma öncülük etmiştir. Boykot döneminde, Kureyş'in Hz. Peygamber'i (s) kendilerine teslim etmesini istemesine karşın her zaman korumasını sürdürmüştür. Akrabalarına açıkladıktan sonra bir sonraki hedef tüm Kureyş halkı olmuştur.

Hz. Peygamber (s) davetini tüm Kureyş'e açıklarken uyguladığı tedbirler onun konuşmasının bölünmemesini sağlamıştır. Ebû Leheb zamanında bölmüş ve davetini engellemiştir. Bu duyuruyu bir anda ve kesilmeden yapmalıydı. Toplumun bu ilanı duyması gerekliydi. Ayrıca Hz. Peygamber açık davet öncesinde akraba desteğini sağlamış, fedakâr bir ekip kurmuştur. Bu durum, onun Kureyş'e karşın yalnız kalmamasıyla sonuçlanmıştır. Bununla beraber davetin tüm topluma açıklanması, birçok sıkıntıyı gündeme taşımıştır. Baskı ve zulümler inanan kimselere uygulanmıştır. Bu aşamada hem inananları zulümden kurtarmak hem de yeni ilişkiler geliştirmek amacıyla hicret konusu gündeme gelmiş olmalıdır.

Habeşistan'a hicret etmek bu anlamda bir tedbir olarak anlaşılmıştır. Bu hicret tedbirinin sonuçlarına değinmek gerekmektedir. Hicret kafilisine toplumun her kesiminden insan seçilmiştir. Baskıya uğrayanlar ve hayati tehlikesi olanlar kurtarılmıştır. Sözcü, Hz. Peygamber'in terbiyesinden geçmiş bir kimseydi. Necaşi'ye Meryem suresini o anda okuması öncesinden Kureyş'in geleceğinin tahmin edildiğine ve buna karşın tedbir alındığına işaret etmektedir. Sonucunda ise Kureyş heyeti eli boş Mekke'ye dönmüştür.²⁴³ Gizli bir şekilde ve gece vakti hicrete çıkmaları sayesinde, Kureyş'e yakalanmadan Habeşistan topraklarına doğru yola çıkabilmişlerdir. İlk kfile güvenliği teyit ve tespit ettikten sonra daha çok insan oraya göç ettirilmiştir. Onlarda rahat bir nefes alabilmişlerdir. Tüm bu

²⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 178.

sonuçlardan anlaşıldığı üzere, Müslümanlar hicret etmek suretiyle dönemin devletlerine yem edilmemiştir. Habeşistan gibi semavi dine mensup bir ülke seçilerek putperest Kureyş'e karşı tedbir alınmıştır. Diğer yönüyle hoşgörüsü yüksek, önceden bu bölgeyi ticaret gibi sebeplerle tanıyan²⁴⁴ Necaşi Ashame seçilerek, Bizans gibi semavi dine mensubiyeti olan ama bölgeye karşı önyargılara sahip bir devletten, Müslüman toplumu koruma tedbirleri alınmıştır. Muhammed Hamidullah, Hz. Peygamber ile Necaşi arasında önceden bir tanışma olduğu yönünde görüşünü ifade etse de²⁴⁵ her yönüyle bu olay, Hz. Peygamber'in (s) bölge siyasetine vukufiyetine işaret etmektedir. Her olasılık hesaplanmış, bölgesel güç-hassasiyet dengeleri hesaba katılmıştır. Tüm bu tedbirlerin neticesinde Habeşistan'a giden Müslümanlar Ümmü Seleme'nin anlattığı gibi orada özgür ve rahat bir ortam bulmuşlardır.²⁴⁶ Tüm bu sonuçlarında etkisiyle Kureyş boykot hamlesini uygulamıştır.

Boykotun uygulamaya konulmasıyla birlikte Haşimoğulları Hz. Peygamber'i koruma amacıyla kader birliği yapmışlardır. Bu durum Hz. Peygamber'in açık davet öncesinde onların desteğini alma tedbirinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Kabilecilik anlayışın hayatın her alanına etkilerinin olduğu bir toplumda kendi kabilesinin, Hz. Peygamber'i (s) öldürmeleri için Kureyş'e vermeyeceği kesin bir durumdur. Bu durum kabileciliğin en tipik yansımalarından olduğu gibi aynı zamanda boykotun başarısızlığa uğramasındaki en temel etkenlerdendir. Boykotun izi ve etkisi bu doğrultuda silinmeye başlamıştır. Haşimoğulları alelâde bir kabile değildi, yönetimde etkinlerdi. Diğer kabilelerle akrabalık bağları vardı. Bu yüzden Kureyş'in attığı adım tam tersine dönmüş, boykot vesilesiyle Arap yarımadasında birçok kişi Hz. Muhammed (s) ve peygamberliği hakkında bilgi sahibi olmuştur. Akraba desteğinin sağlanması tedbiri neticesinde boykot amacına ulaşmamış, aksine davetin inkişafına büyük bir ivme kazandırmıştır. Bir Arap atasözünde söylendiği gibi "*Eğer yolun sonu başı*

²⁴⁴ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 72.

²⁴⁵ Muhammed Hamidullah, "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri" çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 338.

²⁴⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 329.

gibi açık olsaydı kimseyi pişman göremezdin."²⁴⁷ Hz. Peygamber boykotun ardından Taif'e yola çıkmıştır.

Taif'e yolculuk, Hz. Peygamber'in çare arayışıdır. Ebû Talib gibi kendisini koruyan akrabalarının ölümü, büyük destekçisi hanımı Hz. Hatice'yi kaybetmesi, Ebû Leheb'in himayeyi kaldırması Hz. Peygamber ile Kureyş halkını yüz yüze getirmiştir. Bu durumlar düşünüldüğünde Mekke önderlerinin Hz. Peygamber'e karşı daha cesaretli hareket etmeleri kaçınılmazdı. Hz. Peygamber ve Müslümanlar büyük tehditlerle karşı karşıyaydı. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicret tedbirini tekrar gündemine almış olmalıdır. Taif'e, Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir gibi ashabın ileri gelenleriyle çıkmaması olayın bu aşamada büyümesini engellemiştir. Hz. Peygamber (s), Taif halkından daveti gizli tutmalarını talep ederek tedbir almak istemiş fakat talebi olumsuz sonuçlanmıştır. Devamında tekrar tedbir olarak Medine'ye giriş yapmıştır. Mut'im b. Adî ve oğulları onu korumaya alınca sert tepkilerle karşılaşmamıştır. Dolayısıyla bu olaydan, Hz. Peygamber'in (s) aldığı tedbir yeterli olmayınca yeniden tedbir aldığını çıkarmamız mümkündür. Taif yolculuğunun olumsuz sonuçlanması Hz. Peygamber'in dönüşte yaptığı yoğun tebliğ faaliyetleri ile sonuçlanmıştır.

Hz. Peygamber (s) panayırları mekân, haram ayları da tebliğ zamanı olarak seçmiştir. Bu durumu bir tedbir anlayışı olarak telakki ettik. Çünkü bu aylara kutsallık atfedilirdi. Savaşma ve kan dökme hoş görülmezdi. Dolayısıyla genel bir ateşkesin hâkim olduğu zamanlarda tebliğini insanlara ulaştırması gelebilecek tehditlere karşı bir tedbir olarak anlaşılabilir. Hz. Peygamber'in (s), Hazrec heyetine akrabalık bağlarından bahsetmesi, aralarının ısınmasına katkı sağlamış olabilir. Medine heyeti ile görüşmeler sonrasında Mus'ab b. Umeyr'i göndermesi orada İslamî tabanın oluşumunu başlatmıştır. Kısa sürede Abdüleşhel'den Müslüman olmayan kalmamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber Medine topraklarına ulaşmadan orada onu bekleyen, inanan bir yekûn oluşmuştur. Medine heyeti ile yapılan son görüşmede gelip gitmelerini azaltarak, birer ikişer gelerek, hacıların ayrıldığı bir zaman dilimi seçilerek, dikkat çekmemeleri sağlanmıştır. Böylece biat

²⁴⁷ Margoliouth, *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi*, 170.

gözlerden kaçmış, görüşmeler baltalanmamıştır. Alınan bu tedbirler Kureyş ile Müşrik Medineliler arasında bir anlaşmazlığa ve kırgınlığa da yol açmıştır. Hz. Ali ve Hz. Ebûbekir'in vadiye gözcü olarak konulması casusların tehdidine karşı engel olmuş olmalıdır. Tüm bu gizlilik ve planlar sayesinde biat gerçekleşmiş ve hicret kesinleşmiştir.

Hicret tedbirinin en genel sonucu Müslümanların dinlerini özgürce yaşamaları ve yarımada hâkim bir İslam devletinin teşekkülü olmuştur. Müslümanlar, çevrelerini saran Mekke'nin dışı kapalı gerçekliğinden kurtulmuşlardır.

Kureyş, Müslümanların hicretlerine izin vermek istememiştir. Hicretten hemen sonra Medine'yi Abdullah b. Übey kanalıyla tehdit etmeleri, Hz. Peygamber (s) hicret etmeden önce suikast tasarımları, bu duruma işaret ediyor. Buna karşı aşamalar halinde ashabın gönderilmesi tedbiri sonucunda birçok kimse hicret edebilmiştir. Gruplar halinde gitmeleri sebebiyle hem dikkat çekmemişler hem yol tehditlerine karşı yalnız kalmamışlardır. Hz. Peygamber'in (s), Hz. Ali'yi yatağına yatırması, üzerine geceliğini giydirmesi gibi tedbirler sonucunda düşman yanılmış, Hz. Peygamber vakit kazanmıştır. Hicret için deve almaları, onu uzun süre beslemeleri gibi ön hazırlıklarda, tedbir olarak anlaşılabilir. Bu hazırlıklar, Mekke'den bir anda çıkmalarını güzergâhı kolayca takip etmelerini sağlamıştır. Hz. Peygamber'in herkesin bunaldığı bir saatte bilinen âdetinin aksine bir zamanda Hz. Ebubekir'in evine gelmesi, başına bir örtü sarması dikkatlerden kaçmasına imkân sağlamış olmalıdır. Güzergâh Hz. Ebûbekir'in evinde dahi kimseye açıklanmamıştır. Sonucunda Kureyş eve gelmiş ve kimse onlara nereye gittiklerine dair cevap verememiştir. Ters istikamete sapmaları onların tamamen yanlış güzergâhlarda aranmasına dolayısıyla bulunamamalarına imkân vermiştir. İhtida etmese de güvenilir bir rehber başvurmaları ve hatta kanaatimizce rehberle daha önce temas kurmaları -çünkü o gün bir anda hazır olması oldukça manidar- hicret ekibinin güzergâhı kontrol altına aldığına işaret ediyor. Âmir b. Führeyra yoldaki izleri silmiş, Abdullah b. Ebûbekir Mekke'de olup bitenler hakkında bilgi getirmiş, Esmâ bt. Ebûbekir yemek getirmiştir. Böylece Kureyş adeta çaresiz kalmıştır. Bu tedbirler, hicretin başarıya ulaşmasına etki etmiştir. Üç gün sonra ortalık

sakinleşince yola koyulmaları daha rahat seyahat imkânı tanımış olmalıdır. Kureyş'in, bilinen güzergâhı çevre Arap kabileleri ittifakıyla arayacağı tahmin edilmiştir. Bu sebepten dolayı bilinmeyen yollar, ters istikametler, meşhur yol rehberleri gibi birçok tedbir yürürlüğe konmuştur. Sonucunda, Kureyş gerek işin plan safhasında gerek uygulama safhasında saf dışı bırakılmış ve her ayrıntıya dikkat edilmiştir. Süraka ile inatlaşmadan, çekişmeden sözün güzeli ile uyarması tedbiriyle, Süraka ihtida etmiş ve hatta arkalarından gelecek kimseleri yanlış yollara saptırmıştır. Gece gizlenip gündüz ilerleme tedbiri almışlar böylece bilinmeyen hicret güzergâhından sapmamışlardır. Hz. Peygamber (s), Harre mevkiinde ensarı çağırmıştır. Böylece şehir içi unsura gözdağı verilmiş, destek şehre girilmeden sağlanmıştır. Kişi eşyasıyla beraberdir diyerek kimseyi kırmadan Ebû Eyyûb'un evine geçilmiştir.

II. BÖLÜM: HZ. PEYGAMBER'İN MEDİNE DÖNEMİ

TEDBİR UYGULAMALARI

Medine'yi davetin merkezi haline getiren Hz. Peygamber (s), bu topraklara geldiğinde bölgenin durumu, Mekke'den oldukça değişik bir görünüm arz etmekteydi. Mekke'de Arap kökenli kabilelerin hüküm sürdüğü bir hayat vardı. Arap olmayanlar olsa da onlar toplumda az sayıdaydılar. Medine'de ise Araplar ile ehl-i kitaptan Yahudiler yaşamaktaydı. Yahudi tüccarlar bölgede ticarete yön vermiş, Araplar ise tarım ve ziraat ağırlıklı ekonomik kesimi oluşturmuşlardır. Yahudiler, şehrin ticari hayatına hâkim olmakla kalmamış, Evs ve Hazrec ile ittifak kurmak kaydıyla zaman zaman birbirlerine karşı cephe almalarını sağlamışlardır. Evs ve Hazrec arasında meydana gelen Buâs savaşlarının²⁴⁸ izleri henüz silinmemişti. Mus'ab b. Umeyr Medine topraklarına ulaştığı zaman, Evs ve Hazrec'in birbirlerinin arkasında namaz kılmamaları bu durumu teyit etmektedir. Devam eden ayrışmaların şekillendirdiği toplumsal yapıya muhacirler de katılmıştı. Bu bakımdan toplumda oldukça fazla gruplaşma mevcuttu. Aynı zamanda muhacirler ve Hz. Peygamber'in (s) Medine'ye intikali ile beraber münafık olarak adlandırılan bir grup daha teşekkül etti. Bu anlamda Medine topraklarında güç dengelerinin değişiklik gösterdiği politik bir manzara olduğu anlaşılmaktadır. Şehrin atmosferi genel hatlarıyla bu durumdaydı. Bu durum, Hz. Peygamber'in (s) son derece stratejik hareket etmesini gerekli kılıyordu. Kriz her an nüksedebilir, gelişmeler çıkmaza girebilirdi. Bu anlamda uygulamaya koyduğu stratejiler tek bir boyutta ilerlememiş, farklı yaklaşımları gerekli kılmıştır. Bu stratejilerden tedbir; yeni bir toplumun inşasında, siyasi süreçlerin inkişafında ve ekonominin gelişiminde uygulanmıştır. Hz. Peygamber Medine'ye ulaştığında söz konusu kırılğan toplum yapısını müşahede etmiş olmalı ki ilk yaptığı uygulamalar, toplumsal birliği sağlama öncelikli olmuştur. Toplumsal mahiyette atılan her adımın, yürürlüğe geçirilen neredeyse her uygulamanın altında yatan tedbiri

²⁴⁸ Asri Çubukçu, "Buâs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1992), VI/340.

anlayış olduğu anlaşılmaktadır. Bu genel tespitlerden sonra uygulamaları ele alabiliriz.

1. Müslümanların Toplumsal Bütünlüğünün İnşasını Sağlamaya Yönelik Tedbir Uygulamaları

1.1. Muhacir-Ensar Kardeşliğinin Tesisi

Hicretin Medine topraklarında tamamlanmasıyla beraber İslam davetinin önünden büyük engeller kalkmıştır. Bununla birlikte farklı engeller, durumlar yok değildi. Hz. Peygamber (s) Medine topraklarına hicret ettiği zaman yeni bir toplum oluşturmanın adımlarını atarak bu engelleri aşmaya çalışmıştır. O gün için Medine’de Münafıklar, Yahudiler, Evs ve Hazrec kabilelerinden inanan ve inanmayan Arapların mevcut olduğundan bahsetmiştik. Bu heterojen atmosferde kurulacak yeni devletin üyelerinin birbirine güvenmeleri, bağlanmaları gerekmektedir. Çünkü içte ve dışta yeni devlete sıcak bakmayanların sayısı azımsanmayacak kadar çoktu. Bu sebepler neticesinde Hz. Peygamber (s), toplumsal alanda ilk dönüşümleri gerçekleştirmiştir. Hz. Peygamber’in (s) zorlu görevler karşısında, esaslı bir kadro kurma stratejisine Mekke döneminde şahit olmuştuk. Medine döneminde de bu mahiyette bir kadro girişimi olmuştur. Birlikte yaşamının getireceği krizler bu bağlamda defedilmeye çalışılmıştır.

Toplumsal değişim ve dönüşüm adına yapılan uygulamalardan birisi şüphesiz muâhâttir. Arapça da “uhuvve” kökünden türeyen muâhât insanların birbirleriyle kardeş olmasını ifade eder.²⁴⁹ Hz. Peygamber (s) yeni toplumun inşa ve ihdasında attığı ilk adım muâhâttir. Hz. Peygamber (s) Medine’ye geldiği ilk anda bu kardeşlik akdini yürürlüğe almamıştır. Müslümanları direkt kardeş yapmamış, hicretten sonra altı ay kadar beklemiş ve ortak özellikleri olanları kardeş ilan etmiştir.²⁵⁰ Bekleme süresinde Hz. Peygamber (s) tarafından yapılan tespitler karşımıza birer tedbir olarak çıkmaktadır. Peki, neye karşı bir tedbir?

²⁴⁹ Hüseyin Algül, "Muâhât" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2005), XXX/308-309.

²⁵⁰ Saffet Sancaklı, "Hz. Peygamber’in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi" (Konya: Sünnetin Bireysel ve Toplumsal Değişimdeki Rolü, 2007), 52-72.

İnsanların kişisel özellikleri dikkate alındığı zaman birbirine zıt karaktere sahip iki kişinin istisnalarıyla beraber genelde uyumsuzluk içinde olduğu bilinmektedir. Muâhât gibi dinamik hüviyet kazanması hedeflenen toplumsal yapının inşasında da Hz. Peygamber (s), kişilik özellikleri uyum içinde olacak kişileri kardeşleştirmiştir. Hz. Peygamber (s), kitlesini bir binanın birbirleriyle iç içe tuğlaları gibi bağlamıştır.²⁵¹

Altı aylık süre zarfının bitiminde Hz. Peygamber (s), muhacir ve ensar arasında bir kardeşlik tesis etmiştir.²⁵² Enes b. Mâlik'in (ö. 93/751) evinde gerçekleşen²⁵³ bu anlaşmaya göre, aralarındaki kardeşlik hak ve eşitlik üzere olması yönünde,²⁵⁴ hatta birbirlerine varis olacakları şekilde düzenlenmiştir. Fakat rivâyetlerin devamında aktarıldığı üzere bu mirasçı olma durumu Bedir Savaşı sırasında neshedilmiştir. Genel kabule göre yaklaşık 100 kişinin bu anlaşmaya dâhil olduğu ifade edilmiştir.²⁵⁵ Kaynaklarımızda bu ahitleşmeye katılan kişilerin kimler olduğu aktarılmıştır.²⁵⁶ Rivâyetlerde daha detaylı bilgilere rastlamadığımız muâhât antlaşması ile amaçlanan tedbirlerini ele almak gerekmektedir.

Bilindiği üzere Medine topraklarında ensar, muhacir, Yahudiler ve diğer Araplar ikamet etmekteydi. Medine dışında Kureyş tehdidi hala devam etmekteydi. Kurulması hedeflenen İslam devletinin bu unsurlarla mücadele etmesi zorunluluktaki. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendi unsurlarını birleştirme adımını attı. Zihniyet birliği sağlandı. Böylece hem iç hem dış unsura karşı alınan tedbirlerden birisi muâhât olmuştur. Öte yandan ensar kendi içerisinde kabilecilik anlayışına sahipti. Gelen muhacirlerle beraber, toplumun kabilecilik anlayışına sahip olması, Medine devletinin daha kurulmadan yıkılması anlamına gelmekteydi. Bunun için muahat söylemiyle kabileciliğe karşı tedbir alınmıştır. Bir

²⁵¹ Önkâl, *Rasulüllah'ın İslam'a Davet Metodu*, 91.

²⁵² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 146; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 204; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 559.

²⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 205; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, 1/ 322.

²⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 204; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 318.

²⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 204; İbn Kayyım, *Zâdü'l-meâd*, 3/ 56.

²⁵⁶ İbn Habîb, *Kitabü'l-Muhabber*, 71-74; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 318-319; İbn Seyyidünnâs, *Uyünü'l-eser*, 1/ 323-325.

diğer problem muhacirlerin topluma entegre olmasıydı. Hz. Peygamber kardeşlik akdiyle onları topluma kazandırmıştır.

Muâhâtın ihdası ile Hz. Peygamber (s), ensarın var gücüyle fedakârlığına rağmen muhacirleri zirai işlere bulaştırmamıştır.²⁵⁷ Hz. Peygamber'in (s) bu kararında çeşitli tedbirler mevcuttur. Bize göre bunun ilk nedeni gazvelerin vuku bulacağıının öngörülmesi ve bu sebeple muhacirlerin gazvelere iştirakidir. Tarihsel verilere göre de Bedir'den önce meydana gelen gazve ve seriyyelerde muhacirler dışında ensar çok fazla yer almamıştır. Bu açıdan dikkat edildiği zaman muhacirlerin ziraatla uğraşmaları emek ve süreç gerektiriyordu. İç ve dış tehlikelerin mevcudiyetine karşı hazırlığın zorunluluk gerektirdiği dikkate alınırca, ilk aşamada bu işlerden uzak tutulmaları daha anlamlı bir hâl almaktadır. Bununla birlikte bir sebepten savaşıardan elde edilen ganimetlerden ilk aşamada muhacirleri faydalandırıp ekonomik dengeyi sağlamaya yönelik olabilir. Zengin'e göre bir diğer sebebi de İslam'ı içselleştirmiş olan muhacirlerin, İslam ile yeni tanışmış ensara göre bu seferlere çıkması daha anlamlıdır.²⁵⁸

1.2. Mekânsal Bütünleşmenin İhdası: Mescid ve Suffa Gölgeğinin İnşası

Fiziksel çevre, içinde yaşayanların geleneklerini, kültürlerini, değerlerini, yargılarını, dünya görüşlerini ileten ve etkileyen bir ortamdır ve pek çok anlamı bünyesinde barındırır.²⁵⁹ Hz. Peygamber'in (s) Medine topraklarına geldiği zaman inşa ettirdiği mescid de bu anlamda toplumu ve o topluma mensup bireyleri etkilemiştir. Mekân olarak mescid ve olgu olarak muâhât birbirine mündemiç iki ana omurgayı temsil etmektedir. Toplumda, İslam'ın taban bulması ve o tabanın etkilenmesine yönelik atılan adımlardır. Söz konusu adımlar ile zihniyet değişim ve dönüşümü, yeni kurulan devletin teşekkül aşamasında itici güç olmuştur. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s) inşa ettiği Mescid önemli dönüm noktalarından birisidir. Mescidin inşa edilme safhasında ve devamında çok yönlü uygulamalar

²⁵⁷ Ekrem Ziya el-Umeri, *Medine Toplumunu*, çev. Nureddin Yıldız (İstanbul: Risale Yay., 1988), 58.

²⁵⁸ Fethullah Zengin, *Ensar Kitabı & İslam Tarihinde Ensar* (İstanbul: Ensar Yay., 2015), 82.

²⁵⁹ Sevcan Güleç Solak, "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2017), 13-37.

olmuştur. Bu uygulamaların stratejik tedbirler yönünden değerlendirilmesi ve üzerinde durulması gerekmektedir.

Hz. Peygamber'in (s) inşa ettirdiği mescid, konum olarak şehrin merkezinde yer almaktadır.²⁶⁰ Kuruluş aşamasında, bir harekât merkezi olacağı için şehrin orta kısımlarına konumlandırılmış olması muhtemeldir. Rivâyetlere göre Hz. Peygamber'in (s) devesi, ilk olarak Benî Neccâr'dan iki yetimin arazisine çökmüş,²⁶¹ Hz. Peygamber'de (s) onlardan bu araziyi satın almıştır.²⁶² Sehl ve Süheyl adında bu iki yetimin bakımını Muaz b. Afra, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Esad b. Zürare üstlenmiştir.²⁶³ Burada dikkatimizi çeken bir husus olmuştur. Devenin Benî Neccâr'dan olan kimselerin arazisine çökmesi, Hz. Peygamber'in (s) o araziyi satın alması, iki yetimin bakımı konusunda aktarılan isimlerin hepsinin Benî Neccâr'dan olması kanaatimizce tesadüf değildir. Hatta Hz. Peygamber'in (s) mescid tamamlanana kadar, dedesi tarafından akrabaları olan²⁶⁴ Benî Neccâr'a mensup Ebû Eyyûb'un²⁶⁵ evinde kalması da bu bağlamda tesadüf değildir. Hz. Peygamber'in (s) devesi serbest bırakıldığında hayırlı bir yer olması için dua ettiğini,²⁶⁶ Medine de Hz. Peygamber'i (s) korumaları ve kimseye müdahale ettirmemeleri,²⁶⁷ Hz. Peygamber'in (s) onlara, temsilciniz benim demesi²⁶⁸ hayli dikkat çekicidir. Tüm bunları genel çerçevede değerlendirdiğimizde, kanaatimizce mescidin kuruluş aşamasında da akrabalarından destek alınması tedbir olarak uygulanmıştır. Mekke döneminde tecrübe edilen bu hususun Medine döneminde de göz ardı edilmediği kanaatindeyiz.

Mescid bu sadeliğine rağmen, teşekkür eden yeni devletin iç ve dış problemlerinin çözüldüğü bir yerdi. Bunu maddî imkânsızlıklar ve mekânın etkin

²⁶⁰ İbn Havkal Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî, *Sûretü'l-arz* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1992), 37.

²⁶¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 137; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 205.

²⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 205; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 531.

²⁶³ Semhûdî Ebû'l-Hasen Nürüddîn Ali B. Abdillâh b. Ahmed, *Vefâ'ü'l-vefâ bi ahhâri dâri-l-Mustafâ*, 3 c. (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/ 323-324.

²⁶⁴ İbrahim Sarıçam, "Benî Neccâr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yay., 2006) XXXII/ 480-481.

²⁶⁵ Hüseyin Algül, "Ebû Eyyûb el-Ensârî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1994), X/123-125.

²⁶⁶ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1/ 322.

²⁶⁷ Munîr, *Fıkhu's-Sire*, 13.

²⁶⁸ Munîr, *Fıkhu's-Sire*, 13.

kullanımı ile alakalı bir durum olarak değerlendirmek gerekir. Hz. Peygamber'in (s) ilk anlarda mescidi inşası onun devletin oluşum aşamasında planlı ve stratejik bir metotla hareket ettiğini göstermektedir.²⁶⁹

Devlet yönetiminin yanı sıra kabileler, elçiler burada kabul edilirdi.²⁷⁰ Gazve ve seriyyelerin yönetimi, stratejisi burada kararlaştırılırken,²⁷¹ savunma planlarının yapıldığı, askerî harekât öncesi kumandanların gerekli malumatı Hz. Peygamber'den (s) aldığı, yaralı askerlerin tedavi edildiği bir yerdi.²⁷² Bu minvalde askeri hareketlerin oluşum, gelişim ve stratejileri mescidde belirlenmiştir. Komutan gerekli malumatları vermiş, istişareye başvurmuştur. İstenmeyen sonuçlara karşı herkesin görüşünün alındığı bir ortam oluşturulmuştur. Devletin merkez binası olmuş, gelen elçi ve heyetlere de Medine'nin yönetim merkezinin de mescid olduğu gösterilmiştir. İktisadi açıdan da bir merkez olan Mescid-i Nebi'de bir beytülmal oluşturulmuş, fakat başıboş bırakılmasına izin verilmeyerek başına Hz. Bilal geçirilmiştir.²⁷³ Bu da karşımıza iktisadî açıdan bir tedbir uygulaması olarak çıkmaktadır. Ayrıca günde beş vakit bir araya gelen Müslümanlar için bir sosyalleşme ve güven ortamı sağlamıştır.²⁷⁴

Mescid aynı zamanda bir ilim merkezi olmuştur.²⁷⁵ İlim öğretiminde, Suffe ehli ön plana çıkmıştır. Suffe, Mescid-i Nebi'nin bitişiğinde yapılmış bir gölgeliktir. Burada ilim tahsil etmek isteyenler, daha çok kimsesiz muhacirler, bekârlar vardı.²⁷⁶ Hz. Peygamber (s) Medine'ye gelenlerin bakımını üstlenecek bir Müslümana yönlendirmiş, öyle birini bulamazsa Suffe'ye yerleştirmiştir.²⁷⁷ Bu anlamda yanına gelen herkesi kabul etmiş ve misafir edilmeleri için çeşitli

²⁶⁹ Önkal, *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*, 101.

²⁷⁰ Mahfuz Söylemez, "Hz. Peygamber'in Bir Günü Üzerine", *İslami İlimler Dergisi* 1 (2006), 69-84.

²⁷¹ Zengin, "Hz. Peygamber Dönemi Medine'sinde Mescidin Sosyal ve İdari Rollerini Üzerine", 831-838.

²⁷² Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 138.

²⁷³ Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 137.

²⁷⁴ Fethullah Zengin, "Hz. Peygamber Dönemi Medine'sinde Mescidin Sosyal ve İdari Rollerini Üzerine", ed. Fikret Karaman vd. (Uluslararası Cami Sempozyumu, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 831-838.

²⁷⁵ Gazalî Muhammed, *Fıkhu's Sire Resulullah'ın Hayatı*, çev. Rasul Tosun (İstanbul: Risale Yay., 2016), 183.

²⁷⁶ Sarıçam, *H. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 140.

²⁷⁷ Sallabi, *Siyer-i Nebi*, 508.

tedbirleri almıştır. Gündüz okul olan Suffe, gece yatakhaneye dönüşmüş ve kimsesiz Müslümanları koruma, barındırma tedbirleri ile de temayüz etmiştir.²⁷⁸ Ashaba burada eğitim verilmiş,²⁷⁹ bu eğitimden meşhur dini davetçiler çıkmıştır. Burada yetişen Suffe ehli çeşitli kabilelere davet amacıyla gönderilmiştir.²⁸⁰ Bu anlamda Hz. Peygamber (s) aslı görevi olan davetin yayılmasında, dini bilgilere vâkıf bir ekip oluşturacak tedbirler almıştır. Kur'ân'ın nazil olmaya devam ediyor olması, kişilerin yanlış algılamalarına yol açılmaması adına doğrudan Hz. Peygamber'den (s) ilim öğrenmeleriyle, yakîni bilgi sağlanmıştır. Davetçiler tıpkı Dâru'l-Erkam'da olduğu gibi burada da yetiştirilmiş, dinin anlatım ve doğru aktarımı aşamasında Peygamberî tedbirler alınmıştır. Diğer taraftan Suffe ehli acil ve beklenmedik durumlarda Hz. Peygamber'in (s) yanında küçük bir koruma birliği görevi görmüştür.²⁸¹ Bu bağlamda Hz. Peygamber'i (s) koruma tedbirleri de devam etmiştir.

1.3. Medine Vesikasında Tedbir Anlayışı

Hz. Peygamber (s), Medine'ye hicretiyle beraber toplumsal dayanışmayı sağlayacak bir uygulamaya imza atmıştır. Kaynaklarda “müvâdaa, muâhede” gibi isimlendirilen bu uygulama günümüzde “Medine Vesikası” olarak literatüre geçmiştir. Medine Vesikası ile Hz. Peygamber (s), şehir içinde varlığını sürdüren Müslümanlar ve diğer gruplarla anlaşma, sözleşme yapmıştır.²⁸² Vesika metninde en başta kitap/sahîfe kelimeleri sekiz defa kullanılmaktadır. Söz konusu kelimeler bir mantık bütünlüğü içinde külli kaideleri ihtiva eden yazılı metinler için kullanılır. Bu itibarla vesika, kendi çağında yazılı hukukun en büyük örneğini teşkil etmektedir.²⁸³ Bu bağlamda bir anayasa şeklinde olduğu ifade edilebilir. Tarihlendirme konusunda ihtilaf barındıran bu anayasa, kimi araştırmacılara göre H. 1./ M. 622 yılda yürürlüğe koyulmuştur.²⁸⁴ Bu anayasanın tüm maddelerine

²⁷⁸ Ahmet Gökdemir, *Devlet Başkanı Olarak Hazreti Muhammed (sav)* (İstanbul: Siyer Yay., 2015), 150.

²⁷⁹ Söylemez, “Hz. Peygamber'in Bir Günü Üzerine”, 69-84.

²⁸⁰ Gökdemir, *Devlet Başkanı Olarak Hazreti Muhammed (sav)*, 151.

²⁸¹ Gökdemir, *Devlet Başkanı Olarak Hazreti Muhammed (sav)*, 152.

²⁸² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/143; Belazürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/341.

²⁸³ Mustafa Kelebek, “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2000), 325-374.

²⁸⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 168.

değirmek konumuzun kapsamını aşmakla beraber kırk yedi ya da elli iki²⁸⁵ maddeden müteşekkil olduğunu belirtelim.²⁸⁶ Bu anayasanın maddelerinin arka planında yer alan tedbir anlayışına geçmeden, oluşumuna zemin oluşturan durumları incelemek konumuzu daha da belirginleştirecektir. Böylece vesikanın bu sebeplere dönük alınan bir tedbir olup olmadığı netleşecektir.

Hz. Peygamber'in (s), hicret ettiği dönemde tüm orta Arabistan'da devlet geleneği yoktu.²⁸⁷ Medine'ye ulaştığında durumun farklı olmadığı, merkezi otoriteden yoksun,²⁸⁸ düzensizliğin hâkim olduğu²⁸⁹ bir toplumla karşılaşmıştır. Eklektik yapılara sahip olmaması, Medine'yi merkez tayin eden Hz. Peygamber'in (s) hedeflerine uymayacağı gerçeğine götüren kaçınılmaz bir durumdur. Bu durum anayasa hazırlanmasına götüren sebeplerden biridir. Diğer taraftan Mekke dönemi tecrübesinden hareketle, Medine döneminde gücü elinde bulundurmak, davetin inkişafında zorunluluk mesabesinde. Şehir içi temsil sahasında inisiyatifin Müslümanların elinde olması birçok engeli takılmamak anlamına gelmektedir. Bu sebepler de anayasanın oluşumuna katkı sağlamış olabilir. Öte yandan davetin âlemşümül boyuta ulaşması, toplumsal anlamda birliktelik gerektiriyordu. Davetin toplumda taban bulunmasıyla beraber, inşa edilen devletin dışa dönük atacağı adımların önü açılacaktır. Yanı sıra davetin devamı açısından gerekli olan şehrin güvenliği de bu yolla sağlanacaktır. Tüm bu sebepler ışığında toplumun her kesimine hitap eden, tüm tarafların mutabık kalacağı maddeleri içeren bir anayasa hazırlanmıştır. Bu anayasa ile kabileden şehir devletine geçiş sağlanmıştır.

Vesikanın maddeleri tedbir anlayışı açısından çok önemli olan ekonomik, siyasi, toplumsal ve hukuki düzenlemeleri içinde barındırmaktadır. Bu durumu bazı örneklerle açıklamak yerinde olacaktır. Vesikaya göre; Müminler tek bir

²⁸⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 168.

²⁸⁶ Tüm maddeler için bkz: Mustafa Özkan, "Medine Vesikası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay. 2019.), Ek II, 212-215.

²⁸⁷ Mehmet Salih Arı, "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu", ed. Mehmet Ali Kapar, *İstem Dergisi* Ek 1 (2008), 211-227.

²⁸⁸ Adem Apak, "Hz. Peygamber'in (sav) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine", ed. Mahfuz Söylemez (Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu, Çorum: İslami İlimler Dergisi Yay., 2007), 315-324.

²⁸⁹ Adem Apak, *Siyer Araştırmaları* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 246.

yumruk gibidirler ve ümmeti oluştururlar.²⁹⁰ Bir diğer maddeye göre ise bir mümin herhangi bir mümini kâfir uğruna öldürmez ve ona karşı, kâfire yardım etmez.²⁹¹ Diğer madde de Müslümanların birbirlerini ağır mali yükümlülükler altında bırakmamaları vurgulanmıştır.²⁹² Aktarılan maddelere göre, Müslümanlar arası ümmet mefhumunun ön plana çıkarılarak toplumsal bütünlüğü sağlamaya yönelik tedbir alındığını ifade edebiliriz. Diğer unsurlara karşı sağlanan bu birlikteliğe göre müminlerin, diğerlerine karşı insicam içinde olacağı bildirilerek siyasi-toplumsal düzlemde gayri-müslim unsura gözdağı verilmiştir. Mali yükümlülükler karşı alınan madde de ayrıca dikkat çekmektedir. Bu maddeye göre İslam çatısı altında toplanan insanlar arasında dayanışma sağlanması amaçlanmış ayrıca inananlar arasında denge unsuru gözetilmiştir. Ekonomik amaçla alınan bir tedbirin toplumsal yapı ile bir bütünlük sağladığını belirtmemiz gerekir.

Vesika, diğer yönden Yahudilere yönelik çeşitli maddeleri ile dikkat çekmektedir. Buna göre, Yahudilerden bu anlaşmaya tabi olanlara zulüm ve baskı uygulanmayacaktır.²⁹³ Bir diğer maddeye göre Yahudiler devam eden savaşlarda masraflara ortak olacaklardır.²⁹⁴ Atçeken bu maddeler bağlamında, Hz. Peygamber'in (s) müşrik Araplar yanında yeni bir Yahudi cephesinin, Müslümanlara karşı açılmasını önlediğini ifade etmektedir.²⁹⁵ Bu bağlamda Hz. Peygamber (s) oldukça stratejik bir hamle ile Yahudileri bu anlaşmaya dâhil etmiş, dinlerini özgürce yaşama fırsatını onlara sunarak gelebilecek çeşitli itirazların önüne geçmiştir. Yahudilerin İslam davasına her ne kadar karşı oldukları²⁹⁶ belli olsa da söz konusu kabilelerden bazıları ittifakları bozarken bile ilk anda bu vesikayı akıllarına getirmişler ve geri durmak istemişlerdir. Bu anlamda ilk aşamada var olan düşmana yenisinin eklenmesinin önüne geçilmiştir. Bir diğer

²⁹⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 144; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 556.

²⁹¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 144; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam, *Kitâbü'l-Emvâl* (Mısır: Darü'l-Hedyi'n-Nebevi, 2007), 1/ 308; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 556.

²⁹² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 308; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 556.

²⁹³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 144; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 308; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 556.

²⁹⁴ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 309.

²⁹⁵ İsmail Hakkı Atçeken, "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler", *İstem Dergisi*, Ek 1 (2008), 211-227.

²⁹⁶ Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, 2/ 387.

taftan savaş masraflarına Yahudiler dâhil edilerek ekonomik boyutta uygulamalar hayata geçirilmiştir.

Vesikanın farklı boyutlardaki tedbir uygulamalarından birisi de, siyasi olma hüviyetini taşımaktadır. Bu çerçevede maddeleri incelemek oldukça önemlidir. Bir maddeye göre aralarında ihtilaf edildiği zaman müracaat edilecek makam, Allah ve Peygamberi'dir.²⁹⁷ İhtilaf bu madde çerçevesinde genel anlamda kullanılmıştır. Dolayısıyla derin siyasi anlaşmazlıklarda da, ufak tefek meselelerde de başvurulacak merci tayin edilmiştir.²⁹⁸ Bir diğer madde de bu vesikayı imzalayanlar arasında fesada sebebiyet verecek bir olay meydana gelirse, yine hakemin Hz. Peygamber (s) olacağı belirtilmiştir.²⁹⁹ Bu maddeler çerçevesinde, ihtilafların çözüleceği dini ve toplumsal otorite belirlenmiştir. Bu anlamda Medine devrinde farklı unsurlardan müteşekkil olan toplumda, Müslümanların hâkimiyeti perçinlenmiştir. Bu maddelerin bir diğer boyutu da şu olsa gerektir: Cahiliye Arap toplumunda hükümler daha çok kâhine başvurma, fal oku çekme yoluyla, kabilenin statü ve gücü ölçüsünde meşruiyet kazanarak karara bağlanıyordu. Söz konusu maddelerle oluşturulmak istenen toplumda hükümlerin menşeinin, vahiy ve akıl kaynaklı olmasına ivme kazandırıldığı gibi toplumun ifsadına yönelik tehditlere karşın tedbirler de devreye konulmuştur.

Vesikada yer alan bir diğer karar, iç ve dışta denge unsurunun gözetilmesi şeklinde temayüz etmiştir. Maddelere göre; hiç kimse Kureyş'i himaye edemez.³⁰⁰ Medine'ye karşı savaş açılıp şehre saldırı olursa, düşmana karşı savunma tüm unsurlarla yapılacaktır.³⁰¹ Bu maddeler minvalinde Kureyş'e karşı kararlı ve kolektif bir tutum izlenmiştir. Ayrıca Kureyş ile ittifak yapması oldukça muhtemel olan iç unsurlara kesin bir dille uyarı gelmiştir. Olası muhtemel olumsuz gelişmelere karşı bir tedbir alınmıştır. Diğer taraftan şehrin yakın zamanda saldırılarla yüzleşeceği realitesinden hareketle son derece stratejik bir tedbirle

²⁹⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 144; Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 308-309; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 558.

²⁹⁸ Watt, *Hiz. Muhammed Medine'de*, 271.

²⁹⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 309.

³⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 144; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/308; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 558.

³⁰¹ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 309; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 341; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 558.

toplum topyekûn bu duruma karşı seferber edilmiştir. Bu anlamda dışarıda mevcudiyeti olan tehditlere karşı toplum birliğinin sağlandığı deklare edilmiştir. Öte yandan Khanfar'a göre, vesika da muhacirlerin Kureyş olarak zikredilmesi tesadüf değildir. Kureyş saygınlığının mevcudiyeti sebebiyle bu ifade kullanılmış ayrıca Mekke'de kalanların tekelinde kalmaması amaçlanmıştır.³⁰²

Vesika bir yönüyle de hukuki ve toplumsal uygulamalar içermektedir. Buna göre Müminler, aralarında azgınlık yapana da fitne çıkarana da karşıdırlar.³⁰³ Aynı zamanda haksızlık yapan fitne çıkarana kendi çocuğu dahi olsa ona karşı olacaklardır.³⁰⁴ Bir diğer maddeye göre de kim bir suç işlerse sorumlusu kendisidir.³⁰⁵ Bu maddeler ekseninde toplumsal bütünlüğün sağlanmasının önemli adımlarından birinin adalet olduğu düşünülmüş olmalıdır. Suçun ve cezanın şahsiliği ilkesi prensip olarak benimsenmiş, olası muhtemel kan davaları ve haksız cezalandırmalara karşı tedbir alınmıştır. Yanı sıra adaletin tatbikinde meydana gelecek engellemelere karşı da tüm toplum sorumlu tutulmuştur. Tüm toplumun sorumlu tutulması aynı zamanda, suçu işleyecek kişinin tedirginliğe kapılmasına sebep olacaktır. Bu durum suç işlemesini engelleyici bir tedbir olmalıdır.

1.4. Medine'de Nifak ve Münafıklara Karşı Alınan Tedbirler

Nifak, bir insanın inanmadığına inanıyor gibi görünmesidir. İslam tecrübesi açısından kalben iman etmediği halde iman ettiğini söyleyip, buna göre davranış sergilemektir.³⁰⁶ Münafıklar ile Müslümanlar ilk defa Medine topraklarında karşılaşmıştır. Bu karşılaşma çeşitli sebeplerle tezahür eden, karmaşık olaylara zemin oluşturmuştur. Girift olmasının sebebi ise İslam'ın zâhire göre hükme varması, Münafıkların ise zahirde kendilerini oldukça iyi gizlemeleridir. Bunun en tipik yansımalarından birisi de onlara ait olan Mescid-i Dırâr'da imamlık yapmış olan bir Müslümanın bu durumu hiç fark edemediğini ifade etmesidir.³⁰⁷ Medine'de varlığı hissedilen Münafıklarla ilgili olarak Hz. Peygamber (s)

³⁰² Khanfar, *İlk Bahar*, 230.

³⁰³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 144; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 556.

³⁰⁴ Ebu Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 308; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 556.

³⁰⁵ Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/ 309.

³⁰⁶ Adnan Demircan, *Münafık* (İstanbul: Endülüs Yay., 2019), 16.

³⁰⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 164.

tarafından, hayli dikkat çekici stratejiler yürütülmüştür. Bu stratejileri Abdullah b. Übey b. Selûl, İfk Hadisesi ve birtakım gazveler özelinde incelemek istiyoruz. Tek tek her olaya inmenin konunun kapsamını aşacağı ve Hz. Peygamber'in (s) aldığı tedbirlerin benzer mahiyette olacağını belirtmemiz gerekir. Bu bağlamda kritik ve yankı bulmuş olayları aktarmak genel çerçeveyi şekillendirecektir.

1.4.1. Abdullah b. Übey b. Selûl Sorunu

Abdullah b. Übey Medine döneminin önde gelen siyasi aktörlerinden birisidir. Hz. Peygamber Medine topraklarına gelmeden önce, kavminden herkes ona itaat etmiş hatta krallık tacı bile hazırlanmıştır.³⁰⁸ Bu durum, toplumda ona karşı sempatiyle bakılmasını sağlayacak bir psikolojik üstünlük sağladığının işaretidir. Bedir Savaşı'ndan Kureyş'in zaferle çıkacağı düşüncesinde olan Abdullah b. Übey, Müslümanların zaferi sonrası yeni dine girmek zorunda kalmış ve nifak hareketini başlatmıştır.³⁰⁹ Başlatmakla da kalmamış, nifak hareketinin Medine döneminde liderliğini yürütmüştür.³¹⁰ Nifak olaylarının bidâyetiyle iç isyan hareketlerinin ana omurgası oluşmuştur. Öte yandan Hazrec kabilesine mensup olan Abdullah b. Übey'i kabilenin liderlerinden Sa'd b. Ubade şu sözlerle savunmaya çalışmıştır: *"Vallahi biz ona tacı giydirmek üzereyken sen geldin, o krallığını elinden aldın sanıyor. Bize merhamet et."*³¹¹ Bu bağlamda kabilecilik anlayışının toplumda hâlâ hatırı sayılır etkisinin olduğu anlaşılmaktadır. İşte tam da bu noktada münafıklarla Müslümanlar arasında olan kan bağı onlarla mücadeleyi zorlaştırmıştır. Nitekim Ebû Habîbe el- Ezâr, münafık olup iki oğlu ehl-i Bedir'dendir.³¹² Hz. Peygamber'in (s) Medine coğrafyasında etkili olan münafıklara karşı tedbir almada buna oldukça özen gösterdiğini ifade etmemiz gerekmektedir.

Bedir'den önce ilk büyük olay Kureyş'in Abdullah b. Übey ile iletişime geçmesidir. Onlar tehditvâri bir üslup ile Hz. Peygamber'i (s) yurtlarından çıkarmalarını emretmişlerdir. Abdullah b. Übey, arkadaşları ile bu durumu

³⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye*, 2/ 226.; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 501.

³⁰⁹ Demircan, *Münafık*, 26.

³¹⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye*, 2/ 167; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 325.

³¹¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye*, 2/ 229.

³¹² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye*, 2/ 163.

müzakere etmiştir. Durumu haber alan Hz. Peygamber (s) bunu yapmamasını yoksa zararlı çıkanın kendisi olacağını ifade etmiştir.³¹³ Muhatabın tehdit dilinden anladığı anlaşılacak ki, daha üst bir perdeden tehdit edilerek durum kontrol altına alınmıştır. Hz. Peygamber'in (s.) ileride de ele alınacağı üzere Münafıkların her hareketinden vahiy dışında da bilgi sahibi olması, onların sürekli göz önünde tutulduğu ihtimalini düşündürmektedir.

Uhud Savaşı'nda (3/625) münafıklarla oldukça çalkantılı problemler meydana gelmiştir. Savaşın başlamasından hemen önce Abdullah b. Übey ve ekibi 300 kişi ile Müslüman ordusundan ayrılmışlardır.³¹⁴ Hz. Peygamber (s) bu krizin nüksetmesinden sonra hiç taviz vermemiş, ordunun moralini yükseltmiş, savaş planının zarar görmesine engel olmuştur.³¹⁵ Ordunun ruhen çökmesine karşı psikolojik tedbirler alınmıştır. Uhud Savaşı sonrası Hz. Peygamber (s), hutbede Abdullah b. Übey'i azarlamıştır.³¹⁶ Uhud Savaşı'ndan bir gün sonra Hz. Peygamber (s) düşmanı takip amacıyla çıkış yapacaklarını, fakat sadece Uhud Savaşı'nda bulunanların bu takip işine katılacağını duyurmuştur.³¹⁷ Bu duyuruyla toplumda destekçileri en azından sevenleri olan münafıklara karşı kamuoyu oluşturma stratejisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda onların yakınlarına, kabilelerine yaptıkları davranış gösterilmiş, savaşa çağırılmayarak onlar olmadan da var olunacağı açık bir biçimde ortaya konmuştur. Bu konumda olan bir kişinin itibarını yok sayma, toplum bünyesinde uygulanabilecek en etkili tedbirlerdendir. Diğer taraftan münafıklara göre plan hazırlanıp, yarı yolda terk edilmeye karşı tedbir alınmış ve hatta vicdanlarını aklamaları için fırsat tanınmamıştır.

Benî Kaynuka'nın cezalandırılma olayında da nifak hareketleri meydana gelmiştir. Buna göre cezalandırılmak üzere bekletilen Benî Kaynuka Yahudilerinin yardımına eski müttefikleri olan Hazrec'in liderlerinden Abdullah b. Übey gelmiş, Hz. Peygamber'i (s) oldukça sıkboğaz ederek onların mevalisi olduğunu ifade

³¹³ Talat Koçyiğit, "Abdullah b. Übey b. Selül" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay, 1988), 1/139-140.

³¹⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 27; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 385.

³¹⁵ Demircan, *Münafık*, 32.

³¹⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 69.

³¹⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/65.

etmiş ve onları serbest bıraktırmıştır.³¹⁸ Ölüm cezaları bu girişimle affedilmiştir. Fakat bununla yetinmeyen Abdullah b. Übey, onların kalelerinden çıkarılmamalarını sağlamak istese de buna karşı tedbir alınmıştır. Abdullah b. Übey Hz. Peygamber (s) ile onların kalelerinde kalması için tekrar görüşme talep etmiş, fakat kapıda Hz. Peygamber'in (s) koruması olan Uveyym b. Saide ona izin olmadan giremeyeceğini söylemiştir. Israr edince de kafasını duvara vurmak suretiyle onu dışarı atmıştır.³¹⁹ Bu olaylar ile Münafık liderin Hz. Peygamber (s) ile görüşmesinin önüne geçilerek herhangi bir taşkınlık yapması önlenmiştir. Diğer taraftan eski müttefiklerin, Müslümanları tehdit edici güç oluşturmasının önüne geçilmiştir. Benî Kaynuka'ya muhasara edilirsenez çıkmayın sizinle çarpışırız vaadi veren³²⁰ Abdullah b. Übey'in sözleri dikkate alınmayarak Medine topraklarından sürülmüşlerdir. Toplumda otoritesi azalmaya devam eden İbn Übey, itibarsızlaştırılarak topluma zarar vermesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda tedbiri merkeze alan stratejik bir planlamanın sürdüğü anlaşılmaktadır.

1.4.2. İfk Hadisesi

Hz. Peygamber (s), Benî Müstalik kabilesinin Müslümanlara karşı savaş hazırlığına giriştiğini haber alınca bir ordu ile Medine'den hareket etmiştir.³²¹ Bu savaşın gerçekleşmesinden önce ve gerçekleşikten sonra münafıkların nifak hareketleri meydana gelmiştir. Sırasıyla bunları incelemek yerinde olacaktır.

Savaş meydana gelmeden önce muhacir ve ensar arasında küçük bir anlaşmazlık meydana gelmiş, bu durum nifakın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Abdullah b. Übey burada da sahne almış, muhacirleri kastederek bunları başa getirdiklerini ifade etmiş ve muhacirlere yönelik çirkin ithamlarını sürdürmüştür. Hatta Medine'ye döndüklerinde güçlülerin zayıfları çıkaracağını söyleyerek olayı tehdit boyutuna taşımıştır.³²² Bu durumu, Zeyd b. Erkam (ö.

³¹⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 10; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 372; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 480.

³¹⁹ Vâkıdî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî, *el-Meğâzî* thk. Marsden Jones 3 c. (Beyrut: Alemlî'l Kütüb, ts.), 1/ 178.

³²⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 167.

³²¹ Ebû Amr Halîfe b. Hayyât b. Halîfe eş-Şeybânî el-Basrî, *Târih-u Halîfe b. Hayyât* thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Daru Taybe, 1985), 80.

³²² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 167.

68/688) adında genç bir sahabi Hz. Peygamber'e (s) haber vermiştir. Bunun üzerine orada bulunan Hz. Ömer, öldürmeyi teklif etse de Hz. Peygamber (s) insanlara ashabını öldürüyor dedirtmeyeceğini ifade etmiştir.³²³ Hz. Peygamber'in (s) münafıklara yönelik stratejisi burada hayli ilgi çekicidir. İfadelerinden anlaşılacağı üzere bu gruptan haberi olan hatta destekleyen bazı kimseler olduğunun farkındadır. Yeni kurulan ve Arap yarımadasının şumulüne daveti ulaştırma amacı olan bir devletin dış dünyada imajının kötü olabileceği endişesiyle bu kişilere karşı daha temkinli olunmuştur. Münafıklarla mücadeleyi zorlaştıran nokta budur. Onlar Müslüman olarak bilinir ve peygamberin ashabı olarak telakki edilirler. Bu aşamada onlara karşı alınabilecek en etkili tedbir kanaatimizce mümkün oldukça sineye çekebilme bu aşamadan sonra toplum nezdinde itibarlarını yok etmektir. Diğer taraftan kesilecek bir baş, belki de onun kabilesi içinde ukde olarak kalmasına sebebiyet verecektir. Bu anlamda stratejik zekânın örneklerini Hz. Peygamber'de (s) temaşa etmekteyiz. Hz. Peygamber (s), muhacir ile ensar arasında bir çatışma çıkabileceğini öngörmüş olacak ki olaydan sonra orduyu sabah akşam yürütmüş, takatleri kesilinceye kadar da buna devam etmiştir.³²⁴ Bu anlamda bir sonuç ortaya çıkmadan tedbir alınmış, insanların zihinlerinde kötü etki bırakması muhtemel bir olayın filizlenmesine müsaade edilmemiştir. Ordunun savaş öncesi zihninin bulanmasına karşı bedenleri yorularak dinlenme ile geçebilecek bir duruma evirilmişlerdir. Hem düşman karşısında hem de büyük emeklerle kurulmuş toplum içinde zafiyet meydana getirecek olayın olumsuz etkisi bu uygulamalarla aşılmıştır.

Bu olaydan yeterince faydalanamayan Münafıklar gazve dönüşü İfk olayını³²⁵ ileri sürmüşlerdir. Safvan b. Muattal (ö. 19/640) ordunun geri kalanlarını toparlamakla görevliydi. Hz. Aişe (ö. 58/678), kaybettiği gerdanlığını aramak için geride kalmış, Safvan'ın onu tekrar karargâha ulaştırması ise çirkin

³²³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 237; Taberî, *Târihu't-taberî*, 2/ 605-606.

³²⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 238; Taberî, *Târihu't-taberî*, 2/ 606-607.

³²⁵ Hz. Aişe seferde bindiği devesinin üzerine konulan hevdeç içinde yol almaktaydı. Onun hevdeç içinde kaldığı zannedilerek ordu hareket etti. Hz. Aişe'de ordunun kendisinin yokluğunu fark ederek geri gelmesini umarak yol üzerinde beklemeye başladı. Ordunun geride kalanlarını toparlamak için geriden gelen Safvan b. Muattal, Hz. Aişe'yi kendi devesine bindirmiş ve kendisi de yürüyerek onu ordunun olduğu yere ulaştırmıştı.

propagandaların hedefi olmuştur. İddialar Medine sokaklarında çalkalanmıştır. Buna rağmen bizzat Hz. Aişe'den gelen rivâyetlere göre, o bu iftiraya uğradığını Hz. Peygamber'den (s) değil bir kadından öğrenmiştir.³²⁶ Bu durumda Hz. Peygamber'in (s) sakinliğini koruması birtakım sebeplerle açıklanabilir. Kanaatimizce aileyi korumaya yönelik bir tedbire matuf olarak bu olayda Hz. Peygamber (s), namuslu bir kadını bu iftiradan olabildiğince uzak tutmaya çalışmıştır. Öte yandan kendisine haber getiren kişilerin hüviyeti dikkate alındığında Hz. Peygamber'in (s) bu konuda daha ihtiyatlı davrandığını düşünmekteyiz. Gelen haberlere karşı ihtiyat payı bırakarak ailesine yakın olan kişilerle istişare yoluna başvurmuştur. Hz. Peygamber (s) ailenin yakın şahitlerinden Üsame b. Zeyd (ö. 54/674) ile Hz. Ali'den görüş almış,³²⁷ iki sahabi de olumsuz bir söylemde bulunmamışlardır. Bu bağlamda öfkeyle kalkmaması, istişareye başvurması Hz. Peygamber'in tutumunu göstermektedir.

Tüm bu tedbirlere rağmen Medine'de oluşan kamuoyu devam edince Hz. Peygamber (s) insanlara bir konuşma yapmaya karar vermiştir. Bu konuşmada ailesi hakkında ileri geri konuşanları uyarmış, bahsi geçen iki kişiden de hayır dışında bir şey görmediğini ifade etmiştir.³²⁸ Bu hitap ile iftiraların önüne geçilmeye çalışılmıştır. Hutbe esnasında Evs kabilesinden Useyd b. Hudayr *bizden bu iftirayı atan varsa boynunu vuralım, Hazrec'ten varsa onun da boynunu vuralım* demiş, bunun üzerine Abdullah b. Übey'in kabilesi olan Hazrec'in kabilecilik damarı kabarmış ve neredeyse çatışma çıkacak hale gelmiştir.³²⁹ Hz. Peygamber (s), yeni sorunlara yol açma ihtimali olduğundan bizzat onları sakinleştirerek³³⁰ olayın önüne set çekme tedbirini almıştır. Daha sonra gelen âyetlerle Hz. Aişe'nin masumiyeti kanıtlanınca bir daha buna cesaret edilememesi için iftirada bulunanlara had cezası uygulanmıştır.³³¹ Hz. Peygamber'e (s) karşı husumetlere yönelik alınan tedbirler toplum ahlakını korumuştur. Toplumsal

³²⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 613.

³²⁷ Zührî, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh, *el-Meğâzi: en-nebeviyye* thk. Süheyl Zekkar (Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1981), 119.

³²⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 614.

³²⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 614-615.

³³⁰ Zührî, *el-Meğâzi*, 120.

³³¹ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 425.

infiale sebep olacak propagandaların sabırla ortadan kaldırılmasına yönelik tedbirler alınmıştır.

1.4.3. Mescid-i Dırâr

Mescid-i Dırâr, Hz. Peygamber (s) Tebük Seferi'ne (9/630) çıkmadan önce münafıklar tarafından inşa edilmiştir.³³² Daha doğrusu bu bina H. 1./ M. 622 yıldan itibaren vardı ama Tebük Gazvesi öncesi Mescid formuna getirilmişti.³³³ Münafıkların tesis ettiği bu mescid gizli nifak hareketlerinin planlanacağı son derece etkili bir yapıdır. Bu plana dönük olarak Hz. Peygamber'e (s) mescid yaptıklarını, yaşlı kimselerin burada namaz kıldığını ifade ederek, onun da burada bir kez olsun namaz kıldırmasını istemişlerdir. Bu amaçlarının sebebi, mescidlerine meşruiyet kazandırmaktır. Hz. Peygamber (s) ilk başta durumu fark edememiş, Tebük Seferi'nden dönünce namaz kıldıracağını bildirmiştir. Sefer dönüşü âyet³³⁴ ile durum Hz. Peygamber'e (s) bildirilmiştir.

Bu aşamada dikkat çekmemiz gereken bazı durumlar mevcuttur. Münafıklar Mescid-i Nebi'de faaliyetlerini sürdürmekte zorlanmışlardır. Aralarında fısıldaşarak iletişim kurmaya çalışsalar da Hz. Peygamber (s) buna müsaade etmemiş, adeta kovmuştur.³³⁵ Bu tür faaliyetleri sekteye uğrayınca faaliyetlerine devam etmek amacıyla söz konusu mescidi inşa etmişlerdir. Mescidlerin fonksiyonlarını önceki bölümde ele almıştık. Dolayısıyla bu mescidin inşası organize nifak hareketlerine zemin oluşturma, Hz. Peygamber'in (s) orada namaz kıldırmasıyla meşruiyet kazandırma, sistematik birliktelik sağlama olarak açıklanabilir. Durumun ciddi anlamda bir tehdit boyutunun olduğu açıktır. Bu yönüyle kayda değer tehdit içermesi sebebiyle, Hz. Peygamber (s) derhal sahabeden Malik b. Duşûm ve Âsım b. Adî'yi mescidi yıkmakla görevlendirmiştir.³³⁶ Bu bağlamda münafıkların faaliyetlerini yürütecekleri bir

³³² Hüseyin Algül, "Mescid-i Dırâr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2004), XXIX/272-273.

³³³ Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamberler Devrinde Nifak Hareketleri* (Ankara: TDV Yay., 2013), 155.

³³⁴ Bkz: Tevbe:113/107-110

³³⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye*, 2/ 169.

³³⁶ Belazürî, *Ensâbü'l-eshrâf*, 1/ 336; İbn Abdilberr en-Nemerî, *ed-Dürer*, 242.

merkezin oluşmasına müsaade edilmemiş, nifak olaylarının organize bir hal alıp, devleti tehdit eder duruma gelmesinin önüne bu tedbirle geçilmiştir.

1.4.4. Tebük Gazvesi

Hız. Peygamber'in (s) son askeri seferi³³⁷ olan Tebük Gazvesin'de (9/630) Müslümanlar, münafık ihanetiyle yeniden karşılaşmışlardır. Münafıklar orduyu tekrar terk etmiş, Müslümanları seferde yalnız bırakmışlardır. Hız. Peygamber (s), psikolojik rahatlama sağlama amacıyla Müslümanlara yüklerinden kurtulduklarını telkin etmiştir.³³⁸ Sefer dönüşünde mazeret beyan eden münafıklara hiçbir yaptırım uygulamadan Allah'a havale eden Hız. Peygamber (s), samimi olup sefere katılmayan Müslümanları affetmemiş, onlarla konuşmayı dahi yasaklamıştır.³³⁹ Hatta Ka'b b. Mâlik Tebük seferine katılmama sebebi hakkında açıkça gerçeği söyleyince, doğru söylediğini, gidip Allah'ın hükmünü verinceye kadar beklemesini ifade etmiştir.³⁴⁰ Tüm bu olaylar ışığında kanaatimizce Hız. Peygamber (s) ve toplumun gözü önünde dikkate alınmayacak hale gelen münafıklar için, itibarsızlaştırma stratejisi devam etmiştir. Öte yandan henüz kabileciliğin keskin bir çizgi ile yok olmadığı toplumda onların akrabalarının bir anlık tepkisi ile karşılaşılacak istenmemiş olabilir. Direkt ağır yaptırımlar uygulanması oldukça mantıksız gözükmektedir. Dönemin zamansal şartları düşünüldüğünde kapıda bekleyen düşman unsur oldukça fazladır. 8Mekân bağlamında ele aldığımız zaman, toplum içinde yaşayan bu insanların etkiye tepki anlamında içeriden gösterecekleri sistematik düşmanlık davetin imkânını, devletin oluşumunu tehlikeye atacaktır. Dışarıda düşmanla yapılacak sistematik bir iş birliğinin Müslüman toplumu çıkmaza sokma tehlikesi halen mevcuttur. Tüm bu sebepler neticesinde muhataplara daha müsamahakâr davranılmış, onların kendi kabileleri nezdinde küçük düşmesine sebebiyet verecek stratejik tedbir hamleleri uygulanmıştır. Nitekim Abdullah b. Übey'in oğlu illa babası İbn Übey

³³⁷ İsmail Yiğit, "Tebük Gazvesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2011), XL/228-230.

³³⁸ Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 444.

³³⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 111.;Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 444.

³⁴⁰ Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî* thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, 8 C. (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1994), 80 (4418); Gazalî, *Fıkhü's Sire*, 416.

öldürülecekse ben yapayım diyecek seviyeye gelmiş,³⁴¹ kabilesi bile asabiyetin etkin damarına rağmen onu öldürmeyi düşünmüştür. Hz. Peygamber (s) ise, engin rahmetiyle baba ile oğulun bu duruma düşmesine müsaade etmemiş, o bizim arkadaşımızdır diyerek,³⁴² toplumsal itibarını kaybeden münafık başının etkisini bu bağlamda adeta yok etmiştir.

Kabilesinin onu öldürmeyi düşünmesi üzerine Hz. Peygamber (s), Hz. Ömer'e onu öldürelim dediği zaman öldürselerdi karşı çıkacaklarını şimdi ise bu emri verse düşünmeden uygulayacaklarını söylemiştir.³⁴³ Geniş bir perspektiften bakıldığında söz konusu durumda zaman ve zemin bağlamında alınan tedbirlerin etkisi anlaşılmaktadır. Zamanlamanın bu kadar kusursuz oluşu, stratejik bir dehâ ile hareket edildiğini göstermektedir.

1.5. Asabiyet Anlayışına Yönelik Tedbirler

İslam'ın, doğuşundan önce ve sonra Hicaz coğrafyasında asabiyet oldukça etkiliydi. Asabe kelimesi; baba tarafından kan bağı bulunan akrabaların oluşturduğu topluluk demektir.³⁴⁴ Konumuz açısından asabiyet iki düzlemde ele alınacaktır. Bu düzlemlerden ilki; akraba üyelerinin oluşturduğu topluluk olan kabileden mevcut olan asabiyettir. Gerek Mekke gerekse Medine döneminde olsun toplumun fertlerini birbirine bağlayan nihai unsur, kabile asabiyeti olmuştur. Kabile fertlerinin hiçbirinin, kabilenin normlarını yetersiz bulmaya, onu küçümsemeye hakları olmamış,³⁴⁵ bu sebeple kabile dışında hiçbir otoriteye boyun eğmemişler ve devlet düşüncesini idrak edememişlerdir.³⁴⁶ İkinci tür asabiyet ise *chauvinism*³⁴⁷ şeklinde tezahür etmiştir. Hz. Peygamber'in (s) bu durumlara karşı geliştirdiği refleksler konumuzla irtibatlıdır. Burada asabiye dair tüm örnekleri

³⁴¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 238.

³⁴² İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 238.

³⁴³ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 239.

³⁴⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 1/ 605.

³⁴⁵ Şevki Dayf, *Târihu'l-edebi'l-Arabi : el-Asrû'l-cahili* (Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.), 62.

³⁴⁶ Abdülaziz Durî, *İlk Dönem İslam Tarihi*, çev. Hayrettin Yücesoy (İstanbul: Endülüs Yay., 2016), 75.

³⁴⁷ Şovenizm; herhangi bir ırkın kendisini diğer ırklardan üstün görme durumu şeklinde açıklanabilir. İslam'ın zuhur ettiği ortamda Arapların hem kendini başka ırklardan hem de birbirlerinden üstün görme eğilimi olduğunu ifade etmemiz mümkündür. Hz. Peygamber bu durumla Mekke döneminden itibaren karşılaştığını, Medine döneminde ise bu duruma yönelik tedbir stratejilerini uyguladığını belirtelim.

değerlendirmemiz mümkün olmamakla beraber önemi itibariyle mevzu bahis olan durumlara odaklanarak bu uygulamaların genel bir panoramasını oluşturmaya çalışacağımızı belirtelim.

Söz konusu ilk durum, kabile bünyesinde tezahür eden asabiyettir. Medine'ye hicret ile beraber Evs ve Hazrec kabileleri arasında vuku bulan Buas harbinin üzerinden çok zaman geçmemiştir. Bu iki kabile arasında asabiyetin varlığı kaçınılmaz bir durumdur. Bununla beraber Medine'ye gelen muhacir topluluğunda da her ne kadar törpülenmiş olsa da asabiyete dair izleri bir anda silinmemiştir. Hz. Peygamber (s) bu duruma ilk tedbir olarak muâhât uygulamasını ele aldığını belirtmiştik. Muhacir ve ensarı kardeşleştirmiştir.³⁴⁸ Bu kardeşleştirme genel çağrı ile olmamış, tek tek eşleştirilme şeklinde meydana gelmiştir. İşin teorikte kalmasına izin vermeyen Hz. Peygamber (s), bizzat kendisi bu uygulamayı pratiğe dönüştürmüştür. Bu kardeşliğin bir amacı da iman kardeşliği şeklinde bir üst kimliğin oluşturulmasıdır. Bu anlamda asabiyetin gücüne ilk darbe vurulmuştur. Kardeşlik anlaşmasından sonra birbiriyle sürekli rekabet halinde olan Evs ve Hazrec'in hayır konusunda yarışmaya giriştikleri belirtilmiştir.³⁴⁹ Bunun en bariz örneklerinden birisi, Ka'b b. Eşref'i Evs kabilesine mensup kişiler öldürünce, Hazrec'liler de aynı benzer düşman olan Ebû Rafî'yi öldürmek istemişlerdir.³⁵⁰ Daha önce ele aldığımız Medine Vesikası da bu bağlamda asabiyeti önlemeye yönelik uygulamalarıyla gündeme gelmiştir. Birlik mefhumu pratik bir boyut kazanmış, kabile telakkisinden ümmet anlayışına doğru giden bir yol izlenmiştir. Toplumsal bütünlüğün, İslam'ın adaleti esas alan söyleminin önünde engel olan asabiyete, bir darbe de bu vesika ile vurulmuştur. Bu iki eklektik oluşum toplumun güç dengelerini sarsmış, asabiyetin menfi yönünü minimize etmiştir. Yeni İslam toplumunun bütün bireyleri arasındaki kardeşlik, dünyevi statüleri ve zenginliklerindeki farklılıklara rağmen inanan insanları özünde taşıdıkları ortak değerlerde birleştirmiştir.³⁵¹

³⁴⁸ Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 318-319.

³⁴⁹ Adem Apak, *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 123.

³⁵⁰ Zührî, *el-Meğâzi*, 113; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/ 41.

³⁵¹ Bkz: Hamilton A.R. Gibb, *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. Kadir Durak vd. (İstanbul: Endülüs Yay., 1991), 17.

Kabileler arası asabiyet tezahürlerinin bir yansıması gazve ve seriyyelerde belirmiştir. Hz. Peygamber (s), kabileler arasındaki hassas dengeyi koruma adına savaşlarda her biriyle istişare etmiş,³⁵² Evs ve Hazrec'e birer sancak vermeyi ihmal etmemiş,³⁵³ kabilesini yüceltmek adına savaşa gelmek isteyenlere müsaade etmemiştir.³⁵⁴ Asabiyet sadece gazve ve seriyyelerde belirmediği gibi zaman zaman Müslümanların geçmişe dönük algılarından da kaynaklanmıştır. Medine toplumunda var olan Yahudiler, zaman zaman Evs ve Hazrec arasında Buas Savaşı gibi izi silikleşmeyen olayları hatırlatarak asabiyetin silikleşmeye başlayan izini belirgin hale getirmeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber (s) bu durumlara karşı direkt olay yerine intikal ederek onlara Allah'ın nimetlerini hatırlatmış, bu durumdan onları sakındırmıştır.³⁵⁵

Asabiyete dair olayların bir boyutu da muhacir cephesinde meydana gelmiştir. İncelediğimiz siyer kaynaklarına göre muhacirler asabiyetin etkisini hatırı sayılır miktarda azaltmışlardır. Bedir Savaşı bu durumun en müstesna özelliklerini taşımaktadır. Söz konusu savaş Kureyş'in, Medine ve Mekke kolunun hesaplaşmasıydı. Bu sebeple Kureyş'e mensup aileler, bu savaşta karşı taraflarda yer almışlardır. Özellikle muhacirlerin karşı tarafta bulunan yakınlarını mübarezeye³⁵⁶ çağırmaları oldukça dikkat çekmektedir.

Asabiyet tezahürünün ikinci durumunun şovenizm şeklinde tezahür ettiğini belirtmiştik. Söz konusu duruma yönelik uygulamalar bu durumu daha da netleştirecektir. Hz. Peygamber'in (s) daveti, sadece geldiği coğrafya ile sınırlı değildir. Evrensel boyutu kapsayacak şekilde inkişaf etmiştir. Dolayısıyla kurulacak devlette sadece Mekke ve Medine ehli değil, daveti kabul eden her bireyin söz sahibi olması esastır. Bu sebeple Hz. Peygamber (s), toplumsal

³⁵² Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 350.

³⁵³ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 351.

³⁵⁴ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 345.

³⁵⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 198.

³⁵⁶ Eski Arap adetlerinde var olan bu uygulamaya göre, karşıt saflarda yer alanların birbirini teke tek savaşa çağırmasına denir. Bedir savaşı bu durumun Arap yarımadasında ilk nevelerini teşkil etmektedir. Bu duruma bir örnek vermek gerekirse Hz. Ebubekir, o sıralarda henüz Müslüman olmayan ve Mekke cephesinde savaşa iştirak eden oğlu Abdurrahman b. Ebubekir'i mübarezeye davet etmiştir. (İbn Hişâm, *es-Sire*, 2/280) Bu durum asabiyetin etkisinin en aza indirildiğini hatta bazı kimseler için etkisinin tamamen silindiğini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

bütünlüğü inşa etme safhasında kardeşlik anlaşmasına Hz. Bilal gibi Arap olmayan sahabileri de dahil etmeyi unutmamıştır.³⁵⁷ Kendisi aslen Habeşlidir. Bu minvalde bir örneği de Üsame b. Zeyd hakkında vermemiz mümkündür. Kendisi aslen Yemenli olan bu sahabe Hz. Peygamber (s) tarafından ordu komutanlığına tayin edilmiştir. Buna karşı çıkan ashab, muhacir ve ensarın önderleri olduğu halde neden bu gencin seçildiğini tartışmışlardır. Hz. Peygamber (s) bu konuda itirazlara kulak asmamış, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer gibi sahabe önderlerini de bu orduya dahil etmiştir.³⁵⁸ Aynı zamanda Hz. Peygamber (s), savaş durumlarında Medine’de yerine vekil bıraktığı sahabileri toplumun her kesiminden seçmiştir.³⁵⁹ Arap unsurun yanı sıra Kıptîlere, Habeşlere, Nubyalılara³⁶⁰ önemli görevler vermiştir.³⁶¹ Veda hutbesi de asabiyyete dair uyarılarıyla hayli dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (s), Müslümanların ancak kardeş olduklarını,³⁶² kanları ve mallarının birbirlerine haram olduğunu,³⁶³ Arapların Acemlere, Acemlerin de Araplara karşı bir üstünlüğünün olamayacağını³⁶⁴ yüzbinlerce kişiye anlatmıştır.

Hz. Peygamber (s), *ister zalim olsun ister mazlum kardeşine yardım et*³⁶⁵ anlayışından toplumu, herkesin kendi sorumluluğunu üstlendiği bir anlayışa evirebilmiştir. Tüm bunlarla beraber asabiyyetin, sadece menfi tarafının olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Hz. Peygamber’i (s) Mekke’de boykottan koruyan, Medine’ye girişini destekleyen sebepler arasında da asabiyyet anlayışının etkin rolü olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla asabiyyetin müspet tarafları da mevcuttur. Bu durumu toplumsal bir gerçeklik olarak kabul etmek gerekmektedir. Hz. Peygamber (s) bu gerçekliğin menfi yönünü bertaraf etme adına tedbirler alırken, müspet

³⁵⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebevîyye*, 2/ 148.

³⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 182.

³⁵⁹ Hilal Şengül, *Hz. Peygamber'in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri* YL. Tezi (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi 2012), 9-22.

³⁶⁰ Nubyalılar, tarihi oldukça eski olan Afrika milletlerindedir. Günümüzde Mısır ve Kuzey Sudan bölgesinde, Nil havzasında hayatlarını sürdürmektedirler. Kıptî isimlendirmesi de Mısır yerli halkı için kullanılmaktadır. (Bkz: “Kıptîler” TDV İslam Ansiklopedisi Ankara: 2002, C. XXV, 424-426.)

³⁶¹ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 864.

³⁶² Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 1/ 441; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 151.

³⁶³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 3/ 1103; Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 1/ 441; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 152.

³⁶⁴ Ya'kubî, *Târihu'l-Ya'kubî*, 1/ 440.

³⁶⁵ Ebü'l-Fazl Ahmed b Muhammed b Ahmed en-Nisaburi Meydâni, *Mecmâü'l-emsâl* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1972), 2/ 334.

yönünü tamamen ilga etmemiştir. Akraba ilişkilerini ve sıla-ı rahimi, toplum bünyesini destekleyecek şekilde revize etmiştir.

2. Müslümanların Güvenliğini Sağlamaya Yönelik Askerî Tedbirler

2.1. Gayri Müslim Unsura Karşı Alınan Tedbirler

Hız. Peygamber'in Medine'de yeni bir devlet tesis etmesi doğal olarak pek çok konuyu gündeme taşımıştır. Toplumsal birliğin belli ölçüde sağlanması sistematik askeri seferlerin başlamasına zemin hazırlamıştır. Medine'yi merkez tayin eden Hız. Peygamber'in (s) siyasi otoriteyi tesis etmesinin sadece Medine içindeki unsurların kabulüyle sağlanamayacağı bir gerçektir. Söz konusu siyasi gücün tescili, yarımada bulunan unsurların kabulüyle mümkündür. Arap yarımadası o dönemde Müslümanlar dışında Yahudi, Hristiyan ve Arap kabilelerinden müteşekkildi. Bölgenin küresel güçleri ise Rumlar ve Farslardı. Dolayısıyla Medine'nin çevresinde etkili birçok unsur mevcuttu. Yoğun rekabetlerin yaşandığı, riskli çevrelerde stratejik yönetim zorunludur.³⁶⁶ Hız. Peygamber de (s) bu bağlamda siyasi otoritesini kabul ettirmek için çeşitli stratejileri uygulamıştır. Bu stratejilerden birisi de seriyye ve gazvelerin tertip edilmesidir. Terim anlamı olarak seriyye; Hız. Peygamber'in bizzat iştirak etmediği, başına komutan tayin ettiği askeri seferlerdir. Gazve; bizzat Hız. Peygamber'in (s) iştiraki ve komutanlığıyla yürütülen askeri operasyonlardır.³⁶⁷ Her ne kadar seriyyelere Hız. Peygamber (s) fiilen katılmasa da gidilecek yönden, ordunun ya da askeri birliğin görevini nasıl yapacağına kadar her durumu bizzat tayin etmiştir. Dolayısıyla seriyyeler de Hız. Peygamber'in (s) uygulamalarıyla şekillenmiştir. Seriyye ve gazvelerin stratejik amaçları; savunma, bölgede hâkim olma, daveti yayma şeklinde kategorize edilebilir. Toplamda sayıları 100'ü

³⁶⁶ Murat Çubukçu, "Stratejik Yönetim Araştırmalarındaki İlerlemeler ve Güncel Tartışma Konuları", *Mehmet Akif Ersoy Üni. SBE Dergisi* 11/27 (2019), 36.

³⁶⁷ Hüseyin Algül, "Gazve", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), XIII/488-489.

aşkın³⁶⁸ olan seriyye ve gazvelerin öncesinde ön hazırlıklar yapılır, komutan tayin edilir, sefer sırasında takip edilecek yollar belirlenirdi.³⁶⁹ İşte tam da bu süreçlerde tedbir uygulamalarının etkilerine bakmak konumuz açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda seriyye ve gazveleri; bölgesel ve küresel güçlere yönelik olmak üzere Kureyş, Yahudiler, Hristiyanlar, Arap kabilelerine yönelik incelemeye çalışacağız.

2.1.1. Kureyş'e Yönelik Gerçekleştirilen Seriyye ve Gazveler

H. Peygamber hicretten sonra vefatına kadar on dokuz gazvede bulunmuştur.³⁷⁰ İlk askeri faaliyetleri, Kureyş üzerine olmuştur. Kureyş, yarımadanın bölgesel güçlerinden biri olmasının yanı sıra lideri konumundadır. Tüm bunlarla birlikte Medine ile aralarında tarihsel bir gerginlik olduğu da malumdur. Dolayısıyla bu iki gücün karşı karşıya gelmesi kaçınılmazdır.

İlk olarak H. Peygamber (s), H. Hamza önderliğinde Kureyş kervanına yönelik bir seriyye göndermiştir.³⁷¹ İs Seriyyesi olarak adlandırılan bu seriyye de, H. 7. ayda / M. 623 otuz kişi gönderilmiş, herhangi bir çatışma çıkmamıştır.³⁷² Benzer mahiyette Ebû Ubeyde b. Haris'i H. 8. ayda / M. 623 seksen kişiyle³⁷³ Kureyş üzerine göndermiş, ok atışmaları olmuş ve dönülmüştür. H. 9. ayda / M. 623³⁷⁴ Sa'd b. Ebî Vakkas, Harrar üzerine gönderilmiş, H. Peygamber (s) o bölgenin ilerisine geçmemesini emretmiş, gündüz gizlenip gece ilerleyerek bölgeye ulaşmışlardır.³⁷⁵ Bu seriyyelerden sonra, Ebva, Buvat ve Zu'l-Uşeyre gazveleri tertip edilmiştir.³⁷⁶ Bu gazvelerde çatışma olmamış, Ebva Gazvesi'nde Benî Damre ile³⁷⁷ Zu'l-Uşeyre Gazvesi'nde Benî Müdlic ile saldırmazlık

³⁶⁸ Serdar Özdemir, *H. Peygamberin Seriyyeleri* (İstanbul: Rağbet Yay., 2001), 11.

³⁶⁹ Cafer Acar, *İslam'da Savaş* (Kahramanmaraş: Samer Yay., 2020.), 297.

³⁷⁰ Buhârî, *Meğâzi*, 90 (4471); Müslim b. El-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, 5 C. (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1412), Cihâd, 143 (1254); Tirmizî Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir, M. F. Abdulbâkî, S. Muhammed Cemil, 5 C. (Beyrut: Darû'l-Fikr, 1994) Cihad, 6 (1682)

³⁷¹ Bkz: Buhârî, *Meğâzi*, 3 (3951)

³⁷² Vâkîdî, *el-Meğâzi*, 1/9; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 6.

³⁷³ Vâkîdî, *el-Meğâzi* 1/ 10; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 6; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 215.

³⁷⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzi*, 1/ 11; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 7.

³⁷⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzi*, 1/ 11; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 7.

³⁷⁶ Bkz: Buhârî, *Meğâzi*, 1 (3949)

³⁷⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzi*, 1/ 12; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/7; Halîfe b. Hayyât, *Târih-u Hâlîfe b. Hayyât*, 56; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*. 1/ 343.

anlaşması yapılmıştır.³⁷⁸ Sözü edilen tüm askeri operasyonlar, Kureyş-Şam hattı arasında meydana gelen ticari işleyişi durdurmaya yönelik olmuştur. Jeostratejik konumu itibariyle Medine'nin bu yolun üzerinde bir yerleşke olması, Hz. Peygamber'in (s) elini güçlendirmiştir. Bu seferlerin icrasında gece gizli ilerlenmesi, belli bölgelerin ilk etapta geçilmemesinin emredilmesi, civar kabilelerle saldırmazlık anlaşması yapılması gibi askeri operasyonların uygulanış safhasında da çeşitli tedbirler dikkat çekmiştir. Bölgede siyasi gücün deklarinesine yönelik adımlar atılmış ayrıca güvenliğin tesisine yönelik tedbirler alınmıştır. Bu seferlerin neticesinde Kureyş çaresiz kalmış, kervanını Irak yolundan götürmek istemiştir ki³⁷⁹ Karade Seriyye'si de buna müdahale amacıyla düzenlenmiştir. Hicretten yirmi sekiz ay sonra meydana gelen bu seriyyede Hz. Peygamber (s), komutan Zeyd b. Harise'yi bölgeye göndermiş ve kervan ele geçirilmiştir.³⁸⁰ Kureyş'in Irak güzergâhını kullanacağından Hz. Peygamber'in (s) haberinin olması, bilinmeyen bir yolda onları baskına uğratması tedbir anlayışıyla hareket edildiğine işaret etmektedir. Kanaatimizce Mekke an be an takip edilmektedir. Kervana yönelik seferlerin yanı sıra istihbarat seriyyeleri de düzenlenmiştir. Hicretten on yedi ay sonra Nahle Seriyyesi'ne komutan tayin edilen Abdullah b. Cahş'a, Hz. Peygamber (s) bir mektup vermiş, yola çıktıktan iki gün sonra onu açmasını istemiştir.³⁸¹ Dolayısıyla düşman takip edilirken son derece gizli hareket edilmiştir. Söz konusu mektupta Kureyş'in durumunun araştırılması talimatı verilmiştir.³⁸² Temel amacı istihbarat olan seriyyede, Müslümanlar yolda Kureyş kervanı ile karşılaşınca yön değiştirmiş ve onlara baskın yapmışlardır. Baskına giden müfrezedeki askerler saçlarını kazıtmak suretiyle hac için geldiği intibasını vererek düşmanı gafil avlamıştır.³⁸³ Söz konusu seferde gizlilikle hareket edilmesi, Müslümanların şaşırtma taktikleri uygulaması, düşmanı gafil yakalamaya dönük tedbirlerdir. Cabirî, kervanın bir amacının da Kureyş ticaretinin sadece Mekke ve Şam arasında değil, komşu ve müttefik olan Taif topraklarında da

³⁷⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 9; Halife b. Hayyât, *Târih-u Hâlife b. Hayyât*, 56.

³⁷⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 197; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 33.

³⁸⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 198.

³⁸¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 13; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 411; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 12.

³⁸² Vâkıdî, *el-Meğâzî* 1/ 16.; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 411; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 12.

³⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 12.

vurulabileceğinin gösterilmesi³⁸⁴ olduğunu ifade etmektedir. Bu seriyyeler anlaşıldığı üzere, bölgede İslam devletinin varlığını hissettirme, sınırlarını çizme ve onu koruma amacıyla düzenlenmiştir. Ayrıca icra edilen askeri faaliyetlerde tedbir anlayışıyla hareket edildiği anlaşılmaktadır. Devam eden süreçte eski ve yeninin hesaplaşmaları tarih sahnesinde yerini almıştır. Bedir, Uhud ve Hendek Savaşları bu minvalde meydana gelmiştir. Bu savaşların tabiri caizse ölüm kalım niteliğinde olması onlar üzerinde uygulanan stratejilerin yoğunluğunu artırmıştır. Söz konusu stratejileri tedbir çerçevesinde incelemek oldukça önem arz etmektedir.

Hicretin on dokuzuncu ayının başında, Bedir Gazvesi meydana gelmiştir.³⁸⁵ Bu gazve, Kureyş ticaret kervanına yönelik gelişmiştir.³⁸⁶ Fakat burada asıl amacın kervanın içindeki eşyalar olmadığını, ticaretin stratejik bir hedef olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Hz. Peygamber (s), Besbes b. Amr ve Adî b. Ebû'z-Zağba'yı kervan hakkında bilgi toplama amacıyla göndermiştir.³⁸⁷ Hz. Peygamber (s) bu kervan hakkında bilgi almış, kervanda çok mal olduğunu ve az sayıda asker olduğunu bildirmiştir.³⁸⁸ Kervanın sahil yolunu takip ederek Cüheyne kabilesinin hudutlarından geçecek olması ve söz konusu sahabilerin Cüheyneli olması³⁸⁹ asabiyetin tedbir amaçlı kullanılmasının devam ettiğini ifade etmektedir. Bedir mevkiine yaklaştığında Hz. Peygamber (s) ashabı ile istişare etmiş ve burada ensarın desteğini teyit etmiştir.³⁹⁰ Ayrıca Hz. Peygamber (s), yolda karşılaştığı yaşlı adamdan Kureyş hakkında malumat almış, kendilerini ifşa etmemiştir.³⁹¹ Diğer taraftan yol esnasında develerin boyunlarından çingiraklar çıkarılmıştır.³⁹² Bedir'e gelince Hubâb b. Münzir'in tavsiyesiyle su kuyularına

³⁸⁴ Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 140.

³⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 11.

³⁸⁶ Bkz: Müslim, *Cihâd*, 30 (1779)

³⁸⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 11; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 433.

³⁸⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 421.

³⁸⁹ Elşad Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları* (Ankara: İsam Yay., 2018.), 180.

³⁹⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/ 48; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 13.

³⁹¹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 436.

³⁹² Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Yurter (İstanbul: Yeni Şafak, ts.), 35.

yakın yere konaklanmış, diğer kuyular kapatılmıştır.³⁹³ Tarafların Ramazan ayında karşı karşıya gelmelerine karşın Hz. Peygamber (s) ashaba oruçlarını bozmalarını emretmiştir.³⁹⁴ Savaş meydanına inince güneşi arkasına alan Hz. Peygamber (s), Kureyş'in yüzünün güneşe dönük olmasını sağlamıştır.³⁹⁵ Hz. Peygamber'in (s) karargâhı korunmuş,³⁹⁶ savaşın menfi sonuçlanmasına karşı uzaklaşabilme imkânı olan bir yere konumlandırılmıştır.³⁹⁷ Öte yandan savaşta “*Ya Mansur! emit!*” şeklinde bir parola belirlenmiştir.³⁹⁸ Bu bilgilerin bağlamında, tedbir anlayışına değinmek gerekmektedir. Gözcülerin seçiminde asabiyet müspet anlamda kullanılmıştır. İstişare edilerek Medine’yi savunma sözü veren ensarın olaya dahil edilmesi düşmanın sayı üstünlüğüne yönelik bir tedbir olarak anlaşılabilir. Develerin çingirakları çıkarılarak gizli hareket edilmiş, düşman unsurların, kendi yerlerini tespit etmelerine karşın tedbir alınmıştır. Diğer bir taraftan su kuyuları kapatılarak düşmana karşı savaş öncesi psikolojik üstünlük sağlanmıştır. Ayrıca güneşin geldiği açığa kadar her tedbirin düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Karargâh belirlenerek menfi sonuçlara karşı tedbir alınmıştır. Parola ise kalabalık ve karmaşanın hâkim olacağı savaştan önce belirlenerek, hata ile Müslümanların birbirlerine karşı savaşmalarının önüne bu tedbirle geçilmiştir.

Hicretin üzerinden otuz iki ay kadar bir zaman geçtikten sonra Uhud Gazvesi meydana gelmiştir.³⁹⁹ Kureyş, Bedir’in intikamını almak amacıyla yaklaşık üç bin kişiden oluşan birlikleriyle yola çıkmıştır.⁴⁰⁰ İntikamın yanı sıra itibarlarını korumak da bu savaş için bir sebepti. Onların refahları itibarlarıyla oldukça ilgiliydi ve ticaret yollarını güvene almaları gerekliydi.⁴⁰¹ Dolayısıyla bu savaş sadece iki toplumu ilgilendirmemiş, bölge toplulukların ilgisi bu savaşın üzerinde olmuştur. Abbâs b. Abdülmuttalib Kureyş’in savaşa çıktığını Hz.

³⁹³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/53-54; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/ 14; Belazürî, *Ensâbü’l-eşrâf*. 1/ 350; Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 2/ 440.

³⁹⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 48; Belazürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/ 350.

³⁹⁵ Vâkıdî, 1/ 56; Makrîzî, *İmtâ’u’l-esmâ’*, 79.

³⁹⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 55; Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 2/ 449.

³⁹⁷ Taberî, *Târihu’t-Taberî*, 2/ 440.

³⁹⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 72; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/ 13; Belazürî, *Ensâbü’l-eşrâf*. 1/ 350.

³⁹⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 199; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/ 33.

⁴⁰⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 203; İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ*, 2/ 34.

⁴⁰¹ Watt, *Hz. Muhammed Medine’de*, 40.

Peygamber'e (s) mektupla haber vermiştir.⁴⁰² Hz. Peygamber (s) mektupta anlatılanların mahiyetini öğrenmiş ve olay yerine gözcüler göndermiştir.⁴⁰³ Durumun netleşene kadar gizli tutulmasını o sırada yanında bulunan Ubey b. Kâ'b ve Sad b. Rebî'den istemiştir.⁴⁰⁴ Daha sonrasında tekrardan Hubâb b. Münzir'i Kureyş'in temerküz ettiği bölgeye göndermiş, ordunun içine karışmasını ve edindiği istihbaratın malumatını sadece kendisiyle paylaşmasını emretmiştir.⁴⁰⁵ Bilgilerin kendisine ulaşmasıyla beraber Hz. Peygamber alışlagelmiş tutumunu yineleyerek ashâbı ile istişareye başvurmuştur. Genç çoğunluk olarak adlandırılan sahabe grubunun argümanları baskın gelmiş ve Hz. Peygamber (s) şehri savunmayı düşünmesine rağmen düşmana karşı taarruza karar verilmiştir.⁴⁰⁶ Bu kararın akabinde tüm Medine gece boyu korunmuş,⁴⁰⁷ ertesi gün yola çıkılmıştır.

Savaş meydanına intikalden sonra Hz. Peygamber'in (s) karargâhı korumaya alınmış⁴⁰⁸ yanı sıra gece güvenliği için elli kişi seferber edilmiştir.⁴⁰⁹ Hz. Peygamber (s) bu savaşta çift zırh giymiştir.⁴¹⁰ Güneş açısını Müslümanların arkasına alarak bilinen taktiğini yinelemiştir.⁴¹¹ Hz. Peygamber (s) savaş öncesi Abdullah b. Cübeyr'in komutan tayin ettiği elli okçuyu Ayneyn Tepesine yerleştirmiştir. Onlara oradan öldürüldüklerini görseler dahi ayrılmamalarını sıkı sıkıya tembihlemiştir.⁴¹² Düşman birlikleri üzerlerine gelirse oklarını atlara atmalarını, böylelikle kendilerine yaklaşamayacağını belirtmiştir.⁴¹³ Savaşın devam eden sürecinde Müslümanların Kureyş'i bozguna uğratmasından dolayı ganimet alma isteğine kapılan ekip, komutanlarının ısrarlarına rağmen tepeyi terk

⁴⁰² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 204.

⁴⁰³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 206; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 34.

⁴⁰⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 204; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 383.

⁴⁰⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 207-208.

⁴⁰⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 208-214; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 34; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 503.

⁴⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 34.

⁴⁰⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 208; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 34.

⁴⁰⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 217; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 36; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 385.

⁴¹⁰ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 507.

⁴¹¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 220.

⁴¹² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 224; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 37; Buhârî, *Meğâzî*, 17 (4043); Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 507.

⁴¹³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 225.

etmiştir.⁴¹⁴ Kureyş bu fırsatı değerlendirmiş, Müslümanları arkadan vurmak suretiyle ordunun karışmasına ve geri çekilmesine imkân bulmuşlardır.⁴¹⁵ Tam bir keşmekeş ortamı oluşmuş, Müslümanlar birbirlerini parolalar sayesinde ancak tanıyabilmişlerdir.⁴¹⁶ Öte yandan tüm bu olayların yanı sıra Hz. Peygamber'in (s) öldüğü şeklinde haber yayılmış, onu bulan Kâ'b b. Mâlik olmuştur. Hz. Peygamber'i (s) bulunca bağırmış fakat Hz. Peygamber onu susturmuştur.⁴¹⁷ Sonrasında Uhud eteklerine çekilmişlerdir. Söz konusu savaş bu gelişmelerle neticelenmiştir. Hz. Peygamber (s) gözcü gönderme, istişare etme, güneşi arkasına alma ve parola belirleme gibi tedbirleri bu savaşta da yinelemiştir. Diğer taraftan çift zırh giymesi savaşın sonuçları hakkındaki öngörüsünden kaynaklanan bir tedbir olabilir. Savaş meydanında okçuları yerleştirdiği tepeyi tampon bölge tayin etmesi oldukça stratejik bir hamle olarak anlaşılmalıdır. Bu bölge devre dışı kalınca Müslümanların arka cephesi hedef haline gelmiş, saha yapılanması adeta çökmüştür. Bu olay tedbir almanın ve ona riayet etmenin önemini ortaya koyması açısından son derece önemlidir. Hz. Peygamber (s) bu aşamadan sonra da olayın gidişatını Kureyş eline bırakmamış, ensar ve muhaciri yanında toplamayı başarmış ve kendilerini korumaya alabilmişlerdir.

Uhud Savaşı, birçok yönüyle kriz yönetim dersleri barındırmaktadır. Komutanın stratejilerine riayet etmenin önemi ortaya koyulmuş, düşmana karşı savaş tamamen sona ermeden temkinli olmak gerektiğinin altı çizilmiştir. Kureyş net bir zafer kazanamama sebebiyle Medine'ye ani bir baskın planlamış ve Hz. Peygamber'i (s) öldürmeyi amaçlamıştır.⁴¹⁸ Hz. Peygamber (s) bu planı önlemek amacıyla ashabını toplayıp peşlerine düşmüş, her gece büyük ateşler yaktırmış,⁴¹⁹ ashabına gürültü çıkarmalarını emretmiştir.⁴²⁰ Bu duruma tanık olan düşmanı korku sarmış ve süratle geri gitmişlerdir. Bu hamle söz konusu düşmana karşı bir

⁴¹⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 230.

⁴¹⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 232.

⁴¹⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 234; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 387.

⁴¹⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 236; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 518.

⁴¹⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 338; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 535; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 57.

⁴¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 46.

⁴²⁰ Khanfar, *İlk Bahar*, 308.

tedbir olmasının yanı sıra Uhud'un menfi atmosferinden toplumu kurtarmaya yönelik bir girişim olma hüvyetindedir.

H. 5./ M. 627 yılda Hendek savaşı meydana gelmiştir.⁴²¹ Medine'den sürülen Benî Nadir Yahudilerinin Kureyş ve civar Arap kabilelerini kışkırtması⁴²² bu savaşın temel sebebidir. Söz konusu toplulukların savaş hazırlığına başlamasıyla beraber Huzaa kabilesi durumu Hz. Peygamber'e (s) bildirmiştir. Hz. Peygamber de (s) tekrar ashabı ile istişare yoluna başvurmuştur.⁴²³ Bu istişareler neticesinde daha önce Arapların bilmediği bir yöntem olan⁴²⁴ şehrin etrafına hendek kazma fikri kabul edilmiştir. Selmân-ı Farisî adlı sahabinin teklifiyle Sel Dağı arkalarına alınarak hendek kazımı yapılmıştır.⁴²⁵ Hendek kazısında çıkan taş gibi malzemeler düşmana atılmak amacıyla toplanmıştır.⁴²⁶ Mekkelilerin gelmesi daha öncesinden öngörülmüş, ekinler olağan vaktinden önce biçilmiş, Kureyş geldiğinde atlarına yem bulamamıştır.⁴²⁷ Diğer taraftan savaşta yer almayacak kadın ve çocukları sağlam kalelere yerleştirmişlerdir.⁴²⁸ Bu hazırlık tedbirlerinden sonra Kureyş on bin kişiyle savaş alanında temerküz etmiştir. Müslümanların sayısı ise üç bin civarındadır.⁴²⁹ Kureyş'in gelmesiyle beraber, Müslümanlar tehdit geçene kadar namaz kılmamışlardır.⁴³⁰ Hendeğin geçilmesi mümkün olan dar yerlerine okçular tayin edilmiştir. Bu savaşta da yine parolalar kullanılmıştır.⁴³¹ Savaşın devam eden safhasında, Hz. Peygamber Uyeyne b. Hısn⁴³² ile görüşme

⁴²¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 440; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 62; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 564.

⁴²² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 441-442; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 62; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 562-566.

⁴²³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 444.

⁴²⁴ Corci Zeydân, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yay., 2004), 1/ 84.

⁴²⁵ Bkz: Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 445; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 63; Buhârî, *Meğâzî*, 30 (4098-4100); Müslim, *Cihâd*, 126 (1804); Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 566.

⁴²⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 446.

⁴²⁷ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 62.

⁴²⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 63.

⁴²⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 570.

⁴³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 64.

⁴³¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 465-466.

⁴³² Uyeyne b. Hısn Fezare kabilesinin lideridir. Baskı ve yağma yapmaya alışmış bedevi liderlerden biridir. Fakat kendisine tabi olanların sayısı binlerle ifade ediliyordu. Bu sebeple Müslümanlar ona "el-ahmakü'l-mutâ" lakabını takmışlardır. (Wadah Khanfar, *İlkbahar*, 328) Hendek savaşına kendisine tabi olan bin kişiyle katılmıştır. (Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 60) dolayısıyla düşman bloğunda hatırı sayılır miktarda kalabalığa hükmetmesi Hz. Peygamber'in ona anlaşma teklifi götürmesine sebebiyet vermiştir. Söz konusu anlaşmaya göre Hz. Peygamber Medine hurmalarının üçte bir payını Uyeyne'ye teklif etmiş, o ise yarısını istemiştir. Sonunda anlaşmaya varılmıştır. Bu durumu harp hiledir sözü bağlamında oldukça olağan karşılamak gerekmektedir.

yapmış, Medine hurmalarının bir kısmını verme teklifiyle düşman bölüğünde ihtilaf çıkarmasını istemiştir. Ashabın karara itirazı sonucu bu uygulamadan vazgeçilmiştir.⁴³³ Bu aşamadan sonra Eşca' kabilesinin lideri Nuaym b. Mes'ud Müslüman olmuş, Hz. Peygamber'in (s) direktifiyle düşman bloğunda ihtilafları alevlendirmiştir.⁴³⁴ Böylece dengeler Müslümanlar lehine dönmüş, Kureyş taarruzu püskürtülmüştür. Bu muharebe de hendek kazılması, ekinlerin ve otların erken biçilmesi, savaşmayacak olanların kalede emniyete alınması, parola belirlenmesi savaş öncesi alınan tedbirler olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan düşman bloğunda ihtilafları nüksettirme hamleleri savaş sırasında alınan etkili tedbir stratejileri olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bu savaş sırasında Benî Kureyza Yahudileri ihanet etmiştir. Fakat bu konu Yahudilere yönelik seriyye ve gazveler kısmında ele alınacaktır.

2.1.2. Arap Kabilelerine Yönelik Gerçekleştirilen Seriyye ve Gazveler

Hz. Peygamber'in (s), seriyye ve gazvelerinin bir yönü de Kureyş dışında bölgede mevcut olan Arap kabilelerine karşı gerçekleşmiştir. Söz konusu kabileler hatırı sayılır miktarda kalabalık nüfusa sahipti. Dolayısıyla Müslümanlar ve onlar arasında birçok gazve ve seriyye meydana gelmiştir. Bu aşamada meydana gelmiş olan tüm savaşlara değinmemiz, konumuzun kapsam alanı açısından mümkün gözükmemektedir. Bu sebeple bazı seriyye ve gazveler üzerinden meydana gelen savaşların tedbir uygulamaları bağlamında genel panoraması çıkarılacaktır. İlk olarak Müslümanlar ve Arap kabilelerini karşı karşıya getiren sebepleri tahlil etmek gerekmektedir. Bölge ele alındığında, Kureyş-Şam arasında etkili bir ticaretin mevcudiyetinden bahsetmiştik. Bu güzergâh üzerinde birçok Arap

Düşmanı bu tarz hamlelerle çaresiz bırakmaya dönük alınan tedbirler olarak değerlendirmek gerekmektedir. Fakat tam da bu aşamada Ensar'ın ileri gelenlerinden Sa'd b. Muaz, Sa'd b. Ubâde, Üseyd b. Hudayr olay yerine gelmişlerdir. Onlar sonuna kadar çarpışacaklarını ve bu adamla anlaşmak istemediklerini net bir biçimde Hz. Peygamber'e aktarmışlardır. Hz. Peygamber bu karara saygı duymuş, kendisi de muhtemel çok istekli olmadığı bu anlaşmayı feshetmiştir. (Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 477-480) Burada dikkat çeken durum ise şudur: Kureyş bloğu bölünmeye oldukça yatkındır. Müslümanların tarafında ise böyle bir durum söz konusu değildir. Hz. Peygamber ve ashabi elbette bu durumu fark etmiş olmalıydılar. Bu aşamada anlaşmayı feshetseler bile düşmanın durumu hakkında malumat sahibi olmuşlar, düşman saflarında ihtilafları artırma yoluna gitmişlerdir.

⁴³³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 477-480; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 65; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/573.

⁴³⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 578.

kabilesinin yerleşkesi vardır. Söz konusu ticaret, kabilelerin sosyal ve ekonomik hayatını canlandırmaktadır. Ticaret kervanlarının, güzergâh üzerindeki kabilelere uğraması, yol güvenliği için onlara belli bedeller ödemesi onların ekonomik kaynaklarından olmalıdır. Tabiri caizse kabileler için ticaret, hayatlarını ışılatmaktadır. Müslümanların çeşitli baskınlarla ticaret yolunu işlevsiz hale getirmeleri, kabilelerin sosyo-ekonomik hayatlarını sekteye uğratmıştır. Dolayısıyla bu durum kabilelerin Medine'ye tepki göstermelerine sebep olmaktadır. Öte yandan söz konusu kabileler açısından, bölgede güçlü bir merkezi yönetim eksikliğinden bahsetmiştik. Bu durum, onların bir devlete bağlanması önünde engel teşkil ettiği gibi isyana başvurmalarına da ivme kazandırmıştır. Medine Devleti açısından kısmen menfi sonuçlanan Uhud Gazvesi, bölgede saldırı için hazır bekleyen Arap kabilelerine özgüven kazandırmıştır. Bu sebeplerle iki ayrı güç bölgede karşı karşıya gelmiştir.

Son duruma örnek teşkil edecek harekâtlardan birisi Katan Seriyyesi'dir. H. 35. ayda / M. 625 meydana gelen⁴³⁵ bu seriyye, Uhud Gazvesi'nden yaklaşık üç ay kadar sonra meydana gelmiştir. Uhud Gazvesi'nin neticesinde Müslümanlara karşı cesaretlenen Benî Esed kabilesi, Medine'ye saldırı planlamıştır. Hz. Peygamber (s) durumu haber alınca Ebû Seleme'yi görevlendirmiş, onlar saldırmadan saldırma kararı almıştır.⁴³⁶ Hz. Peygamber'e (s) bu girişimi haber veren kişi, bölgeyi iyi bilmesi sebebiyle kılavuz tayin edilmiştir.⁴³⁷ Ayrıca bilinmeyen yollardan bölgeye intikal edilmiştir.⁴³⁸ Dolayısıyla ani baskın, tecrübeli kılavuz tayini, bilinmeyen yolların kullanımının yinelenen tedbirler olduğunu anlamaktayız. Söz konusu savaşta başarı elde eden Müslümanlar, Uhud Savaşının menfi izlenimlerini bertaraf etmişlerdir. Kabilelere karşı güvenlik koridorunun halen etkin bir biçimde korunduğu gösterilmiş olmalıdır. Aynı zamanda etkili savunma tedbirlerinden birinin saldırı olduğu anlaşılmıştır. Bir diğer sefer Ğamr Seriyyesi'dir. Hicretin üzerinden altı yıl geçtikten sonra meydana gelen bu seriyye, yine Benî Esed üzerine düzenlenmiştir.⁴³⁹ Bu seriyyede Benî

⁴³⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 340; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 46.

⁴³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 47.

⁴³⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 342.

⁴³⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 47.

⁴³⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 550.

Esed'in gözcüsü ele geçirilmiş, develerin yerleri öğrenilmiş, düşmana ani baskın yapılarak kaçımları sağlanmıştır.⁴⁴⁰ Hz. Peygamber'in (s), Kayser'e elçi olarak gönderdiği Dıhyetü'l-Kelbî, Cüz'âm kabilesi tarafından soyguna uğramıştır. Bunun üzerine düzenlenen Hısma Seriyyesi'nde Hz. Peygamber'in (s) elçisine soygun yapan Cüz'âm kabilesi üzerine Zeyd b. Harise gönderilmiştir. Gece gizlenmek gündüz ilerleyerek onlara baskın yapmışlardır.⁴⁴¹ Zeyd b. Harise, başarıları sebebiyle, Taraf ve Hısma seriyyelerinde de komutan tayin edilmiştir.⁴⁴² Bir diğer seriyye Zatü's-Selâsil Seriyyesi'dir. Hz. Peygamber, Kudaâ kabilesi üzerine gidecek Müslümanların başına Amr b. As'ı yol üzerindeki Arap kabileleri ile akrabalığı bulunması sebebiyle tayin etmiştir.⁴⁴³ Yola çıkan müfreze gece gizlenmiş gündüz ilerlemiş, geceleri ateş yakmamışlardır.⁴⁴⁴ Söz konusu iki seferde de savaşı kazanma amacıyla tecrübeli komutan tayini, gizli bir şekilde savaş alanına intikal, akrabalık ilişkilerini müspet anlamda kullanma gibi tedbirler uygulanmıştır. Aynı zamanda gece ateş yakmamak suretiyle düşmanın yer tespitini engellemeye yönelik tedbirler alınmıştır. Arap kabilelerine karşı en önemli gazveler, Taif ve Huneyn'e yönelik olanlardır. Huneyn Gazvesi, Hevazin kabilesi üzerine H. 8./ M. 630 yılda gerçekleştirilmiştir.⁴⁴⁵ Hz. Peygamber (s) savaşa çıkmadan önce, henüz Müslüman olmayan Safvan b. Ümeyye'den zırh ve silah temin etmiş⁴⁴⁶ ayrıca Hevazin ordusunun içine casuslar göndererek malumat almıştır.⁴⁴⁷ Dolayısıyla tedbir uygulamalarına devam edilmiştir. Müslüman ordusu, savaşın ilerleyen seyrinde dağılmaya başlayınca Hz. Peygamber (s) onları bir araya getirmiş ve zafer elde edilmiştir.⁴⁴⁸ Mağlubiyetin ardından söz konusu kabile Müslüman olmuş, Hz. Peygamber de (s) onların gönlünü İslam'a ısındırmak amacıyla esirlerini bıraktığını ilan etmiştir.⁴⁴⁹ Öte yandan aynı yıl içerisinde Taif

⁴⁴⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 550.

⁴⁴¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 556.

⁴⁴² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 84.

⁴⁴³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 770.

⁴⁴⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 770.

⁴⁴⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 138; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 135.

⁴⁴⁶ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 73; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 136.

⁴⁴⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 139; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 73.

⁴⁴⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 140; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 75.

⁴⁴⁹ Zührî, *el-Megazi*, 94.

Gazvesi düzenlenmiştir.⁴⁵⁰ Taif daha önce de bahsedildiği üzere, Kureyş'in fanatik takipçisi hüviyetindedir. Hz. Peygamber (s) onlar üzerine gitmiş, kaleleri sağlam olması nedeniyle mancınık⁴⁵¹ ve debbabe⁴⁵² adı verilen savaş aletlerini kurdurmuştur. Diğer taraftan üzüm bağları yakılarak⁴⁵³ düşmana baskı uygulanmıştır. Aynı zamanda kalede mevcut olan kölelere hürriyet vaadedilmek suretiyle, on kadar kişinin düşman saflarından ayrılmasına⁴⁵⁴ zemin hazırlanmıştır. Taifliler tüm çabalara rağmen teslim olmamış, Müslümanlar şehit olmaya başlayınca ilk olarak, karargâh savaş aletlerinin etkili olduğu menzilden uzaklaştırılmış,⁴⁵⁵ sonra canı muhafaza amacıyla geri çekilmişlerdir. Arap kabilelerine karşı yapılan seferlerin sebebine yukarıda değinmiştik. Tedbir stratejisi çerçevesinde olayı ele almamız ayrıca gereklidir. İlk olarak Arap kabilelerinin eklektik bir yapıdan yoksun olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla onlara karşı yapılan ani baskınlar oldukça etkili olmuştur. Hz. Peygamber (s), Medine'ye baskın yapacakları haberlerini alır almaz düşman kabileler üzerine sefer düzenlemiştir. Ani baskınlar yapma, bilinmeyen yollardan düşman üzerine gitme, geceleri gizlenme ve ateş yakmama, akrabalık bağlarını kullanma, ekonomilerini yıpratma, savaş aletlerini kullanma gibi birçok tedbiri bu bağlamda uygulamaya almıştır. Öte yandan Uhud ile Hendek Gazvesi arasında Mekke'nin, Arap kabileleriyle ittifak kurarak güç oluşturmasının önüne bu kabilelere karşı tarruzlarla geçilmiştir.⁴⁵⁶ Dolayısıyla Arap kabilelerine karşı düzenlenen seriye ve gazveler Mekke konfederasyonuna ve siyasi güç oluşturmaya yönelik bir tedbir mesabesinde uygulanmıştır. Sadece Mekke engellenmemiş, bölgede siyasi güç olan Müslümanların askeri seferleri de dinamizm kazanmıştır.

⁴⁵⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 145.

⁴⁵¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 146; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf.*, 1/ 467.

⁴⁵² Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 467; Belazürî, *Fütuhu'l-büldân*, 74; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/ 140.

⁴⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 146; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/ 140.

⁴⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 146.

⁴⁵⁵ Taberî, *Târîhu't-Taberî*, 3/ 83.

⁴⁵⁶ Watt, *Hz. Muhammed Medine'de*, 59.

2.1.3. Yahudilere Yönelik Gerçekleştirilen Seriiye ve Gazveler

Hız. Peygamber'in (s) düzenlediği seriiye ve gazvelerinin bir yönü de Yahudilere karşı gerçekteşmiştir. Benî Kaynuka, Benî Nadir ve Benî Kureyza kabilelerinden müteşekkil olan Yahudiler Medine toplumunda ikamet etmişlerdir. Dolayısıyla onlara karşı gerçekteşirilen askeri hareketlerin temel amacı iç güvenliğin tesisine yönelik olmuştur. Sırasıyla bu gazveleri ele alalım:

Medine'de, ilk gazvenin hedefi Benî Kaynuka olmuştur. Onlar anlaşmaya muhalif davranarak sahabeden bir kimseyi katletmişler, bu da söz konusu gazvenin başlamasına zemin hazırlamıştır. Hız. Peygamber (s) onları kuşatarak teslim olmaya zorlamış, ayrıca şehirden çıkmalarını sağlamıştır.⁴⁵⁷ Öte yandan onların müttefikleri konumunda olan Hazrec kabilesinin liderlerinden Ubâde b. Sâmit'i, Yahudilerin şehirden ayrılmasına nezaret etmekle görevlendirmiştir.⁴⁵⁸ Bu gazveden bazı çıkarımlar yapmamız mümkündür. Hız. Peygamber (s) iç güvenliğin tesisinde belli kurallar belirlemiş, her türlü aracılık girişimlerine rağmen Yahudileri şehirden çıkarmıştır. Aynı zamanda söz konusu kabilenin müttefiklerini bu konuda görevlendirerek, asabiyetten kaynaklanması muhtemel itirazlara karşı tedbir almıştır. Yahudilere karşı ikinci gazve, Benî Nadir kabilesine yönelik gerçekteşmiştir. Bu gazvenin en temel sebebi Bi'ri Maûne faciasının devamında gelişen olaylar silsilesidir. Hicretin üzerinden otuz yedi ay kadar geçmiş, Amr b. Ümeyye Bi'ri Maûne⁴⁵⁹ olayından sağ kurtulmuş, yolda Benî Amir'den iki kişiyi

⁴⁵⁷ Vâkidî, *el-Meğâzî*, 1/ 177; Belazürî, *Ensâbü'l-eshraf*, 1/ 372.

⁴⁵⁸ Khanfar, *İlk Bahar*, 280.

⁴⁵⁹ Amir b. Sa'saa kabilesi lideri Ebû Bera Amir b. Malik Medine'ye gelmiş, Hız. Peygamber'i ziyaret etmiştir. Ondan İslam hakkında bilgiler almış, kabilesine İslam'ı anlatacak kimseler göndermesini talep etmiştir. Hız. Peygamber bu talep karşısında temkinli davranmış, göndereceği elçilere zarar geleceğinden endişe ettiğini Ebû Bera'ya bildirmiştir. Ebû Bera garanti vermiş, Hız. Peygamber bunun üzerine Kur'an'ı iyi bilen ehl-i suffe tedrisatından geçmiş yetmiş kadar sahabeyi bölgeye göndermiştir. Söz konusu ekip Medine'den yola çıkmış ve Maûne kuyusu başında konaklamışlardır. İşte tam da bu sırada Ebu Bera'nın yeğeni Amir b. Tufeyl kabile halkını da kışkırtarak suffe ehline saldırı gerçekteşirdi. Suffe ehlinden Ka'b b. Zeyd ve Amr b. Umeyye ed-Damri hariç kurtulan olmadı. Amr b. Umeyye esir alınsa da bir adak neticesiyle serbest bırakıldı ve Medine yolunu tuttu. Söz konusu yolda Benî Amir kabilesinden iki kişiye rastladı ve onları da düşman olarak telakki ettiği için öldürdü. Hız. Peygamber her ne kadar yaşananlara içerlese de Benî Amir'e himaye verdiğini ölen iki kişinin diyetini ödeyeceğini açıklamıştır. Olayın bizi ilgilendiren asıl kısmı ise bu öldürülen iki kişinin diyeti ile alakalıdır. Daha önce işaret etmiş olduğumuz Medine Vesikasının yazılı kanunlarına göre diyet söz konusu olduğu zaman ortaklaşa ödemek esastır. Dolayısıyla Hız. Peygamber'de bu madde gereğince diyeti bölüşmek amacıyla Benî Amir kabilesinin müttefikleri olan Nadiroğullarına başvurmuştur. (bkz: "Bi'ri Maûne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C. VI İstanbul: 1992)

öldürmüştür.⁴⁶⁰ Bunun üzerine, Medine vesikasının ilgili maddeleri gereğince diyet için Benî Nadir kabilesine gidilmiş onlar ise Hz. Peygamber'e (s) kendi topraklarında suikast tasarlamışlardır.⁴⁶¹ Hz. Peygamber (s) suikastı haber almış, hacetini giderme izlenimi vererek olay yerinden derhal uzaklaşmıştır.⁴⁶² Bu kıvılcımla başlayan savaşta, Benî Nadir Yahudileri şehirden çıkmayı reddetmiş, bunun üzerine kuşatılmışlardır. Kuşatmada da Hz. Peygamber (s) onlara ait olan hurma ağaçlarını kestirmiş⁴⁶³ psikolojik ve ekonomik yönden yıpratılarak teslim olmalarına dönük tedbir almıştır. Daha fazla bu duruma dayanamayan Yahudiler şehirden çıkmayı kabul etmişlerdir.⁴⁶⁴ Onlardan geriye kalanlar araziler ise ilk muhacirler arasında pay edilmiştir.⁴⁶⁵ Bu gazve de de benzer mahiyette tedbirlerin uygulandığını anlamaktayız. Fakat burada dikkat çeken bir durum söz konusudur. Buna göre onların şehirden çıkarılması iç güvenliğin tesisine yönelik bir tedbir olmanın yanı sıra şehirde ekonomik durumunu düzeltmemiş muhacir grubuna da imkân sağlamaya yöneliktir. Yahudilere yönelik bir diğer gazve Benî Kureyza üzerinedir. Bu gazvenin sebeplerini irdelememiz gerekmektedir. Hendek savaşının başlamasıyla Benî Kureyza, Kureyş ile ittifak kurmuş, Müslümanların ailelerinin olduğu Medine şehrini ele geçirmeyi amaçlamışlardır.⁴⁶⁶ Hz. Peygamber (s) durum hakkında duyum almış, akabinde doğruluğunu araştırmak üzere sahabilerden bir kısmını Medine içlerine göndermiştir. Haber doğru ise, ima ile bildirmelerini değilse, halka açıklamalarını emretmiştir.⁴⁶⁷ Haberin doğruluğu teyit edilince Zeyd b. Harise ve Seleme b. Eslem'in komutasında beş yüz kişiden müteşekkil bir seriyyeyi şehir içine göndermiş, tekbirlerle sokaklarda dolaşmalarını istemiştir.⁴⁶⁸ Giden seriyye ekibi birtakım saldırıları püskürtmüşler⁴⁶⁹ yanı sıra Yahudilerin

⁴⁶⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 17 363; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 53.

⁴⁶¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 364; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 53.

⁴⁶² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 53.

⁴⁶³ Bkz: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 54; Müslim, Cihâd, 30; Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünenü Ebî Dâvud, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, 4 C. (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994) Cihâd 83 (2615); İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 65.

⁴⁶⁴ Bkz: Buhârî, *Meğâzî*, 14 (4031).

⁴⁶⁵ Câbirî, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, 147.

⁴⁶⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 456; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 63; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 571.

⁴⁶⁷ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 2/ 571-572.

⁴⁶⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 460; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 63-64.

⁴⁶⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 462-463.

kuyularını yıkmış, kaleleri etrafında devriye gezmişlerdir.⁴⁷⁰ Hz. Peygamber (s) kontrol sağlanana kadar sürekli gözcü göndermiştir. Medine'ye ailesini görmeye gideceklere mutlaka silahla çıkmalarını emretmiştir.⁴⁷¹ Hendek dönüşünde Kureyza kaleleri kuşatılmıştır. Yahudiler teslim olmak zorunda kalmışlardır. Bu aşamada Evs kabilesi, eski müttefiklerinin affı için, Hz. Peygamber (s) nezdinde girişimde bulunmuşlar, Hz. Peygamber (s) onların liderlerinden Sa'd b. Muaz'ı hakem tayin ederek⁴⁷² müttefiklerini hoşnut etmiştir. Dolayısıyla Sa'd b. Muaz'ın tayini tüm tarafların ortak rızasıyla gerçekleşmiştir.⁴⁷³ Tüm bu rivâyetlerin ardından bazı durumlar tedbir bağlamında oldukça önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Durumu araştırmaya giden gözcülerin doğruluğunu teyit ederlerse ima ile bildirmeleri düşmanla karşı karşıya olan ashabın zafiyetini önlemeye yönelik tedbir olabilir. Duyum doğru değilse açıklamaları da savaşta olan kişileri rahatlatmaya yönelik olabilir. Öte yandan Kureyza'ya karşı çıkarılan seriyye ile düşman tedirginliğe girmiş, güç dengeleri Müslümanların lehine dönmeye başlamıştır. Bu uygulamalar neticesinde küçük çaplı birkaç çatışma olmuş, onları da gönderilen seriyye ekibi etkisiz hale getirmiştir. Hz. Peygamber (s) sürekli gözcüler göndererek düşmanın hamleleri hakkında malumat sağlarken, Medine'ye gidenleri silahsız göndermemekle ashabın can güvenliği sağlamaya dönük tedbirler almıştır. Diğer taraftan teslim alınan Kureyza kabilesinin hükmünü verecek şahıs, ortak mutabakat ile belirlenmiş, itirazların önüne geçilmiş, müttefiklerin hoşnutluğu sağlanmıştır.

2.1.4. Hristiyanlara Yönelik Gerçekleştirilen Seriyye ve Gazveler

Hz. Peygamber'in (s) seriyye ve gazvelerinin bir yönü de Hristiyan Rumlara karşı gerçekleşmiştir. Rumların o dönem içinde küresel bir güç olduğundan bahsetmiştik. Dolayısıyla onlarla yapılan savaşlarda farklı uygulamalar dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Rumlarla yapılan savaşlar dış güvenliğin tesisi amacını taşımaktadır. İki devlet arasında Hz. Peygamber (s)

⁴⁷⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 462.

⁴⁷¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 474.

⁴⁷² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 510; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 71.

⁴⁷³ Bkz: Buhârî, *Meğâzî*, 31 (4121); Müslim, *Cihâd*, 64 (1768).

döneminde toplamda bir seriyye bir gazve gerçekleşmiştir. Bu savaşlarda uygulanan tedbir stratejisini incelemek yerinde olacaktır.

Rumlarla gerçekleşen ilk savaş seriyye olma hüviyetindedir. H. 8./ M. 629 yılda⁴⁷⁴ gerçekleşen Mûte Seriyyesi'nin zahiri sebebi, Hz. Peygamber'in elçisinin, Şurahbil b. Amr adlı Rumlara bağlı bir emir tarafından katledilmesidir.⁴⁷⁵ Batınî sebebi ise, bölgesel güç haline gelen ve küresel olmaya dönük güç kazanan Medine şehir devletinin, Rumlar tarafından engellenmek istenmesi olabilir. Hz. Peygamber (s) çıkaracağı seriyyenin ilk aşamada nereye gideceklerini açıklamamıştır.⁴⁷⁶ Öte yandan komutan olarak Zeyd b. Harise o vefat ederse, Cafer b. Ebi Tâlib o vefat ederse, Abdullah b. Revâha o da vefat ederse aralarında meşveret ile içlerinden birini komutan olarak belirlemelerini istemiştir.⁴⁷⁷ Din adamlarını, kadınları, küçük çocukları öldürmemelerini, ağaçları kesmemelerini, evleri yakmamalarını istemiştir.⁴⁷⁸ Düşman ile Mûte mevkiinde karşılaşmış, yüz bin askerle gelen düşman⁴⁷⁹ karşısında komutanlar peşpeşe şehit olmuş, Halid b. Velid komutayı ele alarak, usta manevralarla orduyu hezimete uğramadan geri çekebilmiştir. Medine'ye döndüklerine savaştan kaçmalarından dolayı ayıplanmışlar, yapılan çatışmanın zorluğunu bilen Hz. Peygamber (s) buna müsaade etmemiştir.⁴⁸⁰ Bu savaşta, küresel bir güçle karşılaşmaya yönelik tedbirler alındığı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in (s) komutan seçimi konusundaki yaklaşımı bu duruma işaret etmektedir. İlk kez bu savaşta böyle bir yaklaşım benimsenmesi, Rumların küresel güç olması sebebiyle yüksek rakamlarda askerle gelebileceğine karşı bir öngörü olabilir. Bir diğer tedbir ise dış güvenliği sağlamaya dönük olabilir. Bölgede gelişmeleri takip eden ve elçi öldürmek gibi uluslararası savaş suçu işleyen Rumlara karşı ordu çıkarılması, dış güvenliği koruma adına önemli ayrıntılar barındırmaktadır. Bölge halklarından savaşmayan kimselerin öldürülmemesi emri

⁴⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 119; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 96.

⁴⁷⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 755; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 119; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 96.

⁴⁷⁶ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 756.

⁴⁷⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 756; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 119; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 96.

⁴⁷⁸ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 758; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 96.

⁴⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 120.

⁴⁸⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 765; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 120; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 101.

ise, küreselleşme hedefi olan Medine devletinin imajının korunmasına yönelik bir tedbir olabilir.

Rumlarla yapılan gazve ise Tebûk Seferi'dir. H. 9./ M. 630 yılda Rumların savaş hazırlığı yaptığıının haberi, Hz. Peygamber'e (s) ulaşmıştır.⁴⁸¹ Bu seferin hazırlığının yapıldığı zaman, mevsimsel olarak sıcaklığın şiddetli olduğu bir döneme tekabül etmiştir. Hz. Peygamber bu savaş için hazırlık safhasında, ordunun teçhizatını temin etme amacıyla Müslümanları bu işe teşvik etmiştir.⁴⁸² Savaş için izin isteyenlere izin verilmemiş,⁴⁸³ otuz bine yakın asker sayısı ile savaş bölgesine intikal edilmiştir. Tebûk zamanı şiddetli yaz, uzun bir yol ve küresel bir güç ile karşılaşma sebebiyle gidilecek yer açıktan söylenmiştir.⁴⁸⁴ Bu gazvede çatışma meydana gelmemiştir. Hazırlık safhasında, ordu teçhizatını sağlama adına yapılan teşvikler oldukça önemlidir. Savaşa gidenlere izin verilmemesi düşmanın sayı potansiyeli ile doğru orantılıdır. Bu sayısal veriler bağlamında, otuz bin kişinin toplanması seferberlik halinin mevcudiyetine işaret etmektedir. Gidilecek yerin açıktan söylenmesi ise oldukça nadir rastlanan bir uygulama olup, işin ciddiyetinin anlaşılmasını temine yönelik bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Hz. Peygamber'in (s) özel amaçla gönderdiği seriyyeler de olmuştur. Bunları da incelemek yerinde olacaktır. Bunlardan ilki, H. 25./ M. 624 ayda şiirleri ile Müslümanları kışkırtan Yahudi Kâ'b b. Eşref'e karşı olmuştur.⁴⁸⁵ Söz konusu şaire karşı ilk tedbir, Müslüman şair Hassan b. Sâbit ile alınmıştır. Buna göre Kâ'b kimin evine giderse, Hassan b. Sâbit onu misafir eden kişiyi hicveden şiirler söylemiştir.⁴⁸⁶ Toplumsal imajı bu anlamda oldukça zarar görmüştür. Diğer taraftan ona karşı seriyye gönderilmiş, öldürülmesi kararlaştırılmıştır. Hz. Peygamber (s) gidecek olan seriyye ekibine kendisi hakkında menfi yorumlar yapmak suretiyle onu yanıltmalarına müsaade etmiştir.⁴⁸⁷ Ayrıca ekip içerisinde

⁴⁸¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 150; Belazürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/ 471; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 100.

⁴⁸² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 151; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 102.

⁴⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 151.

⁴⁸⁴ Zührî, *el-Meğâzî*, 106; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 152; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 101.

⁴⁸⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/ 184; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 29.

⁴⁸⁶ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/ 187.

⁴⁸⁷ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/ 187.

Ka'b'ın sütkardeşi olan iki kişiyi göndermiştir.⁴⁸⁸ Seriyeye ekibini sabah mezarlığa kadar uğurlamış, onlar da geceleyin Kâ'b b. Eşref'i kaleden çıkarmışlardır. Kaleden çıkarma aşamasında Hz. Peygamber'in (s) hakkında menfi yorumlar serdederek Kâ'b'ı yanıltmışlardır.⁴⁸⁹ Gecenin sonunda onu öldürüp Medine'ye dönmüşler, tam da bu sırada Hz. Peygamber'in (s) tüm Yahudileri öldüreceği söylentisi yayılmıştır.⁴⁹⁰ Durum incelendiğinde, Yahudi şaire güven verilerek çıkartılması sağlanmıştır. Aynı zamanda sütkardeşlerinin bu müfrezede olması hayli dikkat çekici bir tedbirdir. Düşman bu tedbirler karşısında zafiyet göstermiştir. Diğer taraftan tam da Yahudilerin, Ka'b b. Eşref'in ölüm haberini alıp intikam isteyecekleri bir sırada çıkan söylenti oldukça manidardır. Kaynaklarda genel olarak bu söylentinin yayıldığı aktarılır. Söylentinin kaynağı konusunda net bilgi verilmemektedir. Kanaatimizce bu söylentinin Yahudilerin intikam heveslerini bastırmak amacıyla tedbir olarak Hz. Peygamber (s) tarafından yayılması emredilmiş olabilir. Rivâyetlerin devamında Yahudilerin bu söylentiden korktuğu aktarıldığına göre oldukça etkili bir strateji olmuştur diyebiliriz. Bir diğer seriyeler, putların imhasına yönelik olmuştur. Buna göre Zülkeffeyn putu Devs kabilesine aitti. Bu putu yıkmaya giden kişi ise aynı kabilede Tufeyl b. Amr ed-Devsî idi.⁴⁹¹ Aynı şekilde Lât putu Sakîf kabilesine aitti. Onu yıkmaya giden kişiler ise Ebû Sufyan ve Muğire b. Şu'be idi.⁴⁹² Muğire b. Şu'be Sakif kabilesine mensubiyeti olan biridir. Dolayısıyla içlerinden birine putları kırdırılmak suretiyle asabiyet müspet anlamda bir tedbir olarak kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in (s) siyasi gücün tesisinde kullandığı tedbir stratejisi, duruma göre farklılık arz etmiştir. Rumlara, Yahudilere, Kureyş ve Arap kabilelerine karşı uygulanan önlemler değişkenlik göstermiştir. Diğer taraftan tedbir stratejisinin statik bir boyutu olduğunu da belirtmemiz gerekmektedir. Söz konusu statik tedbirler; haberin teyidi amacıyla gözcü gönderme, hızlı çıkışlar yapma, bilinmeyen yolların kullanımı, savaş meydanlarında avantajlı konumlara

⁴⁸⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/ 39.

⁴⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/ 39.

⁴⁹⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 1/ 191; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 30.

⁴⁹¹ Ebû'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b Muhammed b Saib İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-esnam* (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2007), 37.

⁴⁹² İbnü'l Kelbî, *Kitâbü'l-esnam*, 17.

yerleşme, ani baskınlar yapma, gece gizlenip ateş yakmama, gündüz ilerleme, düşmanın ekonomik kaynaklarını çökertme şeklinde özetlenebilir. Öte yandan bölgesel olarak Arabistan'da hâkimiyetin tesisi adına yapılan gazvelerde taraflardan beş yüz kadar zayıat verilmesi,⁴⁹³ bölgesel gücün tesisinde çok kan dökülmesine karşı alınan tedbirler sayesinde olmuştur diyebiliriz.

2.2. Mekke'nin Fethi Öncesi Alınan Tedbirler

Mekke'nin fethi, İslam davetinin yayılış aşamasında en önemli dönüm noktalarından biridir. Yanı sıra bölgenin anahtarlarından birisi de Mekke'nin fethidir. Hz. Peygamber'in (s) Mekke'nin fethi sürecine götüren bir dizi olayı vardır. Bu olaylar arkasında yer alan tedbir uygulamalarını incelememiz oldukça önemlidir.

2.2.1. Diplomatik Tedbirler Bağlamında Hudeybiye Anlaşması

Hudeybiye Mekke'nin on yedi kilometre batısındadır.⁴⁹⁴ İslam tarihinde oldukça meşhur bir yer olmasının sebebi, burada imzalanan antlaşmaya dayanmaktadır. Hz. Peygamber (s) H. 6./ M. 628 yılın Zilkade ayında umre yapmak amacıyla Medine'den çıkmıştır. Bu çıkışta savaş niyeti olmamıştır.⁴⁹⁵ Yanlarında yol tehditlerine karşın sadece yolcu kılıçları bulundurmışlardır.⁴⁹⁶ Hz. Peygamber (s), Kureyş'in tavrından emin olmasa gerek, yanlarına kurbanlıklar aldırılmış,⁴⁹⁷ ihrama girmiş,⁴⁹⁸ haberciler göndererek Kureyş'e niyetini bildirmiştir.⁴⁹⁹ Diğer taraftan bir önlem daha alarak, Arap kabilelerini bu umreye davet etmiştir.⁵⁰⁰ Kureyş bu duruma karşın onları Mekke'ye sokmayacaklarını, kabilelerin bundan dolayı kendilerini kınamayacaklarını dile getirmişseler de, kabilelerin bir kısmı, aradan çekilmelerini Hz. Peygamber'in (s) haccına izin vermelerini, Kureyş'e telkin etmiştir.⁵⁰¹ Bir diğer rivâyette de Kureyş Süheyl b.

⁴⁹³ Mahmudov, *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları*, 571.

⁴⁹⁴ Muhammed Hamidullah, "Hudeybiye Antlaşması", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay, 1998), XVIII/297-299.

⁴⁹⁵ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 255.

⁴⁹⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 572.

⁴⁹⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 573; İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 280.

⁴⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 256.

⁴⁹⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 573.

⁵⁰⁰ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 256.

⁵⁰¹ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 259.

Amr'ı göndermiş, Medinelileri bu sene Mekke'ye sokmamasını yoksa Arapların kendilerini dillerine dolayacağını bildirmişlerdir.⁵⁰² Sonunda taraflar Hudeybiye olarak adlandırılan bölgede bir araya gelmişlerdir. Müzakere oturumları başlamış ve birtakım şartlar tespit edilmiştir.⁵⁰³ Söz konusu anlaşmada; on yıl savaşmama, taraflar ile ittifak yapmak isteyenlere imkân verme, Mekke'den Medineye gidenleri teslim etme tersi durumda ise etmeme, gizli ve açık ihanette bulunmama hususlarında mutabakata varmışlardır.⁵⁰⁴ Anlaşmanın imzalanmasının akabinde Benî Bekr kabilesi Kureyş ile Huzâa kabilesi Medine devleti ile ittifak oluşturmuştur.⁵⁰⁵ Söz konusu anlaşmanın şartları sonrasında Ebû Cendel Müslüman olarak Medine'ye gelmiş fakat babasına teslim edilmek durumunda kalmıştır.⁵⁰⁶

Hz. Peygamber (s), bu anlaşmada çok önemli bir mefhumu kullanmıştır. Hac ve umre için Kâbe'yi ziyaret etme özgürlüğü prensibi Kureyş'in elinde duran ve insanlara lütufta bulunduğu bir seçenek değildi aksine uzun savaşlar ardından yürürlüğe konmuş bağlayıcı bir sözleşmeydi.⁵⁰⁷ Hz. Peygamber (s), bu durumu lehine kullanmış, Kureyş'i müzakere masasına oturmaya mecbur bırakmıştır. Kureyş itibar bağlamında ayıplanmaktan korktuklarını, Mekke'ye girişlerine izin verirlerse de kabilelerin dillerine düşeceklerini anlamaktayız. Bu anlamda tam bir açmaza girdiklerini anlamaktayız. Diğer taraftan Hendek savaşında Kuzey kabileleri, Hayber ve Kureyş ittifakının olduğunu anlatmıştık. Hz. Peygamber'in (s) hepsiyle birden mücadele edecek askeri gücü tam sağlayamadığını belirtmemiz gerekir. Sorunlar her zaman askeri güç ile hallolmadığı gibi, stratejik davranma zaman zaman daha etkili olabilmektedir. Dolayısıyla bu anlaşmayla düşmanların birliğine yönelik tecrit tedbiri alındığı kanaatindeyiz. Devamında meydana gelen askeri seferler bu durumun varlığına işaret etmektedir. Bu anlamda hedef, Kuzey bölgeleri olmuştur. Güney taraflardaki başıbozukluğun düzeltilmesi ise Mekke'nin tampon bölge olmaktan çıkmasıyla mümkündür.

⁵⁰² İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 282.

⁵⁰³ Bkz: Müslim, *Cihâd*, 90 (1783).

⁵⁰⁴ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 264; Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 440.

⁵⁰⁵ Belazürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/ 440; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/ 508.

⁵⁰⁶ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 264.

⁵⁰⁷ Khanfar, *İlk Bahar*, 371.

2.2.2. Hayber'in Fethi

H. Peygamber (s), düşman bloğunu böldükten sonra rotasını Kuzey bölgelerindeki tehdide çevirmiştir. Kuzey tarafında Hayber ve Gatafan kabileleri hüküm sürmekteydi. Söz konusu toplulukların saf dışı bırakılması, siyasi birliğin önünden büyük bir engelin kalkması demektir. H. Peygamber (s), H. 7./ M. 628 yılda Hayber topraklarına sefere çıkmıştır.⁵⁰⁸ Topraklarına yaklaşıldığında, Eşca'lı gözcülerin⁵⁰⁹ maharetiyle Gatafan ile Hayber arasına konaklamışlardır.⁵¹⁰ Bu gelişmelerin akabinde Hayber'e dört bin savaşçıyla desteğe gelen Uyeyne b. Hısn ve kabilesi hızlıca kabilelerine dönmüş, Hayber'i kaderiyle baş başa bırakmıştır.⁵¹¹ Öte yandan bu gazveden önce H. Ali Fedek'te bulunan ve Hayber'e yardım etmesi muhtemel olan Benî Sa'd b. Bekr kabilesine seriyye düzenlemiştir.⁵¹² Yolda Yahudi casuslar ele geçirilmiş, bir kısmına teminat verilerek kalelerin zafiyetli bölgeleri tespit edilmiş,⁵¹³ okların uzağında bir karargâh kurulmuştur.⁵¹⁴ Sağlam kalelerden müteşekkil Hayber'i fethetmek için su kanalları kesilmiştir.⁵¹⁵ Hayber bu tedbirlerle fethedilmiştir. Böl ve yönet stratejisi bu bağlamda devrededir. Hayber ile Gatafan arasına konaklaması, Hayber'in tecrit altına girmesini sağlamasının yanı sıra Gatafan kabilelerine de korku salmıştır. Bu bağlamda tedbir alınmış, düşman bölüğü parçalanmıştır. Öte yandan kalelerin su kanallarının kesilmesi, zafiyet noktalarının tespiti düşmanın teslim olmasına yönelik atılan tedbir adımlarıdır.

2.2.3. Büyük Fetih Sürecinde Tedbir Uygulamaları

H. Peygamber (s), Kuzey ittifakının tehlikelerini bertaraf edince yönünü Mekke'ye çevirmiştir. Kureyş'in alelade bir kabile olmadığını, Araplar nezdinde Kâbe'nin katkılarıyla, hürmet gösterildiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla siyasi birliğin tesisinde Kureyş'in fethi oldukça önemlidir. Kureyş ile H. Peygamber (s)

⁵⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 275; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 9.

⁵⁰⁹ Margoliouth, *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi*, 309.

⁵¹⁰ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 639.

⁵¹¹ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 651; İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 3/ 278; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/9.

⁵¹² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 86.

⁵¹³ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 646.

⁵¹⁴ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 644.

⁵¹⁵ Vâkîdî, *el-Meğâzî*, 2/ 677.

arasında Hudeybiye Anlaşması olduğunu belirtmiştik. Bu anlaşmaya müttefik olarak dâhil olan Benî Bekr kabilesi Cahiliye Dönemi'nden beri aralarında düşmanlığın hüküm sürdüğü⁵¹⁶ Huzâa kabilesine saldırı düzenlemiştir. Kureyş'in yardımlarıyla⁵¹⁷ yapılan baskında sayısı net olmamakla beraber yirmi kişi öldürülmüştür.⁵¹⁸ Dolayısıyla anlaşma geçerliliğini kaybetmiştir. Bu aşamadan sonra Kureyş'in fethi sürecine girilmiştir. Söz konusu süreçte yoğun tedbirler tatbik edilmiştir. Sırasıyla bu tedbirleri incelemek konumuz açısından oldukça önemlidir. Hz. Peygamber (s) ilk olarak hedef şaşırtma amacıyla Batn-ı İdam denilen bir bölgeye seriyye göndermiştir.⁵¹⁹ Mekke-Medine hattında tüm yollar tutulmuştur.⁵²⁰ Hatib b. Ebû Belta'a Kureyş'e hazırlıkları haber vermek istemiş fakat Hz. Peygamber (s) derhal Hz. Ali'yi göndererek mektubu ele geçirmiştir.⁵²¹ Bu aşamanın akabinde H. 8./ M. 630 yılda yola çıkılmıştır.⁵²² Gizli yollar tercih edilmiş⁵²³ yanı sıra civar Arap kabileleri desteğe çağırılmıştır. Bu bağlamda Uyeyne b. Hısn (Fezare)⁵²⁴ ve Benî Süleym⁵²⁵ gibi kabilelerin orduya katılım sağladığını anlamaktayız. Ele geçirilen Hevazin casusu fetih gerçekleşene kadar serbest bırakılmamıştır.⁵²⁶ Öte yandan ashab oruç konusunda muhayyer bırakılmış,⁵²⁷ geceleri ateş yaktırılmıştır.⁵²⁸ Hz. Peygamber (s) Mekke önlerine geldiğinde hala ashab içerisinde hedefin Kureyş, Sakif, Hevazin arasında bir yer olduğu tartışılmıştır.⁵²⁹ Yanı sıra Kureyş halkı da gelen ordudan bihaberdir.⁵³⁰ Büdeyl b. Verkâ ve Ebû Süfyân ateşleri görünce ilk başta Hevazin ordusu sanmışlardır.⁵³¹ Bu rivâyetler bağlamında gizlilik tedbirinin sadece İslam'ın gizli

⁵¹⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 781; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, 2/ 116.

⁵¹⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 783; Belazürî, *Ensâbü'l-esrâf*, 1/ 449; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 44; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 6/ 509.

⁵¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 124; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 211.

⁵¹⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 796; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 123.

⁵²⁰ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 796.

⁵²¹ Bkz: Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 798; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 125; Buhârî, *Meğâzî*, 47 (4274); Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 49; İbn Abdilberr, *ed-Dürer*, 213.

⁵²² Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 1/ 316.

⁵²³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 125; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 50.

⁵²⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 803; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 52.

⁵²⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 812; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 51.

⁵²⁶ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 805.

⁵²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 125.

⁵²⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 814; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 125.

⁵²⁹ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 51.

⁵³⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/ 125.

⁵³¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 817; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 52.

davet döneminde değil her zaman devrede olduğunu anlamaktayız. Öte yandan dikkatimizi çeken bir durumda civar Arap kabilelerinden gelen destektir. Uyeyne b. Hısn gibi aktörlerin bu savaşta bulunması, Hz. Peygamber'in (s) böl ve yönet stratejisi bağlamında aldığı tedbirlerin başarıya ulaştığının kanıtlarındandır. Siyasi gücün Hicaz'ın kuzey kısmında büyük ölçüde sağlandığına işaret etmektedir. Fetih öncesi rivâyetlerde girift meseleler bulunmaktadır. Gizliliğin had safhada uygulandığı anlatılırken, Hatib b. Ebû Belta'a'nın Kureyş'e mektup göndermesi de aktarılmaktadır. Öte taraftan ashabın Kureyş'e gelene kadar hedef konusunda emin olmadığı, Ebû Süfyan'ın ordunun ateşini gördüğünde bile Hevazin ordusu olarak telakki ettiği aktarılmaktadır. Bu bağlamda bu konuda bazı çıkarımlar yapmamız mümkündür. Hatib b. Ebû Belta'a Hudeybiye anlaşmasının ihlalini o toplumda yaşayan biri olarak bilmekteydi. Hz. Peygamber'in (s) bu durumu cezasız bırakmayacağını, bir sahabe olarak bilmesi elbette tabii bir durumdur. Bu anlamda söz konusu sahabe olasılık bağlamında Mekke'de bulunan ailesine mektup göndermiş olabilir. Diğer taraftan ashabın, söz konusu mevkiye gelindiğinde nereye gidileceğinden emin olmaması da gayet tabiidir. Bahsi geçen bölgeler mevcut Mekke güzergâhı bağlamında ulaşılacak yerlerdir. Dolayısıyla aralarında ihtilaf olması muhtemeldir. Ebû Süfyan'ın Müslüman ordusunu Hevazin sanması da oldukça olağandır. Sahabenin bile ittifakla nereye gideceklerini bilmedikleri bir savaş yolculuğundan, Kureyş tarafının haberinin olması oldukça zor olmalıdır.

2.2.4. Fetih Esnasında Barışı Hedefleyen Tedbirler

Hz. Peygamber (s), Mekke'yi fetih amacıyla geldiklerini amcası Abbâs'ı Kureyş'e haber vermek üzere göndermiştir.⁵³² Ebû Süfyan'ın evinde olanların, kendi evinde kalanların güvende olacağını önceden duyurmuştur.⁵³³ Hamidullah'a göre bu duyuru psikolojik savaş açısından Kureyş'in zihnini bulandırmış, onlar da Ebû Süfyan'ın ihanet ettiğini düşünmüşlerdir.⁵³⁴ Sa'd b. Ubâde'nin intikam alacağı yönünde duyular alınınca sancağı elinden alınmış, kimi rivâyetlere göre

⁵³² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 815.

⁵³³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 126.; Müslim, Cihâd, 86.

⁵³⁴ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 225.

ođluna⁵³⁵ kimi rivâyetlere göre Hz.Ali'ye tevdi edilmiştir.⁵³⁶ Şehre üç ayrı koldan girilmiş,⁵³⁷ savaşmak yasaklanmıştır.⁵³⁸ Putlar yıkılmıştır.⁵³⁹ Dolayısıyla Mekke'nin fethinde de diğer gazvelerde olduğu üzere olabildiğince az kan dökme adına alınabilecek tüm tedbirler alınmıştır. Muhalif lider Ebû Süfyan'ın, Hz. Peygamber (s) tarafından yapılan deklarasyon ile hem onore edildiğini hem de Hamidullah'ın belirttiği gibi Mekke ahalisinin motivasyonunun çöküşünün sağlandığını ifade edebiliriz.

3. Müslümanların Ekonomik Bağımsızlığına Yönelik Tedbir Uygulamaları

Ekonomi eski çağlardan modern zamanlara dek en küçük düzeydeki tüm örgütlenmelerden devletlere kadar her çaptaki bütünleşmenin temelini teşkil etmiştir.⁵⁴⁰ Bu bağlamda devletin hem oluşumunda hem de varlığının mevcudiyetinde ekonominin yadsınamaz bir payı vardır. Hz. Peygamber'in (s), devletin teşekkülünde aşamalar halinde uyguladığı reformlardan bahsetmiştik. Hz. Peygamber (s) ambargoya maruz kalmış, tüccarlık yapmış, Hicaz'da yaşamış bir şahsiyet olarak ekonomik bağımsızlığın önemini bilmekteydi. Pararelinde oluşturulması istenen şehir devleti tasarımında ekonomik bağımsızlık son derece önemlidir. Dolayısıyla tedbir uygulamalarının bir yönü de ekonomik alanla irtibatlıdır. Söz konusu uygulamaları ekonomik düzlemde incelemek ve altında yatan nedenleri ele almak yeni bir ufuk açacaktır.

3.1. Muâhât Antlaşması Ekseninde Ekonomik Tedbirler

Muâhât Antlaşması'nın oluşumundan, etkilerinden ve birtakım sonuçlarından bahsetmiştik. Konumuzun bu kısmında ise söz konusu anlaşmanın ekonomik boyutlarını ele almamız gerekmektedir. Muâhât antlaşmasıyla beraber,

⁵³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 126.

⁵³⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/ 56.

⁵³⁷ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 825; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 126.

⁵³⁸ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 825; Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 56.

⁵³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 127.

⁵⁴⁰ Gürsel Orer, "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi", *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6 (2016), 369.

ticarete mahir olan Mekke halkının pazarlara yönlendirilmesi ve Yahudilerin iktisadî hayatta hegemonyalarının kırılması temin edilmiştir. Bu bağlamda Abdurrahman b. Avf ile ilgili bir örnek vermek konunun belirginleşmesine katkı sağlayabilir. Ensârî kardeşi Abdurrahman b. Avf'a mal, mülk ve eş teklif etse de o, kabul etmemiş ve pazarı göstermesini istemiştir. Pazara gittikten kısa süre sonra geçimini sağlamış ve hatta bir kadınla evlenerek, mehrini altın olarak vermiştir.⁵⁴¹ Bu durum oldukça manidardır. Mekke'nin mahir tüccarlarının, Medine'nin ticari hayatında hâkimiyetlerinin başlamasında dönüm noktalarındandır. Yanı sıra Yahudilerin ekonomik etkilerinin ise kırılmaya başlaması olarak anlaşılabilir. Bunun yansıması, Abdurrahman b. Avf'ın kuyumculukla meşhur Benî Kaynuka'ya⁵⁴² karşı, altın alım-satım seviyesine gelmesi kimi yazarlarca Yahudilerin pazarlarında alt edilmesi şeklinde yorumlanmıştır.⁵⁴³ Bu bağlamda Muâhât antlaşmasının ekonomik düzlemde de yadsınamaz bir etkisi olduğu ifade edilebilir. Tüm bunlarla beraber muhacirlerin bir kısmının kendi kazançlarını kendilerinin sağlaması izzeti nefisleri açısından olumlu etkiler yapmıştır.

Bir diğer durumda, Harise b. Numan gibi ensarın önde gelen zenginleri bu anlaşma sebebiyle, muhacirlerden ihtiyaç sahibi olanlara ev ve arazilerini bağışlamak için Hz. Peygamber'e (s) müracaat etmişlerdir.⁵⁴⁴ Bu tür yardımlar ekonomik anlamda muhacirleri rahatlatmıştır. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat konumuz açısından bu örneklerin kâfi olacağını düşünüyoruz. Mekke'de tüm malvarlıklarını terk edip hicret etmek zorunda kalan muhacirlerin, Medine topraklarında ekonomik zorluklar yaşayacakları kesin bir durumdu. Hz. Peygamber (s) bu zorluların etkilerini kırmak amacıyla muâhât antlaşmasını uygulamaya alması başlı başına tedbirdir. Söz konusu anlaşma toplumsal bütünlüğe katkısının yanı sıra ekonomik düzlemde de oldukça etkili olmuştur. Muhacirler açısından, zorluklar bir nebze de olsa giderilmiş, Yahudiler açısından şehir devleti ekonomisinde tahakkümlerini bozacak yeni rakipler tebellür etmiştir.

⁵⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 4/ 564.

⁵⁴² Casim Avcı, "Kaynuka" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV. Yay., 2002), XXV/88.

⁵⁴³ Gazalî, *Fıkhu's Sire*, 185.

⁵⁴⁴ İzzet Er, "Muhacirlerin Medine'ye İntibakının Psiko-Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözümleri", *Diyanet İlmî Dergi* 25/2 (1989), 72.

Öte yandan emek-sermaye ortaklığı da (müzarâa) etkili bir tedbir olmuştur. Bu uygulama muhacirleri hep alan konumundan kurtarmış, ekonomik gelir elde etmelerini sağlamıştır. Hicret sonrasında birçok muhacir bu uygulamadan kazanç elde etmiştir.⁵⁴⁵

3.2. Medine’de Pazar Alanının İnşası

Hiz. Peygamber (s) Medine’ye hicretinden sonra, pazar alanı inşa etmiştir. Dönem şartlarını ele aldığımızda, Yahudilerin ekonomik anlamda hegemonyaya sahip olduğunu ifade etmiştik. Yanı sıra onlar, Arapların mallarından haksız yere alsalar da sorun teşkil etmeyeceği ve onların yanlış yolda oldukları yönünde kanaate sahiplerdi.⁵⁴⁶ Bu kanaat onların art niyetli olduğuna işaret etmektedir. Diğer taraftan pazarlarda cahiliye adetleri hüküm sürmekte ve bu durum karşılıklı güvensizlik ortamına sebebiyet vermekteydi.⁵⁴⁷ Bu sebepler bağlamında ekonomik bağımsızlığın kazanılmasında, iktisadî hayatta Yahudi-Gayrimüslim Arap hegemonyasının kırılmasında yeni bir pazarın inşası araçsallaşmış bir tedbir olarak değerlendirilebilir.

Medine’de, ilk pazar yeri için Benî Kaynuka topraklarında bir arazi belirlenmiştir. Bu yer Kâ’b b. Eşref adlı Yahudi önderi tarafından sabote edilmiş bunun üzerine Hiz. Peygamber (s) Pazar yerini Benî Saide yurdunda bir yere nakletmiştir.⁵⁴⁸ Bu taşınan yer ile ilgili çeşitli detaylar vermemiz konumuz açısından gereklidir. İlk olarak bu taşınan yer bir kabristandı.⁵⁴⁹ Diğer taraftan Buthân vadisine yakın, herkesin kolay ulaşabileceği bir yerdeydi.⁵⁵⁰ Mescid-i Nebi’ye daha yakın bir lokasyona sahip olmasıyla da saboteye karşı daha korunaklıydı. Öte yandan Kaynuka pazarına yakın olması da hayli dikkat çekicidir.⁵⁵¹ Pazar yerinin stratejik konumu, konumuz açısından önemli ayrıntılar

⁵⁴⁵ Mahmud Ibrahim, “İslam’ın Doğuşu ve Sermaye” çev. A. Turan Yüksel, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1999), 299.

⁵⁴⁶ Cengiz Kallek, *Sosyal Servet & İslam’da Yönetim-Piyasa İlişkisi* (İstanbul: Klasik Yay., 2018), 143.

⁵⁴⁷ Cem Tüysüz - Zehra Hira, “Hz. Muhammed Döneminde Medine’de İktisadî Hayat”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 63 (2018), 471.

⁵⁴⁸ Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Mustafâ*, 2/ 748.

⁵⁴⁹ İbn Zebâle, *Ahbâru’l Medine*, 239; Semhûdî, *Vefâ’ü’l-vefâ*, 2/ 748.

⁵⁵⁰ Tüysüz - Hira, “Hz. Muhammed Döneminde Medine’de İktisadî Hayat”, 471.

⁵⁵¹ Michael Lecker - Ahmet Turan Yüksel, “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine”, *İSTEM Dergisi* 4 (2004), 254.

barındırmaktadır. Hz. Peygamber (s) ilk olarak, sabote edilmesi durumuna karşı tedbir olarak pazar yerini değiştirmiştir. Öte yandan kabristan bölgesine taşınması konusunda Kallek, manevi denetime yönelik bir uygulama⁵⁵² olduğunu ifade etmektedir. Bu durum ticaretin kısmen güven içinde gelişimine yön verecektir. Herkesin kolay ulaşım sağlayacağı bir yer seçilerek ticaretin işleyişine dolayısıyla ekonominin kalkınmasına yönelik adımlar atılmıştır. Kaynuka pazarına yakın olması ise rekabet ortamının oluşmasına, Yahudilerin ekonomik dengelerini sarsmaya yönelik bir uygulama olarak nitelendirilebilir. Konunun ilerleyen kısmında aktaracağımız üzere bu pazar yerinde vaz edilen kurallar bu duruma işaret etmektedir.

Hz. Peygamber'in (s), pazar yeri seçiminde uyguladığı tedbirlerin yanı sıra henüz yeni kurulmuş olan pazara yönelimi artırmaya yönelik çeşitli uygulamaları da mevcuttur. İlk olarak muhtesipler görevlendirilerek çarşı-pazar denetimi artırılmıştır. Buna göre Abdullah b. Saîd b. Usayha b. Âs, Semrâ bt. Nuheyki'l Esediyye⁵⁵³ ve Ömer b. Hattâb⁵⁵⁴ Medine dönemi muhtesipleridir. Arapça da *hasb* kelimesinden türeyen *hisbe* kelimesi; bir işi akıllıca idare etmek, çirkin iş yapanları hesaba çekmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁵⁵ Bu işle görevli kimseler ise *muhtesip* olarak adlandırılmaktadır. Hz. Peygamber (s) bu işi sadece muhtesiplere bırakmamış, zaman zaman kendisi de denetim yapmış, ticarete hoş karşılanmayan durumları engellemiştir.⁵⁵⁶ Öte yandan yeni kurulan pazarın güzergâhı genişletilmiş, yolu düzeltilmiştir.⁵⁵⁷ Benî Kaynuka pazarında vergi alınırken⁵⁵⁸ bu pazarda vergi alınmayacağı açıklanmıştır.⁵⁵⁹ Ayrıca pazar yerinde hiçbir şahsın belirli bir yeri olmayacağı⁵⁶⁰ deklare edilmiştir. Böylece ticari tekelleşmeye karşı

⁵⁵² Kallek, *Sosyal Servet*, 143.

⁵⁵³ Muhammed Abdülhay el-Kettâni, *Hz. Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar: Et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, çev. Ahmet Özel (İstanbul: İz Yay., 1990), 2/ 44.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 831.

⁵⁵⁴ Kettâni, *et-Terâtîbu'l-İdâriyye*, 2/ 45.; Halebî, *es-Siretü'l-Halebiyye*, 3/ 459.

⁵⁵⁵ Cengiz Kallek, "Hisbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1998), XVIII/133-143.

⁵⁵⁶ İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, 243.; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 831.

⁵⁵⁷ İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, 241.

⁵⁵⁸ Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 310.

⁵⁵⁹ İbn Zebâle, *Ahbâru'l Medine*, 239; İbn Şebbe Ebû Zeyd Ömer b Şebbe Nümeyrî Basrî, *Târîhu'l-Medîneti'l-münevver* (Cidde: Dârü'l-İsfahani, 1979), 1/ 304; Belazürî, *Fütuhu'l-büldân*, 24; Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 2/ 747.

⁵⁶⁰ Semhûdî, *Vefâ'ü'l-vefâ*, 2/ 748.

tedbir alınmıştır. Tedbir çerçevesinde incelendiğinde bu ayrıntılar bize önemli bilgiler sunmaktadır.

3.3. Ticaret'in Gelişimine Yönelik Tedbirler

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren Hicaz'ın, Şam ile Yemen'i birbirine bağlayan yarımadanın bugünkü tabirle uluslararası ana ticaret yollarının üzerinde bulunması, bir geçit noktası görevi yapmasını ve Arabistan'ın stratejik önem kazanmasını sağlamıştır.⁵⁶¹ Jeostratejik konumları sebebiyle bir geçitte bulunmaları ise, verimsiz arazilerinde etkisiyle Hicaz bölgesinde ticaretin gelişimine yön vermiştir. Hicaz bölümünün ana ticaret merkezi Mekke'dir. Hz. Peygamber bu durumu fark etmiş ve ekonomik bağımsızlığı sağlama adına birçok gazve ve seriyyeyi tertip etmiştir. Söz konusu gazve ve seriyyelerin sonucunda Mekke'nin ticari ambargoya tabi tutulduğuna, ticaretlerinin sekteye uğradığına işaret etmiştik. Farklı bir düzlemde ise Hicaz'ın çevresindeki dünyada artık ticaret güzergâhlarının güvenliği Medine için mümkündür. Dolayısıyla Mekke'ye düzenlenen seferler siyasi olmanın yanı sıra ekonomik düzlemde de tedbirler içermektedir. Öte yandan çevre kabilelerde ticaret için birer tehdit olmuşlardır. Bu bağlamda tertip edilen bir gazveyi örnek vermemiz mümkündür. H. 49. ayda Dûmetülcendel'e bir gazve tertip edilmiştir.⁵⁶² Söz konusu bölge Şam güzergâhı üzerindedir. Vâkıdî, bu gazvenin amaçları hususunda Şam'a yakınlaşmak suretiyle Rumları korkutma ve Dûmetülcendel halkının Medine'ye saldırı planladığını ifade etmektedir.⁵⁶³ Kanaatimizce bu gazvenin başlamasına sebebiyet veren en önemli etken ise ekonomik alanla irtibatlıdır. Söz konusu Şam güzergâhında bulunan kabileler Mekke-Şam ticaretinden faydalanıyor olmalıdır. Mekke'nin ticaretinin engellenmesi onları da Medine'ye karşı kıskırtmıştır. Öte yandan Hz. Peygamber'in (s), Şam'a yaklaşma amacıyla Kuzey bölgelerine yönelmesi sadece Rumları korkutma amacıyla olmadığını düşünmekteyiz. Bu bağlamda bir diğer etken Kuzeyin kontrol altına alınarak bölgede meydana gelecek olan ticaretin güvenliğini sağlama amacı taşıyor olmalıdır. Bu anlamda çeşitli Arap kabileleriyle

⁵⁶¹ Tüysüz - Hira, "Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadî Hayat", 465.

⁵⁶² Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 402.

⁵⁶³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/ 403.

yapılan saldırmazlık anlaşmalarını da⁵⁶⁴ siyasi tedbir yanında ticaretin işleyişine yönelik tedbirlerin tipik bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür. Medine'nin çevresindeki dünyada, güvenliğin tesisi ticaretin işleyişine ivme kazandıracaktır. Tüm bu seferlerin sonucunda kabileler, Medine'deki merkezi gücün himayesi altında çizilen ticari güzergâhı kullanarak seyahat etmişlerdir.⁵⁶⁵ Bu durumlar ışığında ticaretin gelişimine, canlılık kazanmasına yönelik adımlar atıldığını ifade edebiliriz. Yanı sıra Hicaz coğrafyasında baş aktör olarak Medine devletinin ticaretin işleyişinde söz sahibi olmasına dönük tedbirler alındığını da belirtmemiz mümkündür.

Hz. Peygamber'in (s) ticaretin gelişimine yönelik uygulamalarının bir boyutunun da ahlaki olduğunu belirtelim. Ticaretin güvenilir işleyişine dönük adımlar atılmış, piyasaya bazı kurallar getirilerek devlet denetimi sağlanmıştır. Örneğin, karaborsacılık bu anlamda yasaklanmıştır. Ticari malın pahalılaşması gayesiyle stoklanıp piyasaya arzının geciktirilmesini Hz. Peygamber (s) engellemiştir.⁵⁶⁶ Öte yandan neceş olarak isimlendirilen bir uygulamanın da engellendiğini anlamaktayız. Bu uygulamada alıcı ve satıcı arasına giren üçüncü bir şahıs malı almayacak olmasına rağmen taraflardan biri lehine fiyatı yükseltmeye çalışmaktadır. Bu da aynı şekilde yasaklanmıştır.⁵⁶⁷ Toplum, ticari-ahlaki ifsada sürükleyen riba işleminin yasaklanması da oldukça önemlidir. Türkçe de genelde faiz olarak adlandırılan riba, borç verilen bir parayı veya malı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla yahut borç ilişkisinden doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacağa ek vade tanıyıp bu süreye karşılık onu fazlalıkla geri almanın veya bu şekilde alınan fazlalığın adıdır.⁵⁶⁸ Riba yasağı âyet ile bildirilmiştir.⁵⁶⁹ Sadece Medine toplumuna değil Necran Hristiyanlarına dahi bu toplumda ve kendi aralarında riba yapmaları yasaklanmıştır.⁵⁷⁰ Benzer mahiyette

⁵⁶⁴ Vâkıdî, *el-Meğâzi*, 1/ 12; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü 'l-kübrâ*, 2/ 7; Halife b. Hayyât, *Târih-u Hâlife b. Hayyât*, 56; Belazürî, *Ensâbü 'l-eşrâf*, 1/ 343.

⁵⁶⁵ Khanfar, *İlk Bahar*, 410.

⁵⁶⁶ Kallek, *Sosyal Servet*, 109.

⁵⁶⁷ Cemil Liv, "İslâm'ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019), 369-370.

⁵⁶⁸ İsmail Özsoy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), XII/110-126.

⁵⁶⁹ İbn Hişâm, *es-Siretü 'n-nebeviyye*, 2/ 62-63.

⁵⁷⁰ Belazürî, *Fütuhu 'l-büldân*, 86.

eman dileyen Taif halkına da riba yapmamaları şart koşulmuştur.⁵⁷¹ Bir diğer uygulama ise narh belirlenmesinin reddedilmesidir. Narh ticari bir malın alt-üst fiyat sınırının belirlenmesidir. H. 8./ M. 629 yılda fiyat yükselmesinden dolayı toplum bireyleri durumu Hz. Peygamber'e (s) şikâyet etmişler ve tüccarlara narh uygulamasını talep etmişlerdir. Hz. Peygamber (s) bunu yapmayacağını, zulüm olacağını belirtmiştir.⁵⁷² Pazarlık üzerine pazarlıkta yasaklanmıştır.⁵⁷³ Hz. Peygamber (s) Kayletu'l-Enmâriyye adlı kadın tüccara satın alacağı veya satacağı fiyatı direkt söylemesini hile yapmamasını emretmiştir.⁵⁷⁴ Genel anlamda ticarete bilinmezlik, aldanma ve hile unsuru içeren birçok alım-satım çeşidi yasaklanmıştır.⁵⁷⁵ Geniş bir yelpazeyi kapsayan yasakları incelediğimiz zaman önemli ayrıntılar barındırdığını anlamaktayız. Buna göre karaborsacılık ve neceş uygulamasının yasaklanmasının, toplumun tüketici kesiminin mağduriyetini önlemeye yönelik tedbirler içerdiğini ifade edebiliriz. Narh, pazarlık üstüne pazarlık uygulamalarının yasaklanmasının altında da tüccarın mağdur olmasının önüne geçildiğini belirtelim. Narh uygulamasının H. 8./ M. 629 yılda reddi oldukça önemli ayrıntılar içermektedir. Bu yılda birçok gazve ve seriyye tertip edilmiş ve bunların sonucunda da ganimetler kazanılmıştır.⁵⁷⁶ Dolayısıyla toplumun zenginleşmesi piyasanın yükselişine de ivme kazandırmış olabilir. Bu anlamda halkın mağdur edilmediğini aksine narhın reddedilerek tüccarın korunduğunu söylememiz mümkündür. Ribanın reddi sosyoekonomik anlamda toplumun faydasını sağlamaya yönelik bir emir olarak anlaşılmalıdır. Öte yandan Necranlılara, Taif halkına dahi ribayı yasaklanması, bu konuda sıkı sıkıya tedbir alındığına işaret etmektedir. Yanı sıra tüm bu durumlar bölgede hâkim olan ibtidai kuralların yerine yeni anlayışı şekillendirmiş olmalıdır.

⁵⁷¹ Belazürî, *Fütuhu'l-büldân*, 75.

⁵⁷² İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 315.

⁵⁷³ İbn Hibbân, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 315.

⁵⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe*, 7/ 238.

⁵⁷⁵ Faruk Bal, *Arap Yarımadası'nda Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi* (İstanbul: Beka Yay., 2015), 94.

⁵⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz: Kallek, *Sosyal Servet*, 115-120.

3.4. Ganimet Taksiminde Uygulanan Tedbirler

Hız. Peygamber (s) ve ashabının askeri faaliyetlerinin, götürüleri ve getirileri olmuştur. Elde edilen zaferlerin getirilerinden birisi de ganimettir. Enfal Sûresi'nin hükümleriyle beraber, Bedir Gazvesi'nin akabinde ganimet İslam toplumuna helal kılınmıştır.⁵⁷⁷ Bu âyette ganimetlerin beşte biri Allah'a ve Peygamberine ait olduğu emredilmiştir.⁵⁷⁸ Buna göre, mağlup olan tarafın malları Müslüman cephesine aktarılmış ve pay edilmiştir. Her ne kadar savaşlar siyasi olarak değerlendirilse de ganimetin paylaşımı ekonomik alanla oldukça irtibatlıdır.

Hız. Peygamber (s) savaşlardan önce ganimet hususunu zaman zaman ashaba hatırlatmıştır.⁵⁷⁹ Bu hatırlatma, ashabın savaşlara karşı motive olmalarını sağlamıştır. Fakat buradan ganimetin, Müslümanlar için bir hedef değil sonuç olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Müreysi' Gazvesi'nde, Benî Mustalik ile gerçekleşen evlilik sebebiyle esirlerin geri iade edilmesi,⁵⁸⁰ Hısma Seriyesi'nde Hız. Peygamber'in (s) eman verdiği kabileden elde edilen ganimetlerin derhal iade edilmesi⁵⁸¹ bu savı güçlendirmektedir. Dolayısıyla savaşın sonucu olarak değerlendirebileceğimiz ganimetlerin, zaman zaman hatırlatılarak motivasyonun sağlanmasına yönelik tedbirler alındığı çıkarımına ulaşabiliriz. Öte yandan ganimetin kazanılmasından sonra da birtakım uygulamalar icra edilmiştir. Elde edilen ganimetler genel olarak bir mevkiide toplanmış, başına korumalar tayin edilmiş, dağıtımıyla ilgili de çeşitli sahabeler görev yapmıştır. Huneyn ganimetleri Ci'râne mevkinde toplanmış, başına korumalar tayin edilmiş,⁵⁸² Hayber mallarını taksim için Abdullah b. Revaha görevlendirilmiştir.⁵⁸³ Bedir Gazvesi sonrasında elde edilen ganimetlerden katılmayan kimselere pay ayrılmış⁵⁸⁴ yine pararelinde Benî Nadir Gazvesi'nde elde edilen ganimetler iki ensârî hariç muhacirler arasında

⁵⁷⁷ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-nebeviyye*, 2/ 309.

⁵⁷⁸ Enfâl: 8/41

⁵⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz: Ali Rıza Ayar, "Hız. Peygamber'in, Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16 (2004), 215-234.

⁵⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 2/ 61.

⁵⁸¹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 558.

⁵⁸² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 86.

⁵⁸³ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 21.

⁵⁸⁴ Şehzâde Korkud, *İslam'da Ganimet ve Cariyelik & Osmanlı Sistemine İçeriden Bir Eleştiri*, çev. Osman Güman (İstanbul: İsar Yay., 2013), 50.

pay edilmiştir.⁵⁸⁵ Benzer mahiyette Hayber Gazvesi'nden elde edilen ganimetlerden o sırada Habeşistan'dan gelen muhacirlere pay verilmiştir.⁵⁸⁶ Bu bilgilerin tahlilinde ganimetin harici ve dahili unsura karşı korunduğunu ifade edebiliriz. Söz gelimi ganimetlerin muhafaza edilmesi için belli bölgelere alınması ve başlarına korumalar tayin edilmesi harici unsurlara karşı bir koruma olarak anlaşılabilir. Öte yandan taksim edilmesi için Hz. Peygamber (s) ve başka sahabelerin görev yapması eşitliği korumaya dönük olabilir. Böylece gazilerin birbirleri hakkında menfi düşüncelerine, kırılmalarına yönelik tedbir alındığını ifade edebiliriz. Diğer taraftan ganimetlerin paylaşılması konusunda zaman zaman savaşa katılmayanlarında dahil edildiğini anlamaktayız. Bu da Hz. Peygamber'in (s) tasarrufuyla gerçekleşmiştir. Kanaatimizce bu durumun ana sebeplerinden birisi ekonomik dengenin sağlanması olmalıdır. Nitekim Benî Nadir Gazvesi'nden sonra muhacirler arazi ve ev sahibi olmuştur.⁵⁸⁷ Bu uygulamaları toplumun menfaatine dönük alınan tedbirler çerçevesinde değerlendirmek mümkündür.

Gazvelerde görev alan komutandan, erlere, saha gerisinde çalışan kimselere ganimetten pay ayrılmış,⁵⁸⁸ kadınlara da bu bağlamda hediyeler verilmiştir.⁵⁸⁹ Dolayısıyla herkese teşvik payı ayrılmıştır. Bu paylaşımın motivasyonu artırma adına icra edilen uygulamalar olarak anlaşılabilir. Hayber fethinden sonra, şehir sakinleriyle anlaşma yapılmış ve ürünlerin kârı paylaşılmak üzere⁵⁹⁰ mutabakata varılmıştır. Bu durumda ürünler uzman kişilere verilerek hem ticari kâr sağlanmış hem de emek ve çabanın bu yöne kayması engellenmiştir. Huneyn Gazvesi ise birçok tartışmanın sahne aldığı olaylardan birisi olarak tarihi kayıtlara yansımıştır. Söz konusu savaşın sonucunda Hz. Peygamber (s) direkt Taif üzerine yürümüş ve ganimetlerin Ci'râne bölgesinde toplanmasını emretmiştir.⁵⁹¹

⁵⁸⁵ İbn Seyyidünnâs, *Uyûnü'l-eser*, 2/ 76-77.

⁵⁸⁶ Beyhaki, *Delâilü'n-nübüvve*, 4/ 244.

⁵⁸⁷ İsmail Hakkı Atçeken, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri* (İstanbul: Marifet Yay., 1996), 126.

⁵⁸⁸ Mehmet Nadir Özdemir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları* (Ankara: Otto Yay., 2016), 141.

⁵⁸⁹ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/ 522.

⁵⁹⁰ Zührî, *el-Meğâzî*, 84-85.

⁵⁹¹ Furi, *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*, 428.

Akabinde müellefe-i kulûb olarak adlandırılan, İslam'a yeni girmiş, çoğunluğu kabile reislerinden oluşan topluluğa yüksek miktarlarda ganimetten pay verilmiştir.⁵⁹² Ayrıca Hz. Peygamber (s) Hevâzin kabilesi liderine haber göndermiş, Müslüman olduğu takdirde ailesi ve mallarını ayrıca 100 deve ihsan edeceğini açıklamıştır.⁵⁹³ Bu durumlar, neredeyse hiç ganimet almayan ensarı rahatsız etmiştir. Hz. Peygamber'e (s) ensarın hoşnutsuzluğu ulaşınca aralarında bir diyalog geçmiş, Hz. Peygamber (s) onların mallar ile kendilerinin ise Allah'ın Rasulü ile döneceğini söyleyerek gönüllerini almıştır.⁵⁹⁴ İlk kez yapılan müellefe-i kulûb'a ganimet verilmesi uygulaması hayli dikkat çekicidir. Hz. Peygamber (s) burada birtakım mallar vermek suretiyle kabile reislerine ihsanda bulunmuştur. Özellikle Mekke reislerinin de bu grupta pay alması, Hz. Peygamber'in (s) etkin stratejisini onlara uygulamasına sebebiyet vermiş olabilir. Ticaretle uğraşan bu kimselerin maddiyata olan düşkünlüğü öteden beri anlatılmaktadır. Diğer taraftan Müslüman olur olmaz eski alışkanlık ve inançlarından birdenbire vazgeçmeleri mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla onların kalplerinin ısındırılması ve bu amaçla ganimetler ihsan etmek, onların eski yaşam tarzlarına dönmesine, nifak çıkarmalarına yönelik alınan bir tedbir olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda mağlup lider Malik b. Avf gibi kimselerinde bu yolla Müslüman olmasını sağlanması, mağlup kabilenin düşmanlığının artmasını önlemiştir. Nitekim Malik b. Avf bu olaydan sonra kendisine bağlı birliklerle Sâkif üzerine, Müslüman olarak baskınlar düzenlemiştir.⁵⁹⁵ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (s) derin stratejik tedbirleri kısa sürede sonuç vermiştir.

Ganimetlerin bir diğer ekonomik katkısı ise beytül mâlin ilk nüvelerini oluşturmasıdır. Buna göre savaşılmadan alınan yerlerin tamamı ile savaşarak alınan yerlerin beşte biri devlet başkanına tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber (s), devletin başkanı olarak bu payları farklı şekillerde değerlendirmiştir. Söz gelimi Kaynukaoğullarının savaş teçhizatları direkt beytül mâle aktarılmış,⁵⁹⁶ Benî Nadir

⁵⁹² Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 90.

⁵⁹³ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/ 954.

⁵⁹⁴ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 94.

⁵⁹⁵ Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3/ 955.

⁵⁹⁶ Atçeken, *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*, 126.

ganimetleri felaket ve afetler için ayrılmıştır.⁵⁹⁷ Pararelinde Fedek arazisi yolcu ve misafirler için tahsis edilmiş,⁵⁹⁸ Hayber ganimetlerinin bir kısmı ise durumu yerinde olmayan muhacirlere pay edilmiştir.⁵⁹⁹ Sosyal devlet anlayışında ekonominin yadsınamaz etkisi vardır. Hz. Peygamber'in (s) bu durumda ekonomik kaynakları yolcu, misafir ve imkânı olmayan kimselere aktardığını anlamaktayız. Diğer bir taraftan siyasal gücün tesisinde ekonomik şartların olgunlaşması önemli bir gerekliliktir. Bu yüzden olsa gerek savaşlardan elde edilen ganimetler beytül mâle aktarılmış, teçhizatlar depolanmış ve yeni savaşların gerektirdiği ekonomik şartlar sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda siyasal ve ekonomik bağımsızlığın birbirine mündemiç iki durum olduğunu ifade edebiliriz.

4. Medine Dönemi Tedbir Uygulamalarının Sonuçları

Medine dönemi, Müslümanlar için daha merkezî bir dönemdir. Bu dönem, İslam devlet stratejisinin temellenmesi, çeşitli unsurlarla karşı karşıya gelinmesi, Hz. Peygamber'in (s) devletin başkanı olması gibi sebeplerden dolayı tedbir uygulamalarının daha yoğun uygulandığı bir süreç olmuştur. Bu uygulamaların sonuçlarını kısaca ele almaya çalışacağız.

Medine devletinde alınan toplumsal tedbirlerin en genel sonucu zihniyet değişimi ve dönüşümü ile toplumsal birlikteliğın tesisi olmuştur. Müslüman kişiliğinin yeniden inşasında alınan tedbirlerin etkilerini incelemek gerekmektedir.

O gün için, Arap toplumunda örneğine rastlanmayan muâhât güçlü bir söylemdi. Söz konusu bu söylem sosyal hayatla irtibatlı bir hâl almıştır. Bunun yansıması, muhacirlerin Medine toplumuna sosyal ve ekonomik entegrasyonunu sağlamıştır.⁶⁰⁰ Bu entegrasyon ile oluşturulacak toplumda sosyal ve ekonomik dengesizliğe muâhât ile bir tedbir alınmıştır. Bu sistem ile ayrıca kabileciliğe bir darbe indirmekle kalmamış,⁶⁰¹ renk ve neseb farklılıklarını da ortadan kaldırmıştır.⁶⁰² Medine'de varlığı hissedilen, her zaman zuhur etme potansiyeli

⁵⁹⁷ Özdemir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, 128.

⁵⁹⁸ Taberî, *Târihu't-Taberî*, 3/ 15; Belazürî, *Fütuhu'l-büldân*, 41.

⁵⁹⁹ Özdemir, *Hz. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*, 128.

⁶⁰⁰ Khanfar, *İlk Bahar*, 228.

⁶⁰¹ Khanfar, *İlk Bahar*, 228.

⁶⁰² Gazalî, *Fıkhu's Sire*, 185.

olan kabileciliğe ve onun sebebiyet vereceği ayrışmalara karşı son derece etkin olan proje muâhâttı. Diğer taraftan söz konusu sistem ile muhacir ve ensar arasında zihniyet birliği de sağlanmıştır.⁶⁰³ Oluşturulan zihniyet birliği Yahudi, Münafık ve Kureyş unsuruna karşı etkili olmuştur. Meselâ Mekkeli putperestlerin Abdullah b. Übey b. Selûl gibi münafıkları ve o kanalla Medineliler'i askerî saldırıyla tehdit etmesi, kardeşlik psikolojisiyle birleşen Müslümanlar karşısında etkisiz kalmıştır. Ayrıca ileride vuku bulacak askerî seferlerde kardeşlerden şehirde kalanın her iki ailenin işleriyle ilgilenmesi sebebiyle diğerinin gönül huzuru içinde savaşa katılması sağlanmıştır.⁶⁰⁴ Cepheye giden Müslümanların en azından gözlerinin arkaya bakmaması, düşman unsurlar karşısında zafiyet göstermemesi sağlanmıştır. Diğer taraftan kanaatimizce Evs ile Hazrec arasında eskiden kalan Buâs savaşının izleri bu yolla silinmiş, bütünleşme idame edilmiş ya da müspet yönde rekabete evrilmiştir. Bu kanaate sahip olmamızın nedeni birbirleriyle hayır işlerinde yarışacak hale gelmeleri ve Buâs ile ilgili ayrışma rivâyetlerine bu dönemden sonra rastlamamamızdır. Hz. Ömer döneminde bile muâhâtın izlerine rastlanması,⁶⁰⁵ bu anlaşmanın pratiğe geçtiğinin, hayat sahasında anlam bulduğunun ve bağların oldukça sıkı bağlandığının göstergesidir. Muâhât, temelleri atılmak istenen bütüncül bir toplumun inkişafına ve o günkü sosyo-kültürel, siyasi, ekonomik problemlerin çözümüne kolaylıklar sağlamıştır. Cahiliye Dönemi'nde uygulanan hılfin yerini almış, yurtlarından ayrı düşen muhacirlerin üzüntülerini gidererek Medine bölgesine ısınmalarına katkı sağlamıştır.

Mescidin inşası, idarenin tek elden yürütülmesine imkân sağlamıştır. İdarenin tek elden yürütülmesi ile işlerin hızlanması sağlanırken, istişare ilkesi göz önüne alınarak toplumun desteği esas alınmıştır. Merkezi otorite sağlanmış, karar işleyiş mekanizması belirlenmiştir. Sağlanan bu otorite ile davetin gelişimi ivme kazanmıştır. Devlet başkanının ve toplumun birlikteliği tesis edilmiştir. Bununla davetin toplumda taban bulması, inanan toplumun kenetlenmesi sağlanmıştır. Aynı zamanda insanlar mescide namaza teşvik edilmiştir. Günde beş vakit bir araya

⁶⁰³ Sarıçam, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı, 143.

⁶⁰⁴ Hamidullah, İslam Peygamberi, 161.

⁶⁰⁵ Şaban Öz, Farklı Siyer'i Okumak & Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi (Ankara: Araştırma Yay., 2014), 202.

gelen Müslümanlar için bir sosyalleşme ve güven ortamı sağlamıştır.⁶⁰⁶ Müslümanlar arasında sağlanan zihniyet birliği, şehirde mevcut olan diğer unsurlara karşı organize bir teşkilatlanmayı da beraberinde taşımıştır. Dolayısıyla dıştan gelmesi mümkün tehditlere karşı kenetlenmiş bir topluluk oluşturulması, bu topluluğun da ısrarla mescide davet edilmesi gayri müslim unsura karşı bir merkez kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Bütünlük görüntüsü veremeyen devletin tehditlere daha açık hale gelmesinin önüne geçilmiştir.

Kur'ân'ın nazil olmaya devam ediyor olması, kişilerin yanlış din algılamalarına yol açılmaması adına, doğrudan Hz. Peygamber'den (s) ilim öğrenmeleriyle, yakîni bilgi sağlanmıştır. Davetçiler tıpkı Dâru'l-Erkam'da olduğu gibi Mescitte de yetiştirilmiş, dinin anlatım ve doğru aktarımı aşamasında Peygamberî tedbirler alınmıştır. Sonucunda Ubâde b. Sâmit, Hz. Peygamber (s) hayattayken Kur'an'ı öğretme işinde ehil olmuş,⁶⁰⁷ Ebû Hureyre hadisleri ezberleme yönüyle temayüz etmiştir.⁶⁰⁸ Dönemin Müslüman kişiliğinin yeniden inşası mekânsal düzlemde mescid ile sağlanmıştır.

Vesikanın yürürlüğe geçmesiyle, Müslümanlar arasında ümmet mefhumu ön plana çıkmıştır. Kabilecilik kökten sarsılmaya devam etmiştir. Şehir içindeki diğer unsurlar uyarılmış, onlara karşı insicamlı bir topluluk teşekkül etmiştir. Ekonomik konularda dengeli dağılım, paylaşma hassasiyetleri ortaya çıkmıştır. Bu vesikayla gözdağı verilmiş, bunun yansıması Yahudi kabilelerinin ittifaklarını bozarlarken bu vesikayı düşünmeleri olmuştur. Dolayısıyla şehir içi unsurun taşkınlık yapmasına karşı bu vesika bir tedbir olarak anlaşılabilir. Kâhine başvurma, fal oku çekme, kabile dengeleri hesaba katılarak hükümler verme ilga edilmiş, hukuki ve dini otorite Hz. Peygamber olmuştur. Hükümlerin asli kaynakları vahiy ve akıl olmuştur. Kureyş toplumuna karşı kararlı bir birliktelik sağlanmıştır. Suç ve cezada şahsilik ilkesi benimsenmiş bu da kabileciliğe ve suç işlemeye karşı bir engel oluşturmuştur.

⁶⁰⁶ Fethullah Zengin, “Hz. Peygamber Dönemi Medine’sinde Mescidin Sosyal ve İdari Rollerini Üzerine”, ed. Fikret Karaman vd. (Uluslararası Cami Sempozyumu, Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi, 2018), 831-838.

⁶⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/ 6.

⁶⁰⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/ 578.

Asabiyeti engellemek adına alınan tedbirlerin sonuçlarını incelemek gerekmektedir. Asabiyetin etkisinin azaltılması ile kabile telakkisinden ümmet anlayışına evirilen bir toplum oluşmuştur. Nifak hareketlerine karşı yürütülen stratejik tedbir hamleleri hem bu hareketlerin tesirini azaltmış hem de toplumda bu insanların itibarlarını değersiz hale getirmiştir. Hz. Peygamber'in (s) savaşlarda onları kimi zaman görmezden gelmesi onlar olmadan da var olunabileceğini açıkça ortaya koyması, hem onların potansiyel tehdit olmalarını engellemiş hem de Müslümanların onlar karşısında direncini ve umutlarını artırmıştır. Mescidlerinin yıkılması sonucunda nifak hareketleri organize bir hal almamış, nifak sahipleri faaliyetlerini topluma yayma konusunda çaresiz kalmıştır. İbn Übey'in oğlu, kabilesi, İbn Übey'den nefret eder hale gelmişlerdir. Hatta oğlu illa öldürülecekse bunu kendisinin yapmasını talep etmiştir. Bu sonuç, alınan tedbirlerin etkisini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Asabiyetin bir diğer sonucu da sürekli rekabet halinde olan Evs ve Hazrec kabilesinin çatışmaları sona erdirmesidir. Müslüman toplum, özünde taşıdıkları ortak değerde birleşmiştir.

Askeri faaliyetler bir tedbir olarak nitelendirildi. Çünkü Medine devletinin karşısında olan dört büyük güçte onları yok etmek istiyordu. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in bu duruma karşı yürüttüğü faaliyetler kendi varlığını koruma adına bir tedbir uygulaması olarak anlaşılmıştır.

Kureyş'e karşı yapılan ticaret seferleri, Şam-Kureyş hattında ticari işleyişin aksamasına sebep olmuştur. Uzun vadede Kureyş'in ticari payının azalmasına, Medine'nin bölgede ticari marjını genişletmesine sebep olmuştur. Kureyş-Şam ticaretinden pay çıkaran bedevi kabilelerin, Medine'ye karşı daha şiddetli tepkilerini ortaya koymalarına sebebiyet vermiştir. Çeşitli kabilelerle saldırmazlık anlaşması imzalanmıştır. Bu durum, düşman unsurlar arasındaki bölünmenin temelini teşkil etmiştir. Medine devletinin bölgede tanınmasının ve kabul edilmesinin başlangıcı olmuştur. Kureyş, kervanını Irak havzasından götürmeye çalışmış fakat tekrar baskına uğramışlardır. Diğer seferlerin sonuçlarını da incelemek gerekmektedir.

Bedir mevkiine gizlice yola çıkmaları, develerin boyunlarından çingirakları çıkarmaları, su kuyusuna yakın yere konaklamaları ve güneşi arkalarına almaları gibi tedbirler sayesinde savaş öncesi üstünlüğün Medine tarafında olmasını sağlamıştır. Parola belirlenmesi savaş sırasında karışıklığı ve birbirlerine saldırmalarını engellemiştir.

Uhud Savaşı'nın kilit noktası okçular tepesidir. Bu savaşta komutanın öngördüğü olaylar karşısında aldığı tedbire uymamak, sonucun olumsuz olmasına ve Müslümanların çok sayıda şehit vermesine sebep olmuştur. Uhud'un hemen akabinde Kureyş askerleri Medine'ye ani baskın yapmak istemiştir. Durumu haber alan Hz. Peygamber (s) düşmana karşı taarruza çıkmıştır. Her gece ateş yakılıp, gürültü çıkarmışlardır. Biz bu faaliyetleri bir tedbir uygulaması olarak ele almaktayız. Bunun sebebi Kureyş'in Medine'ye baskın yapmasının birçok tehlikeyi gündeme getireceğidir. Sonucunda, Kureyş'i korku sarmış ve geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Ayrıca Uhud Savaşı civar kabileleri Medine'ye karşı cesaretlendirmiştir.

Hendek Savaşı'nda, çukur kazımı tedbiri sonucunda sayısı oldukça fazla olan düşman şehre girememiştir. Hendeğin dar noktalarına koyulan okçular ayrıca bu durumu devam ettirmiştir. Savaşın süresi uzadıkça Kureyş'in direnci kırılmıştır. Nuaym b. Mesud'a verilen görev sayesinde ittifaklar bölünmüş ve Kureyş geri çekilmiştir.

Arap kabilelerine yönelik seferlerde, iyi rehber tayini, ani baskınlar, bilinmeyen yollardan savaş alanına gizlice intikal, bir anda düşmanı hazırlıksız yakalama gibi tedbirler ciddi başarılar sağlamıştır. Sebebi bu kabilelerin birlikten yoksun olmalarıdır. Güzergâh üzerinde mevcut kabilelere mensup gözcülerin tayini, rahat hareket imkânı sağlamış ve bilgilerin rahat ulaşmasını temin etmişlerdir. Uhud ile Hendek arasında Arap kabilelerine yönelik gerçekleştirilen askeri seferler Mekke konfederasyonunun oluşmasını engellemiştir. Ayrıca Müslüman askerler bu seferler sonucunda dinamizm kazanmışlardır.

Yahudilere yönelik seferlerde, Benî Kaynuka'nın şehirden uzaklaştırılması meselesinde, onların müttefiki konumunda olanların görevlendirilmesi itirazların

önüne geçilmesini sağlamıştır. Benî Nadir Yahudilerinin şehirden çıkarılması sonucunda, onların malları muhacirler arasında pay edilmiş bu durumun sonucunda ekonomik denge sağlanmıştır. Hendek savaşı sırasında ihanet eden Yahudilere karşı seriyye müfrezesi gönderilmesi saldırıları püskürtmüş, Yahudilerin planlarını boşa çıkarmıştır. Kureyza'ya karşı çıkarılan seriyye ile düşman tedirginliğe kapılmış, dengeler Müslümanlar lehine dönmüştür. Yahudilere yönelik gerçekleşen askeri faaliyetlerin en genel sonuçları iç güvenliğin tesisi, ekonomik imkânların temini ve şehir içi nifak oluşumunun dağıtılması olmuştur.

Hristiyanlara yönelik seferlerde, dış güvenlik bir ölçüde sağlanmıştır. Bölgede gelişmeleri takip eden ve elçi öldürmek gibi küresel savaş suçu işleyen Rumlara karşı gerekli cevap verilmiştir. Ayrıca bu faaliyetler neticesinde küresel güçlerle etkileşim başlamıştır.

Özel seriyyelerde, Hassan b. Sabit şiirleriyle Ka'b'ın toplumsal imajını oldukça zedelemiştir. Ka'b b. Eşref'e giden müfreze ekibine Hz. Peygamber (s) hem onun süt kardeşini dahil etmiş hem de kendisi hakkında olumsuz yorumlar yapma hakkı vermiştir. Bu tedbirler sonucunda Yahudi şair kaleden çıkarılmış ve öldürülmüştür. Ölümünün üzerine çıkan söylenti –bizce Hz. Peygamber ve ekibi bunu yaydı- Yahudilerin korkmalarına ve intikam almaya cesaret edememelerine sebep olmuştur. Put sahibi kabilelere karşı, onlardan birilerinin gönderilmesi itirazların önüne geçmiş ve putların daha rahat yıkılmasını sağlamıştır.

Öte yandan bölgesel olarak Arabistan'da hâkimiyetin tesisi adına yapılan gazvelerde, taraflardan beş yüz kadar zayıat verilmesi, bölgesel gücün tesisinde çok kan dökülmesine karşı alınan tedbirlerin sonucu olarak değerlendirilebilir.

Hudeybiye anlaşmasının sonuçlarını incelemek gerekmektedir. Mekke'ye girme ve hac yapma prensibinin Kureyş'in inisiyatifinde olmadığını, uzun savaşlar sonunda kazanılan haklar olduğunu ifade etmiştik. Dolayısıyla Kureyş, Hudeybiye'de anlaşmaya mecbur bırakılmıştır. Hendek Savaşı'nda tecrübe edildiği üzere düşmanın çok sayıda olması Hz. Peygamber'in işlerini oldukça zorlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber önlem almış, Kureyş'i masaya

oturtmuş ve yönünü Kuzey bölgelerine çevirmiştir. Böylece düşman birliği bölünmeye başlamıştır.

Mekke fethinde, Müslümanların intikam heveslerini bastırarak affetme mefhumu kazandırılmıştır. Böylece hem çok kan dökmenin hem de daha çok düşman kazanmanın önüne geçilmiştir. Hz. Peygamber'in eman çağrısı sonucunda da çok kan dökülmemiştir. Kureyş İslam'a ısınmıştır. Fetih esnasında civar Arap kabilelerinden destek gelmesi Hz. Peygamber'in onlarla fetihten önce giriştiği mücadelenin sonucudur. Bu mücadelelerde alınan tedbirlere ve bu tedbirlerin başarıya olan etkisine değinmiştik. Ayrıca Hayber'in fethi, yarımada Yahudi etkisinin sonlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Ekonomik tedbirlerin sonuçları, Pazar yerinin kurulumuyla beraber şehirde iktisadi bağımsızlık temin edilmiştir. Kolay ulaşım, pazardan vergi almama gibi tedbirler ticaretin gelişimine, Kaynuka pazarıyla rekabete girilmesine, Yahudi tüccarların ekonomik tahakkümlerini bozmaya, Medine ekonomisinin kalkınmasına etki etmiştir. Muhtesiplerin görevlendirilmesi tüccarların denetim altına girmesine, Pazar yerinde uygunsuz söz, davranış ve fiyatların oluşmasını engellemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s) muhtesip görevlendirmesi, kendisinin de bu işi üstlenmesi, tüccarlar ile sürekli bir temas haline sebebiyet vermiştir. Bu durum hataların engellenmesine dolayısıyla ticaretin ivme kazanmasına sebebiyet vermiştir. Pazara giden yolların düzenlenmesi ise, tüccarların geliş-gidişine kolaylık sağlamış olmalıdır. Öte yandan pazar yerinde vergi alınmaması hayli dikkat çekicidir. Kâr arzusu ticaretin oluşum ve gelişim sebebidir. Verginin olmaması da aynı duruma hizmet etmektedir. Dolayısıyla civardaki tüccarların ilgisinin buraya yönleneceği, yerel ve uluslararası rekabete dirençli bir ekonomi haline kavuşacağı amaçlanmış olmalıdır. Vergiden muaf satışa izin verilmesi, bir diğer düzlemde toplumun ihtiyaç duyduğu malların fiyatlarında dalgalanmalarının önüne geçecek ve dahi fiyat azalmasına sebebiyet verecektir. Diğer bir düzlemde ise Kaynuka bölgesindeki pazardan buraya yönelim olacak, Medine İslam Devleti'nin iktisadî gücünün pekişmesini sağlayacaktır. Pazarda kimseye ait bir yerin olmayacağı ilanı ise oldukça manidardır. Buna göre Hz. Peygamber (s) ticari tekelleşmenin, maddiyatın belirli kişilerde temerküzünün önüne bir set

çekerek tedbir almıştır. Öte yandan piyasaya makul bir rekabet kazandırmış olmalıdır. Çünkü bu durum kişilerin erkenden işlerine başlamasına, ticari yarış içerisinde girmelerine yol açmış olabilir. Dolayısıyla atılan adımlar ticaretin meydana getireceği durumlara yönelik tedbir içermiş yanı sıra iktisadî gücün tekâmülüne yönelik tedbirler alınmıştır. Tüm bu tedbirler neticesinde Pazar yerinde ticaret gelişmiştir.

Muahat ile ekonomik denge sağlanmıştır. Muahat ile beraber ensârî kardeşine yük olmak istemeyen, ticarete mahir olan Mekkeli tüccarlar pazara yönelmiştir. Sonucunda, Yahudilerin iktisadî güçleri zarar görmeye başlamıştır. Sosyal yönü itibarıyla, ensarın yardımları muhacirlerle kaynaşmalarına ve birbirlerine kenetlenmiş bir topluluğun oluşmasına etki etmiştir.

Karaborsacılık, neceş, riba, haksız kazanç gibi durumların kontrol edilmesi haksız kazançlar elde edilmesine, toplumun bozulmasına karşı alınan tedbirlerdir. Bunların yasaklanmasıyla beraber ticari hayatta belli ahlaki-hukukî ilkeler gelişmiştir. Bu ilkeler bölgede hâkim olan ibtidâi kuralların yerini almıştır. Hem satıcı hem de alıcı mağdur edilmemiştir.

Ganimet dağıtımını tedbir çerçevesinde, etkileriyle ele almak gerekmektedir. Öncelikle ganimetten liderlere yüksek paylar verilmesi oldukça manidardır. Liderler topluluklarına hitap edebilmektedir. İslam'a zorla girmiş olanları da mevcuttur. Dolayısıyla her an onların İslam'a düşman olmaları, peşinde olan kitlelerini etkileyecek ve daima bir problem teşkil edecektir. Bu tehditlere karşın ganimet verilmesi hem tedbir hem bir stratejidir. Sonucunda, onların düşmanlığının azalmasına, İslam'a daha sıcak bakmalarına fayda sağlamıştır. Bunun en bariz örneklerinden birisi, Malik b. Avf'ın Sakîf kabilesine yönelik sefere katılmasıdır. Müslümanlar açısından ganimetin zaman zaman hatırlatıldığını ifade etmiştik. Bu durum savaşlara karşı motivasyon sağlamalarına etki etmiş olmalıdır.

Beytülmal oluşturma tedbiriyle savaş araç gereçlerinin temini sağlanmıştır. Böylece savaşlarda gerekli olan malzemeler önceden tedbir anlayışıyla hazır edilmiştir. Bazı ganimetlerin hasta, yolcu, misafir için ayrılmasıyla sosyal devlet

anlayışının tekamülüyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla Medine, şehirden devlete doğru gelişen bir sürece girmiştir.

SONUÇ

Mekke, stratejik konumu itibariyle Şam ticaret yolu güzergâhında, Hicaz coğrafyasının önemli merkezlerinden biridir. Bölgenin tarım açısından elverişsiz olması, Şam gibi büyük bir merkezin güzergâhında konumlanmış olması ticaretin gelişimine yön veren en önemli etkenlerdendir. Bu bağlamda çeşitli panayırlar, ekonomik etkinlikler ve bunlar vasıtasıyla komşu bölgelerden birçok kabile, devlet, ırk mensubu kişilerin panayırlara gelmesi kültürel etkileşime çeşitlilik katmıştır. Mekke'nin lideri konumunda olan Kureyş kabilesi, ticaretten aslan payını almış ayrıca Arap kabileleri arasında Kâbe'ye ev sahipliği yaparak, hürmet mefhumunu ön plana çıkarmışlardır. Sağladıkları istisnai konumun sürekliliğini temin etme, kâr marjlarını koruma amacıyla atalara bağlılık, puta tapınma gibi adetlerinin sıkı takipçileri hüviyetinde olmuşlardır.

Hz. Peygamber'in (s), davetini yaymaya başladığı Mekke'nin, o dönemdeki tablosu bu şekildedir. Bu zaman diliminde vahye muhatap olan Hz. Peygamber'in (s), davetinin gerekliliği ortadadır. İşte tam da bu noktada Hz. Peygamber (s), davetini gelişi güzel yapmamış, çeşitli stratejiler çerçevesinde yürütmüştür. Tedbir almak bu stratejilerden birisidir. Davetin inkişafında tedbirlerin uygulanması, cesaret ve bilgelik taşınmasının yanı sıra bölge unsurları arasındaki, iç ve dış güç dengeleri hakkında derin bir farkındalık gerektiriyordu. Bu anlamda ticaret ve panayırlar vesilesiyle Mekke topraklarına gelen grupları tanıması, onlarla etkileşim içinde olması Hz. Peygamber'in (s) derin farkındalığını geliştiren etmenler olarak kabul edilebilir. Mekke döneminde davet, ilk olarak tüm topluma tavzih edilmemiş, güvenilir kimselere, gizliliğe riayet edilerek ulaştırılmıştır. Bu dönemde ana tedbir, gizli hareket etmek olmuş ayrıca sağlam bir kadro oluşturulmuştur. Gizli davet, yeni din mensuplarını geçici süreyle de olsa tehditlere karşı korumuştur. Yine aynı zaman diliminde, davet tüm Kureyş'e deklare edilmiştir. Söz konusu deklerasyon, daveti bir üst seviyeye taşımış, açık davet dönemine geçiş yapılmıştır. Akabinde çeşitli tepkiler ve bunlara karşı geliştirilen birçok tedbir uygulaması meydana gelmiştir. Hz. Peygamber (s), davete karşı tepkilerin artması sebebiyle müttefik arayışı, akrabalarından yardım alma, yeni

bir merkez tayin etme, hicret gibi tedbirleri uygulamıştır. Dolayısıyla tedbir olgusunun şekillenmesinde içinde bulunulan sosyokültürel ve siyasi-toplumsal bağlamın yadsınamaz etkileri olmuştur. Tedbir stratejisinin, bu bağlamda tek bir boyuta göre şekillenmemiştir. Mevcut durumlara göre gelişen ve çeşitlenen bir olgu olarak anlaşılması daha isabetli olacaktır. Tüm bu tedbir uygulamalarından sonra, müslümanların Medine'ye hicret etmesi de ayrı bir tedbir olarak anlaşılmalıdır. Davetin imkânsızlığı, insanların hayat güvencesinin olmaması gibi pek çok durum hicretin tetikleyicisi olmuştur.

Hicretin akabinde başlayan Medine dönemi, İslami davet açısından önemli bir dönemeç olmuştur. Medine, şehir içi dinamikleri açısından Mekke'den oldukça farklı bir görünüm sunmaktadır. Şehirde siyasi aktör olarak, Yahudi kabileleri ve birbirine düşman Evs ve Hazrec kabileleri yaşamaktaydı. Dolayısıyla şehir içinde ortaklık şuuru, ibtidai merhalelerde seyretmekteydi. Bu durum üzerine muhacirlerin gelmesiyle beraber pek çok farklı unsur aynı mekânda temerküz etmiştir. Etnik ve kabileci kökenlere bağlı ayrışma tehditleride mevcut hale gelmiştir. Öte yandan davetin önünden Kureyş engelini kalkması, muhatap çemberinin genişlemesine sonucunda dış tehditlerin aksülamel etmesine sebebiyet vermiştir. Tüm bu sebepler Hz. Peygamber'in (s) stratejik hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir. Medine topraklarında göze çarpan ilk sorun toplumsal birliktelikten yoksunluk olmuştur. Bu durum, Hz. Peygamber'i (s) ilk uygulamalarında, toplumsal bütünlüğün tesisini sağlamaya yöneltmiş olmalıdır. Muâhât projesi, meşid inşası, münafıkların toplum nezdinde etkilerini azaltma, asabiyetin olumsuz etkilerini kırmaya yönelik atılan adımlar tam bu noktada istenen toplumsal bütünlüğü sağlamaya yönelik tedbirler olarak anlaşılmıştır. Medine'nin etrafındaki bölgede, davetin yankılanmasıyla beraber mevcut tehditlerin billurlaştığını ifade etmiştik. Hicaz coğrafyasında çeşitli Arap kabileleri, Kureyş, Bizans gibi siyasi güçler bu anlamda potansiyel tehditler olmuştur. Medine'nin içerisinde de Yahudi kabileleri söz konusu dış düşmanların yegâne müttelikleri olarak tavrı almışlardır. Hz. Peygamber (s) bu noktada siyasi birlikteliğe yönelik bir dizi uygulama gerçekleştirmiştir. Seriyeye ve gazveler, çeşitli anlaşmalar bu uygulamalardandır. Savaşların tatbikinde, uygulanma

safhasında alınan birçok tedbir bu bağlamda Hicaz bölgesinde yeni siyasi gücün sınırlarını çizmiştir. Diğer taraftan yeni kurulan devletin kendi öz ekonomik kaynaklarına sahip olmasının zorunluluğu, Hz. Peygamber'i (s) bu alanda uygulamalar yapmaya teşvik etmiştir. Bu minvalde pazar alanlarının inşası, ekonomik kuralların idamesi, ticaretin gelişimine yönelik tedbirler uygulanmıştır. Söz konusu tedbirlerin sonucunda, Medine bölgesinde ticari işleyiş yoğunlaşmıştır.

Hz. Peygamber (s) yirmi üç yıllık bir süre zarfında Hicaz da siyasal sistemi topyekün bir değişime uğratmış, coğrafyaya hâkim bir topluluk teşekkül ettirmiştir. Bölgede billurlaşan yeni düzenin belirleyicisi olmuştur. Bu noktada merak katbekat artmaktadır. Yeni bir düzenin inkişafını sağlayan stratejiler nelerdir? Hz. Peygamber'in (s) Mekke ve Medine toplumunda deklare ettiği yeni toplum farklı süreçlerden, sınamalardan geçmiştir. Bu farklı süreçler merkezinde tespit ve yorumlama gerekmektedir. Mekke topraklarında davetin imkânı oldukça kısıtlıdır. İnanan kesimin can güvenliği söz konusudur. Alınan tedbirler bu bağlamda birden ve kendiliğinden gelişmemiş aksine ciddi bir strateji gözetilerek uygulanmıştır. Medine dönemi daha da farklıdır. Hz. Peygamber (s), Medine'ye intikal eder etmez aşamalar halinde hâkimiyetini perçinlemiştir. Bu dönemde baş döndürücü toplumsal değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Hedefler çok daha üst seviyelere çıkarılmıştır. Bu noktada Hz. Peygamber (s) aynı zamanda bir devlet başkanıydı. Bu durum, onun tedbir uygulamalarını, yönetim anlayışının temeline oturtmuştur. Dolayısıyla söz konusu uygulamalar bu süreçte merkezî bir role kavuşmuştur. Öte yandan tedbir uygulamalarının dinamik bir hüviyet kazanması, grift problemlerin aşılmasında oldukça etkili olmuştur. Bir diğer taraftan Hz. Peygamber'in (s) tedbire çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s) uyguladığı tedbir, salt bir önlem alma değil siyasi, sosyal, ekonomik gelişmelerin odağında büyük bir yönetim becerisini ifade eden temel bir ilke görünümündedir.

BİBLİYOGRAFYA

- Acar**, Cafer. *İslam'da Savaş*. Kahramanmaraş: Samer Yay., 2020.
- Algül**, Hüseyin. "Ebû Eyyûb el-Ensârî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. X. İstanbul: TDV Yay., 1994.
- Algül**, Hüseyin. "Gazve" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIII. İstanbul: TDV Yay., 1996.
- Algül**, Hüseyin. "Mescid-i Dırâr" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XXIX. Ankara: TDV Yay., 2004.
- Algül**, Hüseyin. "Muâhât" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XXX. İstanbul: TDV Yay., 2005.
- Apak**, Adem. *Erken Dönem İslam Tarihinde Asabiyet*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Bs. 2016.
- Apak**, Adem. "Hz. Peygamber'in (sav) Hicret Sonrası Medine'de Örnek Toplum Oluşturma Adımları Üzerine". Ed. Mahfuz Söylemez. Çorum: İslami İlimler Dergisi Yay., 2007. 315-324.
- Apak**, Adem. *Siyer Araştırmaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Bs. 2016.
- Apak**, Adem. *Siyer-i Nebi-Hz. Peygamber'in Hayatı-Şahsiyeti-Daveti*. İstanbul: Ensar Yay., 5. Bs. 2020.
- Arı**, Mehmet Salih. "Câhiliye Toplumundan Medenî Topluma Geçiş Süreci: Yeni Bir Sosyal Düzenin Doğuşu". Ed. Mehmet Ali Kapar. *İstem Dergisi* Ek 1 (2008). 173-188.
- Arslantaş**, Nuh. "Zûnüvâs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yay., 2013.
- Atçeken**, İsmail Hakkı. "Bazı Oryantalistlere Göre Asr-ı Saâdet'te Yahudiler" *İstem Dergisi* Ek 1 (2008). 105-128.
- Atçeken**, İsmail Hakkı. *Hz. Peygamber'in Yahudilerle Münasebetleri*. İstanbul: Marifet Yay., 1996.
- Avcı**, Casim. "Kaynuka" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XXV. Ankara: TDV Yay., 2002.

- Ayar**, Ali Rıza. "Hz. Peygamber'in, Savaş Öncesinde, Zafer Sonrası Elde Edilecek Ganimetlere Dikkat Çekmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/16 (2004), 215-234.
- Azizova**, Elnure. "Ukaz" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XLII. İstanbul: TDV. Yay.,2012.
- Bal**, Faruk. *Arap Yarımadası'nda Ticaret: Hz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi*. İstanbul: Beka Yay., 2015.
- Belazürî**, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Ensâbü'l-eşraf*. thk. Süheyl Zekkar, Riyad Zirikli. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- Belazürî**, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. thk. Abdullah Enîs et-Tabbâ', Ömer Enîs et-Tabbâ. Beyrut : Müessesetü'l-Maârif, 1987.
- Beyhakî**, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Delâilü'n-nübüvve ve mâ'rifetu ahvâli sâhibi 'ş-şerî'a*. thk. Abdulmu'ti Kal'aci. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Braudel**, Fernand. *Tarih Üzerine Yazılar*. çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Ankara: Doğu Batı Yay., 3. Bs. 2020.
- Buhârî**, Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî* thk. Abdulaziz b. Abdullah b. Baz, 8 C. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Butî**, Ramazan el-. *Fıkhu's Siyre*. çev. Aydın, Atik. İstanbul: Bilge Adamlar Yay., 2012.
- Câbirî**, Muhammed Âbid el-. *Arap-İslâm Siyasal Aklı*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi Yay., 2. Bs. 2001.
- Collingwood**, R.G. *The Idea of History*. Oxford: Oxford University Press, 1946.
- Corci Zeydân**. *İslam Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. 2 Cilt. İstanbul: İletişim Yay., 1. Bs. 2004.
- Çağbayır**, Yaşar. *Ötüken Türkçe Sözlük* 5 Cilt. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- Çağrıçı**, Mustafa. "Tedbîrü'l-Medîne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XL. İstanbul: TDV. Yay., 2011.

- Çubukçu**, Asri. "Buâs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. VI. İstanbul: TDV Yay., 1992.
- Çubukçu**, Murat. "Stratejik Yönetim Araştırmalarındaki İlerlemeler ve Güncel Tartışma Konuları". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi. SBE Dergisi* 11/27 (2019). 35-57.
- Dayf**, Şevki. *Târihu 'l-edebi 'l-Arabi : el-Asrû 'l-cahili*. Kahire: Dârü'l-Maârif, ts.
- Demircan**, Adnan. *Münafık*. İstanbul: Endülüs Yay., 1. Bs. 2019.
- Demircan**, Adnan. *Nebevi Direniş Hicret*. İstanbul: Beyan Yay., 2. Bs. 2015.
- Derveze**, İzzet. *Kuran 'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yay. 2. Bs. 2012.
- Dineverî**, Ebû Hanife Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *Ahbârü 't-tivâl*. 1 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Tûras, ts.
- Durî**, Abdülaziz. *İlk Dönem İslam Tarihi*. çev. Hayrettin Yücesoy. İstanbul: Endülüs Yay., 2016.
- Ebû Dâvud**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Sıtkı Muhammed Cemîl, 4 C. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Ebû Ubeyd**, el-Kâsım b. Sellam. *Kitâbü 'l-Emvâl*. 2 Cilt. Mısır: Darü'l-Hedyî'n-Nebevi, 1. Bs. 2007.
- Ebû'l-fazl** İzzetî. *İslamın Yayılış Tarihine Giriş*. çev. Cahit Koytak. İstanbul: İnsan Yay., 1984.
- Er**, İzzet. "Muhacirlerin Medine'ye İntibakının Psiko-Sosyo-Ekonomik Problemleri ve Çözümleri". *Diyanet İlmi Dergi* 25/2, 1989. 121-135.
- Ezrakî**, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed. *Ahbâru Mekke*. thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Dahiş. 1 Cilt. Mektebetü'l Esedi, 2004.
- Fayda**, Mustafa. "Fil Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XIII. İstanbul: TDV. Yay., 1996.
- Firûzâbâdî**, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed. *el-Kâmûsü 'l-Muhît*. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- Gadbân**, Muhammed Munîr. *Fıkhu's-Sire*. çev. Mehmet Aydemir. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yay., 1. Bs. 2014.

- Gazâlî**, Muhammed. *Fıkhu's Sire Resulullah'ın Hayatı*. çev. Rasûl Tosun. İstanbul: Risale Yay., 8. Basım, 2016.
- Gıbb**, Hamilton A.R. *İslam Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*. çev. Kadir Durak vd. İstanbul: Endülüs Yay., 1991.
- Gök**, Bilal. "Hz. Muhammed'in (as) Doğduğu Ortam: Hicaz Bölgesi Şehirleri". *Hikmet Yurdu* 13 (2014). 53-75.
- Gökdemir**, Ahmet. *Devlet Başkanı Olarak Hazreti Muhammed (sav)*. İstanbul: Siyer Yay., 1. Bs. 2015.
- Halebî**, Ebü'l-Ferec Nürüddîn Ali b. İbrâhim b. Ahmed. *Es-Siretü'l-Halebiyye İnsanü'l-uyûn fî sîreti'l emîni'l me'mûn*. thk. Abdullah Muhammed el-Halili. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Maârif, 2002.
- Halife b. Hayyât**, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Basrî. *Târih-u Hâlîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. 1 Cilt. Daru Taybe, 2. Bs. 1985.
- Hamevî**, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Yakut. *Mu'cemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- Hamidullah**, Muhammed. "Hudeybiye Antlaşması". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XVIII. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Hamidullah**, Muhammed. *Hz. Peygamber'in Savaşları*. çev. Nazire Yurter. İstanbul: Yeni Şafak Yay., ts.
- Hamidullah**, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Yazgan, Mehmet. İstanbul: Beyan Yay., 2019.
- Hamidullah**, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. çev. Kemal, Kuşçu. Ankara: Nur Yay., 5. Bs. 1979.
- Hamidullah**, Muhammed. "Hz. Peygamber'in İslam Öncesi Seyahatleri" çev. Abdullah Aydın, *Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4 (1980), 327-345.
- Hârizmî**, Muhammed b. Ahmed. *Mefâtihu'l-ulûm*. Kahire: Matbûatı'ş-Şark, 1923.
- Hazer**, Dursun. "Hassan b. Sâbit ve Ka'b b. Malik'in Şiirlerinde Hz. Peygamber (sav) İmajı". *Nüşa Dergisi* 47 (2018). 191-214.
- Hitti**, Philip K. *Siyasal ve Kültürel İslam Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yay., 1989.

- Hizmetli**, Sabri. *İslam Tarihi İlk Dönem*. Ankara: Ankara Okulu Yay., 9. Bs. 2015.
- Hunt**, Lynn. *Küresel Çağda Tarih Yazmak*. çev. Erdem Kayserilioğlu. İstanbul: Küre Yay., 2. Bs. 2021.
- İbn Abdilberr** en-Nemerî, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed el-Kurtubî. *Ed-Dürer fî ihtisâri'l-meğâzi ve's-siyer*. thk. Şevki Dayf. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 2. Bs. 1983.
- İbn Ebü'd-Dünyâ**, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd. *Et-Tevekkül 'alellâh*. nşr. Câsim el-Füheyd ed-Devserî. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslamiyye. 1987.
- İbn Habîb**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb İbn Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitabü'l-Muhabber*. 1 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer** el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihabüddîn Ahmed b. Ali. *El-İsâbe fî temyizi's-sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Havkal**, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Havkal el-Bağdâdî er-Rumî. *Sûretü'l-arz*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, 1992.
- İbn Hazm**. *Cevamiu's-Sire (Siyerin Özü)*. çev. Mehmet Salih Arı. İstanbul: Çıra Yay., 2004.
- İbn Hibbân**, Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Es-Siretü'n-nebeviyye ve ahbârü'l-hulefâ*. 1 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1987.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik b. Eyyûb el-Himyerî el-Basrî el-Mısırî. *Es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka. 4 Cilt. Beyrut: Daru't Turasi'l-Arabî, 1995.
- İbn İshak**, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Yesâr el-Muttalibî el-Kureşî. *Sîretu İbn İshak*. thk. Muhammed Hamidullah. Konya: Hayra Hizmet Vakfı, 1981.
- İbn Kayyim** el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî. *Zadü'l-mead fî hedyi hayri'l-ibâd*. thk. Şuayb el-Arnaut, Abdulkadir Arnaut. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998.
- İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ' İmadüddin İsmail b. Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr ed-Dımaşkî eş-Şafii. *El-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. 20 Cilt. Cize: Hicri li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1998.

- İbn Mâce**, Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. Beyrut, 1995.
- İbn Manzur**, Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, ts.
- İbn Sa'd**, Ebü Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Meni' Zührî. *Kitâbü't-tabakâti'l-kebîr*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001.
- İbn Seyyidünnâs**, Ebü'l-Feth Fethuddin Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *Uyûnü'l-eser fi fûnuni'l-meğâzî ve's-şemâ'il ve's-siyer*. thk. Muhammed el-İdü'l-Hatravî, Muhyiddin Müstû. 2 Cilt. Medine: Dârü't-Türas, 1992.
- İbn Şebbe**, Ebü Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Târihu'l-Medîneti'l-münevvere*. 4 Cilt. Cidde: Dârü'l-İsfahani, 1979.
- İbn Teymiyye**, Takıyüddîn. *Et-Tuhfetü'l-'Irâkiyye fi'l-a'mâli'l-kalbiyye*. nşr. Yahya b. Muhammed el-Huneydî. Riyad: 1421/2000.
- İbn Zebâle**, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî el-Mahzûmî. *Ahbâru'l Medine*. 1 Cilt. Medine: Merkez Buhus ve Dirasat'l-Medineti'l-Münevvere, 2003.
- İbnu'l-Cevâd**, Efdaleddîn. *Muhtasar İslâm Tarihi*. Kahramanmaraş: Samer Yay., 2020.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebu'l Ferec Abdurrahman b. Ali. *El-Muntazâm fi tevârihi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Mustafa Abdulkadir Atâ', Muhammed A. Atâ'. 8 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Bs. 1995.
- İbnü'l-Esîr**, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî. *El-Kâmil fi't-târîh*. thk. Ebi'l-Fidâ Abdullah el-Kadi. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İbnü'l-Esîr**, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî. *Üsdü'l-gabe fi ma'rifeti's-sahabe*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Kelbî**, Ebü'l-Münzir İbnü's-Saib Hişam b Muhammed b Saib. *Kitâbü'l-esnam*. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2007.
- İmadüddin Halil**. *Muhammed Aleyhisselam*. çev. İsmail Hakkı Sezer. Konya: Yediveren Yay., 2003.

- İbrahim**, Mahmood. “İslam’ın Doğuşu ve Sermaye” çev. A. Turan Yüksel, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1999), 285-312.
- Kallek**, Cengiz. “Hisbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XVIII. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Kallek**, Cengiz. *Sosyal Servet & İslam’da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yay., 2. Bs. 2018.
- Kehhâle**, Ömer Rıza. *Mu'cemu Kabâili'l-Arab*. 5 C. Beyrut: Müessesetü'r- Risale, 1982.
- Kelâbâzî**, Muhammed b. İbrâhim. *Et-Ta'aruf li mezhebi ehli't-Tasavvuf*. Beyrut: 1407/1986.
- Kelebek**, Mustafa. “İslam Hukuk Felsefesi Açısından Medine Vesikası”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2000). 325-374.
- Kettâni**, Muhammed Abdülhay el-. *Hiz. Peygamber’in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar: Et-Terâtibu’l-İdâriyye*. çev. Ahmet Özel. 3 Cilt. İstanbul: İz Yay., 1990.
- Khanfar**, Wadah. *İlk Bahar & Hiz. Peygamber (sav)’in Hayatına Dair Stratejik ve Siyasi Bir Okuma*. çev. Mehmet Yuşa Solak, Hasan Hacak. İstanbul: Vadi Yay., 1. Bs. 2020.
- Koçyiğit**, Talat. "Abdullah b. Übey b. Selûl" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: TDV Yay., 1988.
- Köksal**, M. Asım. “Erkam’ın Evi” *Diyanet Dergisi*, 10/3 (1984), 3-8.
- Küçükaşçı**, M. Sabri, Nebi Bozkurt. "Mescid-i Nebevî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XXIX. Ankara: TDV Yay., 2004.
- Külekcî**, Cahit. *Hicret*. İstanbul: Endülüs Yay., 1. Bs. 2018.
- Lecker**, Michael - Yüksel, Ahmet Turan. “İslam Öncesi ve İslam’ın İlk Döneminde Medine (Yesrib) Pazarları Üzerine”. *İstem Dergisi* 4 (2004), 247-256.
- Liv**, Cemil. “İslâm’ın İlk Dönemlerinde Piyasa İstikrarını Temin İçin Alınan Tedbirler”. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/36 (2019). 363-398.
- Mahmudov**, Elşad. *Sebepleri ve Sonuçları Açısından Hiz. Peygamber’in Savaşları*. Ankara: İsam Yay., 2. Bs. 2018.

- Makdisî**, Ebû Nasr Mutahhtâr b. Tahir. *El-Bed' ve't-tarih*. 6 Cilt. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, ts.
- Makrîzî**, Ebü'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkadir b. Muhammed. *İmta'ü'l-esmâ bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-embvâl ve'l-hafede ve'l-metâ'*. şrh. Mahmud Muhammed Şakir. Kahire: Lecnetü't-Te'lif ve't-Terceme ve'n-Neşr, 1941.
- Margolouth**, D.S. *Muhammed ve İslam'ın Yükselişi*. çev. Saylık, Muhammed İkbâl. Ankara: Ankara Okulu Yay., 1. Bs. 2020.
- Martin** Lings. *Hız Muhammed'in Hayatı*. çev. Nazife Şişman. İstanbul: İnsan Yay., 2006.
- Mâverdî**, Ebü'l Hasen el-. *Dürerü's-Sülûk fî Siyâseti'l-Mülûk*. çev. Abdüsselam Arı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Yay.. 2019.
- Meydâni**, Ebü'l-Fazl Ahmed b Muhammed b Ahmed en-Nisaburi. *Mecmâü'l-emsal*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1972.
- Mübarek Furi**, Safiyyurrahman. *Peygamberimizin Hayatı ve Daveti*. çev. Kutlay, Halil İbrahim. İstanbul: Risale Yay., 14. Bs. 2019.
- Müslim** b. El-Haccâc, *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, 5 C. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 1412.
- Nedvî**, Ebu'l Hasen Ali. *Rahmet Peygamberi*. çev. Abdülkerim, Özaydın. İstanbul: İz Yay., 2020.
- Orer**, Gürsel. "Ekonomik Kamu Düzeni ve Devletin Ekonomiye Müdahalesi". *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 6 (2016), 363-393.
- Önkal**, Ahmet. "Erkam b. Ebü'l-Erkam" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.XI. TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Önkal**, Ahmet. "Hicret" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XVII. İstanbul: TDV Yay., 1998.
- Önkal**, Ahmet. *Rasulullah'ın İslam'a Davet Metodu*. Konya: Hibaş Yay.. 2. Bs. 1984.
- Önkal**, Ahmet. "Akabe Biatları" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. II. İstanbul: TDV Yay., 1989.
- Önkal**, Ahmet. "Amr b. Abese" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. III. İstanbul: TDV Yay., 1991.

- Önkal**, Ahmet. "Bi'ri Maûne" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. VI. İstanbul: TDV. Yay., 1992.
- Öz**, Şaban. *Farklı Siyer'i Okumak & Bir Siyer Eleştirisinin Eleştirisi*. Ankara: Araştırma Yay., 1. Bs. 2014.
- Öz**, Şaban. *İslam Tarihi Metodolojisi*. İz Yay., 2. Bs. 2011.
- Özdemir**, Mehmet Nadir. *Hız. Peygamber Döneminde Ganimet Uygulamaları*. Ankara: Otto Yay., 1. Bs. 2016.
- Özdemir**, Serdar. *Hız. Peygamberin Seriyeleri*. İstanbul: Rağbet Yay., 2001.
- Özkan**, Mustafa. "Medine Vesikası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C.II. Ankara: TDV. Yay., 2019.
- Özsoy**, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XII. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Öztoprak**, Mustafa. "Bireysel ve Toplumsal Meselelerde Hız. Peygamber'in Problem Çözme Yöntemleri". *OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2014). 231-265.
- Sallabi**, Ali Muhammed. *Siyer-i Nebi*. çev. Mustafa Kasadar, Şerafettin Şenaslan. 2 Cilt. İstanbul: Ravza Yay., 3. Bs. 2017.
- Sancaklı**, Saffet. "Hız. Peygamber'in Medine Döneminde Tesis Ettiği Kardeşleştirme (Muâhât) Projesinin Günümüz Bireysel ve Toplumsal Hayat Açısından Önemi ve Analizi". Konya: Konya İlahiyat Derneği Yay., 2007. 52-72.
- Sarıçam**, İbrahim. *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yay. 9. Bs. 2014.
- Sarıçam**, İbrahim. "Benî Neccâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XXXII. İstanbul: TDV. Yay., 2006.
- Semhûdî**, Ebü'l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Abdullah b. Ahmed. *Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dari'l-Mustafâ*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Sezikli**, Ahmet. *Hız. Peygamberler Devrinde Nifak Hareketleri*. Ankara: TDV Yay., 5. Bs. 2013.
- Sırma**, İhsan Süreyya. *Müslümanların Tarihi*. 5 Cilt. İstanbul: Beyan Yay., 2016.
- Solak**, Sevcan Güleç. "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış". *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2017). 13-37.
- Söylemez**, Mahfuz. "Hız. Peygamber'in Bir Günü Üzerine". *İslami İlimler Dergisi* 1 (2006). 69-84.

- Süyûti**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *El-Câmiu's-sagîr min hadîsi'l-beşîri'n-nezîr* 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.
- Şâmî**, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*. thk. Mustafa Abdulvahid. 12 Cilt. Kahire: Lecnetü' İhyai't-Turasi'l İslamiyye, 1997.
- Şehzâde** Korkud. *İslam'da Ganimet ve Cariyelik & Osmanlı Sistemine İçeriden Bir Eleştiri*. çev. Osman Güman. İstanbul: İsar Yay., 2013.
- Şengül**, Hilal. *Hz. Peygamber'in Sefere Çıkarken Bıraktığı Vekiller ve Atama Kriterleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, YL. Tezi, 2012.
- Şulul**, Kasım. *Son Peygamber Hz. Muhammed (sas)'in Hayatı*. İstanbul: Siyer Yay., 1. Bs. 2011.
- Taberî**, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Târihü't-Taberî: tarihü'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1967.
- Tirmizî**, Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir, M. F. Abdalbâki, S. Muhammed Cemîl, 5 C. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1994.
- Tosh**, John. *Tarihin Peşinde*. çev. Arıkan, Özden. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 6. Bs. 2013.
- Tüysüz**, Cem - Hira, Zehra. "Hz. Muhammed Döneminde Medine'de İktisadî Hayat". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 63 (2018), 447-484.
- Umeri**, Ekrem Ziya el-. *Medine Toplumunu*. çev. Nureddin Yıldız. İstanbul: Risale Yay., 1988.
- Vâkıdî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *El-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Alemlî Kütüb, ts.
- Varol**, M. Bahaüddin. *Ehli Beyt Kavramsal Boyut*. Konya: Yediveren Yay., 1. Bs. 2004.
- Watt**, W. Montgomery. *Hazreti Muhammed Peygamber ve Devlet Adamı*. İstanbul: İletişim Yay., 3. Bs. 2019.

- Watt**, W. Montgomery. *Hız. Muhammed Medine'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yay., 1. Bs. 2016.
- Watt**, W. Montgomery. *Hız. Muhammed Mekke'de*. çev. Süleyman Kalkan. İstanbul: Kuramer Yay., 1. Bs. 2016.
- Ya'kubî**, İbn Vazıh Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *Târihu'l-Ya'kubî*. thk. Abdülemir Mahnâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1. Bs. 2001.
- Yiğit**, İsmail. "Tebük Gazvesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. XL. İstanbul: TDV Yay., 2011.
- Yüksel**, Ahmet Turan. "Bir Tacir Olarak Hız. Peygamber". *Diyanet İlmi Dergi* Peygamberimiz Hız. Muhammed Özel Sayı (2003). 137-148.
- Zehebî**, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Bs. 1982.
- Zengin**, Fethullah. *Ensar Kitabı & İslam Tarihinde Ensar*. İstanbul: Ensar Yay., 1. Basım, 2015.
- Zengin**, Fethullah. "Hız. Peygamber Dönemi Medine'sinde Mescidin Sosyal ve İdari Rollerini Üzerine". Ed. Fikret Karaman vd. Malatya: İnönü Üniversitesi Yay., 2018.
- Zührî**, Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh. *El-Meğâzî : en-nebeviyye*. thk. Süheyl Zekkar. Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1981.